

Tadqiqot.uz

**ЎЗБЕКИСТОН
ОЛИМЛАРИ ВА
ЁШЛАРИНИНГ
ИННОВАЦИОН
ИЛМИЙ-АМАЛИЙ
ТАДҚИҚОТЛАРИ
МАВЗУСИДАГИ КОНФЕРЕНЦИЯ
МАТЕРИАЛЛАРИ**

2021

- » Хуқуқий тадқиқотлар
- » Фалсафа ва ҳаёт соҳасидаги қарашлар
- » Тарих саҳифаларидаги изланишлар
- » Социология ва политологиянинг жамиятимизда тутган ўрни
- » Иқтисодиётда инновацияларнинг тутган ўрни
- » Филология фанларини ривожлантириш йўлидаги тадқиқотлар
- » Педагогика ва психология соҳаларидаги инновациялар
- » Маданият ва санъат соҳаларини ривожланиши
- » Архитектура ва дизайн йўналиши ривожланиши
- » Техника ва технология соҳасидаги инновациялар
- » Физика-математика фанлари ютуқлари
- » Биомедицина ва амалиёт соҳасидаги илмий изланишлар
- » Кимё фанлари ютуқлари
- » Биология ва экология соҳасидаги инновациялар
- » Агропроцессинг ривожланиш йўналишлари
- » Геология-минерология соҳасидаги инновациялар

**30 IYUN
№29**

CONFERENCES.UZ

**"ЎЗБЕКИСТОНДА ИЛМИЙ-АМАЛИЙ ТАДҚИҚОТЛАР"
МАВЗУСИДАГИ РЕСПУБЛИКА 29-КЎП ТАРМОҚЛИ
ИЛМИЙ МАСОФАВИЙ ОНЛАЙН КОНФЕРЕНЦИЯ
МАТЕРИАЛЛАРИ
7-ҚИСМ**

**МАТЕРИАЛЫ РЕСПУБЛИКАНСКОЙ
29-МЕЖДИСЦИПЛИНАРНОЙ ДИСТАНЦИОННОЙ
ОНЛАЙН КОНФЕРЕНЦИИ НА ТЕМУ "НАУЧНО-
ПРАКТИЧЕСКИЕ ИССЛЕДОВАНИЯ В УЗБЕКИСТАНЕ"
ЧАСТЬ-7**

**MATERIALS OF THE REPUBLICAN
29-MULTIDISCIPLINARY ONLINE DISTANCE
CONFERENCE ON "SCIENTIFIC AND PRACTICAL
RESEARCH IN UZBEKISTAN"
PART-7**

ТОШКЕНТ-2021

УУК 001 (062)
КБК 72я43

"Ўзбекистонда илмий-амалий тадқиқотлар" [Тошкент; 2021]

"Ўзбекистонда илмий-амалий тадқиқотлар" мавзусидаги республика 29-қўп тармоқли илмий масофавий онлайн конференция материаллари тўплами, 30 май 2021 йил. - Тошкент: «Tadqiqot», 2021. - 102 б.

Ушбу Республика-илмий онлайн конференция 2017-2021 йилларда Ўзбекистон Республикасини ривожлантиришнинг бешта устувор йўналишлари бўйича Ҳаракатлар стратегиясида кўзда тутилган вазифа - илмий изланиш ютуқларини амалиётга жорий этиш йўли билан фан соҳаларини ривожлантиришга бағишланган.

Ушбу Республика илмий конференцияси таълим соҳасида меҳнат қилиб келаётган профессор - ўқитувчи ва талаба-ўқувчилар томонидан тайёрланган илмий тезислар киритилган бўлиб, унда таълим тизимида илғор замонавий ютуқлар, натижалар, муаммолар, ечимини кутаётган вазифалар ва илм-фан тараққиётининг истиқболдаги режалари таҳлил қилинган конференцияси.

Масъул муҳаррир: Файзиев Шохруд Фармонович, ю.ф.д., доцент.

1. Ҳуқуқий тадқиқотлар йўналиши

Профессор в.б., ю.ф.н. Юсувалиева Рахима (Жахон иқтисодиёти ва дипломатия университети)

2. Фалсафа ва ҳаёт соҳасидаги қарашлар

Доцент Норматова Дилдора Эсоналиевна (Фарғона давлат университети)

3. Тарих саҳифаларидаги изланишлар

Исмаилов Ҳусанбой Маҳаммадқосим ўғли (Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамаси ҳузуридаги Таълим сифатини назорат қилиш давлат инспекцияси)

4. Социология ва политологиянинг жамиятимизда тутган ўрни

Доцент Уринбоев Хошимжон Бунатович (Наманган муҳандислик-қурилиш институти)

5. Давлат бошқаруви

Доцент Шакирова Шохидат Юсуповна (Низомий номидаги Тошкент давлат педагогика университети)

6. Журналистика

Тошбоева Барнохон Одилжоновна (Андижон давлат университети)

7. Филология фанларини ривожлантириш йўлидаги тадқиқотлар

Самигова Умида Хамидуллаевна (Тошкент вилоят халқ таълими ходимларини қайта тайёрлаш ва уларнинг малакасини ошириш ҳудудий маркази)

8.Адабиёт

PhD Абдумажидова Дилдора Рахматуллаевна (Тошкент Молия институти)

9.Иқтисодиётда инновацияларнинг тутган ўрни

Phd Вохидова Мехри Хасанова (Тошкент давлат шарқшунослик институти)

10.Педагогика ва психология соҳаларидаги инновациялар

Турсунназарова Эльвира Тахировна (Навоий вилоят халқ таълими ходимларини қайта тайёрлаш ва уларнинг малакасини ошириш ҳудудий маркази)

11.Жисмоний тарбия ва спорт

Усмонова Дилфузахон Иброхимовна (Жисмоний тарбия ва спорт университети)

12.Маданият ва санъат соҳаларини ривожлантириш

Тоштемиров Отабек Абидович (Фарғона политехника институти)

13.Архитектура ва дизайн йўналиши ривожланиши

Бобохонов Олтибой Рахмонович (Сурхандарё вилояти техника филиали)

14.Тасвирий санъат ва дизайн

Доцент Чариев Турсун Хуваевич (Ўзбекистон давлат консерваторияси)

15.Муסיқа ва ҳаёт

Доцент Чариев Турсун Хуваевич (Ўзбекистон давлат консерваторияси)

16.Техника ва технология соҳасидаги инновациялар

Доцент Нормирзаев Абдуқайом Раҳимбердиевич (Наманган муҳандислик-қурилиш институти)

17.Физика-математика фанлари ютуқлари

Доцент Соҳадалиев Абдурашид Мамадалиевич (Наманган муҳандислик-технология институти)

18.Биомедицина ва амалиёт соҳасидаги илмий изланишлар

Т.ф.д., доцент Маматова Нодира Мухтаровна (Тошкент давлат стоматология институти)

19.Фармацевтика

Жалилов Фазлиддин Содиқович, фарм.ф.н., доцент, Тошкент фармацевтика институти, Дори воситаларини стандартлаштириш ва сифат менежменти кафедраси мудири

20.Ветеринария

Жалилов Фазлиддин Содиқович, фарм.ф.н., доцент, Тошкент фармацевтика институти, Дори воситаларини стандартлаштириш ва сифат менежменти кафедраси мудири

21.Кимё фанлари ютуқлари

Рахмонова Доно Қаххоровна (Навоий вилояти табиий фанлар методисти)

22.Биология ва экология соҳасидаги инновациялар

Йўлдошев Лазиз Толибович (Бухоро давлат университети)

23.Агропроцессинг ривожланиш йўналишлари

Доцент Сувонов Боймурод Ўралович (Тошкент ирригация ва қишлоқ хўжалигини механизациялаш мухандислари институти)

24.Геология-минерология соҳасидаги инновациялар

Phd доцент Қаҳҳоров Ўктам Абдурахимович (Тошкент ирригация ва қишлоқ хўжалигини механизациялаш мухандислари институти)

25.География

Йўлдошев Лазиз Толибович (Бухоро давлат университети)

Тўпламга киритилган тезислардаги маълумотларнинг ҳаққонийлиги ва иқтибосларнинг тўғрилигига муаллифлар масъулдир.

© Муаллифлар жамоаси

© Tadqiqot.uz

PageMaker\Верстка\Саҳифаловчи: Шахрам Файзиев

Контакт редакций научных журналов. tadqiqot.uz
ООО Tadqiqot, город Ташкент,
улица Амира Темура пр.1, дом-2.
Web: <http://www.tadqiqot.uz/>; Email: info@tadqiqot.uz
Тел: (+998-94) 404-0000

Editorial staff of the journals of tadqiqot.uz
Tadqiqot LLC The city of Tashkent,
Amir Temur Street pr.1, House 2.
Web: <http://www.tadqiqot.uz/>; Email: info@tadqiqot.uz
Phone: (+998-94) 404-0000

ФИЛОЛОГИЯ ФАНЛАРИНИ РИВОЖЛАНТИРИШ
ЙУЛИДАГИ ТАДҚИҚОТЛАР

1. Jumaniyazova Zulxumar Allanazarovna O‘ZBEK TILI DARSLARIDA LUG‘AT USTIDA ISHLASH METODIKASI	8
2. Курбонова Дилновоз Очиловна РУССКИЙ ЯЗЫК КАК СРЕДСТВО ОБЩЕНИЯ.....	10
3. Рахимова Мавлуда Зухриддиновна ИНТЕРАКТИВНЫЕ МЕТОДЫ НА УРОКАХ РУССКОГО ЯЗЫКА.....	12
4. Abduqayumova Sanobar Abdurashidovna JAHON LUG‘ATCHILIGINING TARIXIY TARAQQIYOT BOSQICHI	14
5. Z. Ahmadaliev, M. Khodjaeva THEORETICAL METHODOLOGY OF STUDYING OF LANGUAGE SOUND SYSTEM.....	16
6. Axmadaliyeva Gulmira Ma‘rufjon qizi TARJIMA ASARLARIDA IBORALARINING QO‘LLANILISHI.....	18
7. Bobosharipova Maftuna NEW TECHNOLOGIES TO TEACH ENGLISH IN COMMON WAY	20
8. Елибоев Ислон, А.Б.Пардаев ЎЗБЕК ТИЛИНИНГ ИЛК ИЛДИЗЛАРИ ҲАҚИДА.....	21
9. Hamidullayeva Guljahon Nayim qizi “TINISH BELGILARINI TO‘G‘RI QO‘LLASH” MAVZUSINI O‘QITISHDA INTERFAOL USULLARDAN FOYDALANISH.....	24
10. Farzona Norimboyeva, S.A.Karimov BADIY USLUBDA KATTA LEKSEMASINING QO‘LLANILISHIGA DOIR.....	26
11. Soloyitdinova Sarvinov Fakhridin qizi TEACHING FOREIGN LANGUAGES IN COMMON WAY WITH NEW TECHNOLOGIES	29
12. Sevara Usmanova THE FOUNDATIONS OF THE UZBEK ENLIGHTENMENT MOVEMENT.....	30
13. Xo‘janiyozov Abdulla Ravshan o‘g‘li MATNING GERMENEVTIK KONSEPSIYASI VA KOGNITIV GERMENEVTIKA.....	32
14. Abdurahmonova Mahbuba LEKSEMANING MAZMUNI VA UNING TARKIBI.....	34
15. Abdurashitova Shaxzoda Xudoyberdiyevna ONA TILI DARSLARIDA O‘QUVCHILAR YOZMA NUTQINI O‘STIRISHDA ZAMONAVIY METODLAR VA USULLAR.....	36
16. Abduraxmanova Dildora Raxmatullayevna MA‘NODOSH SO‘ZLARINING NUTQDAGI AHAMIYATI.....	38
17. Adambayeva Nargiza Odilbekovna ONA TILI TA‘LIMIDA PEDAGOGIK TEXNOLOGIYALAR.....	40
18. Gulmuradova Sobira Rustam qizi “XUSHKELDI” DOSTONI MATNI TARKIBIDAGI ETNOGRAFIKMLARNING MILLIY – MADANIY XUSUSIYATLARI	42
19. Sulaymonova Muhayyo Mahmudjonovna O‘ZBEK TILSHUNOSLIGIDA UNDOV, MODAL VA TAQLID SO‘ZLAR HAQIDA TURLI MUAMMOLI QARASHLAR.....	44
20. Хайдаров Тохир Хакимжонович СИНТАКСИС И СЛОВСОЧЕТАНИЯ В ГРАММАТИКЕ РУССКОГО ЯЗЫКА	46
21. Abduraxmanova Nilufarxon Abduvaxob qizi O‘ZBEK TILIDA “O‘LMOQ” FE‘LINING MATNIY-USLUBIY VAZIFALARI VA SEMANTIK TAHLILI	48
22. Qurbonova Sayyoraxon, Adhamov Yusufjon PSIXOLINGVISTIKANING SHAKLLANISH TARIXIGA OID.....	50
23. Hamrokulova Sitara DIE BILDHAFTEN MITTEL IN DER TRAGÖDIE VON JOHANN WOLFGANG GOETHE „FAUST“	52

24. Nazarova Sayyora Azimjanovna INGLIZ TILIDAGI “WATER” FRAZEOLAGIK BIRLIGINING LINGVISTIK TADQIQI	54
25. Qurbonova Sayyoraxon, Qurbonov Akmaljon TILSHUNOSLIKDA DISKURSIV YONDASHUV MASALALARINING SHAKLLANISHIGA DOIR.....	56
26. Malikova Sitora Odiljon qizi MUMTOZ SHE’RIYATDA TABIAT UNSURLARI MUSHABBIHUN BIH SIFATIDA	58
27. Tojiboyeva Mohinur Sherali qizi SEMANTIC DIVISION OF TOURISM TERMINOLOGY	60
28. Ёулдашева Алёна Уринбоевна, Султонов Махмуд Юсупбоевич, Рузимова Барно Бахтиёровна ИСПОЛЬЗОВАНИЕ ФОЛЬКЛОРА В РАЗВИТИИ РЕЧИ УЧЕНИКОВ НАЧАЛЬНЫХ КЛАССОВ.....	62
29. Erkaboyeva Muslimaxon Bahodirjon qizi COMMON PROBLEMS OF EFL LEARNERS IN READING	64
30. Qurbonova Sayyoraxon, Jalilova Irodaxon PRAGMATIK TAHLILLARDA FONETIK VOSITALARNING O’RNI.....	67
31. Jumaniyazova Ro‘zagul Saparbayevna MUHAMMAD RAHIMXON FERUZ “DEVON”IDAGI ERONIY QATLAMGA MANSUB LEKSIKA.....	69
32. Mahmudova Fotimaxon, Mahmudova Zulayho O’ZLASHMA SO’ZLARNING MA’LUM SO’ZLAR TARKIBIDAGI NUTQIY CHEGARASI.....	71
33. Muqimova Nilufar O’QUVCHILARNING NUTQIY MADANIYATLARINI RIVOJLANTIRISH.....	72
34. Abdurahmonov Maqsudjon Matsabirovich NEMIS TILI DARSLARIDA ZAMONAVIY TA’LIM TEXNOLOGIYALARINI QO’LLASH.....	73
35. Qurbonova Sayyoraxon, Ubaydullayeva Xilolaxon TIL SIYOSATI VA TILSHUNOSLIK RIVOJI.....	75
36. Rakhmonova Mehrangiz ENGLISH AS A WORLD LANGUAGE.....	77
37. Sobirova Nilufar Rajabboyevna O’ZBEK TILI O’QITISHNING UMUMDIDAKTIK PRINSIPLARI	79
38. Umirzakova Hilola Ergashevna ALISHER NAVOIY IJODINI O’RGANISHNING TARBIYAVIY AHAMIYATI	81
39. Usmanova Muhabbat Abdullayevna O’ZBEK TILI MANBALARIDA ARABCHA O’ZLASHMALAR (“QO’QON XONLIGI TARIXI” ASARI MISOLIDA).....	82
40. Xujamova Nargiza Erdashevna NON-TRADITIONAL FORMS OF ENGLISH LESSONS	84
41. Matniyozov Zokir Matyazovich FIZIKA TA’LIMIDA INNOVATION YONDASHUVLAR	85
42. Kenjayeva Xolida Mirzakimovna FILOLOGIYA FANLARINI RIVOJLANTIRISH YO’LIDAGI TADQIQOTLAR: TA’LIM RUS TILIDA OLIV BORILADIGAN MAKTABLARDA O’ZBEK TILI DARSLARINI O’QITISHNING DOLZARB MASALALARI	87
43. Касимова Зулфия Хамидуллаевна STRATEGIES OF DEVELOPING LISTENING SKILLS IN TEACHING THE ENGLISH LANGUAGE	89
44. Касимова Зулфия Хамидуллаевна ИНГЛИЗ ТИЛИДА ТИНГЛАБ ТУШУНИШ КЎНИКМАСИНИ ЎҚИТИШНИНГ ЗАМОНАВИЙ МЕТОДИКАЛАРИ.....	93
45. Джураева С.Р. ЎЎТЎА ТАДЎЎИЎИДАЎИ НАЗАРИЙ МУАММОЛАР	97

ФИЛОЛОГИЯ ФАНЛАРИНИ РИВОЖЛАНТИРИШ ЙЎЛИДАГИ ТАДҚИҚОТЛАР

О'ЗБЕК ТИЛИ ДАРSLARIDA LUG'AT USTIDA ISHLASH METODIKASI

Jumaniyazova Zulxumar Allanazarovna

O'zbekiston Respublikasi IIV
Nukus "Temurbeklar maktabi"
harbiy- akademik litseyi
ona tili va adabiyot fani o'qituvchisi
+998974747614
xumoroy 76@umail.uz

Annotatsiya: Ushbu maqolada maktabda o'zbek tili darslarida lug'at bilan sihlash metodikasi ko'rsatib berilgan va dars jarayonida o'quvchilarning o'zbek tili faniga bo'ladigan qiziqishini oshirish masalalari haqida fikr-mulohazalar bayon etilgan.

Kalit so'zlar: Lug'at ustida ishlash, o'zlashtirish, frazeologik birliklar.

Dars jarayonida lug'at ustida ishlash metodikasi to'rt asosiy yo'nalishni ko'zda tutadi: 1. O'quvchilar lug'atini boyitish, ya'ni yangi so'zlarni, shuningdek, bolalar lug'atida bo'lgan ayrim so'zlarning yangi ma'nolarini o'zlashtirish. O'zbek tilining lug'at boyligini bilib olish uchun o'quvchi o'z lug'atiga har kuni yangi so'zni, shu umladan, o'zbek tili darslarida 4-6 so'zni qo'shishi, ya'ni shu so'zlar ma'nosini o'zlashtirishi lozim.

2. O'quvchilar lug'atiga aniqlik kiritish. Bu o'z ichiga quyidagilarni oladi:

1) o'quvchi puxta o'zlashtirmagan so'zlarning ma'nosini to'liq o'zlashtirish, ya'ni shu so'zlarni matnga kiritish, ma'nosi yaqin so'zlarga qiyoslash, antonim tanlash yo'llari bilan ularning ma'nosiga aniqlik kiritish;

2) so'zning kinoyali ma'nosini, ko'p ma'noli so'zlarni o'zlashtirish;

3) so'zlarning sinonimlarini, sinonim so'zlarning ma'no qirralarini o'zlashtirish;

4) ayrim frazeologik birliklarning ma'nosini o'zlashtirish.

3. Lug'atni faollashtirish, ya'ni o'quvchilar ma'nosini tushunadigan, ammo o'z nutq faoliyatida ishlatmaydigan nafaol lug'atidagi so'zlarni faol lug'atiga o'tkazish. Buning uchun shu so'zlar ishtirokida so'z birikmasi va gaplar tuziladi, ular o'qiganlarni qayta hikoyalash, suhbat, bayon va inshoda ishlatiladi. Adabiy tilda ishlatilmaydigan so'zlarni o'quvchilar faollug'atidan nafaol lug'atiga o'tkazish. Bunday so'zlarga bolalarning nutq muhiti ta'sirida o'zlashib qolgan adabiy til me'yoriga kirmaydigan, ayrim adabiy asar va so'zlashuv tilida qo'llanadigan sodda so'z va iboralar, sheva va ijtimoiy guruhga oid so'zlar kiradi. Adabiy til me'yori degan tushunchani o'zlashtirgach, o'quvchilar yuqorida izohlangan so'zlar o'rniga adabiy tildagi so'zlardan foydalana boshlaydilar. Adabiy tilga oid malakalari mustahkamlangan sayin shevaga, jargonga oid so'zlar, so'zlashuv tilida ishlatiladigan sodda so'z va iboralar o'quvchilarning faol lug'atidan chiqib keta boshlaydi.

O'quvchilar lug'ati quyidagi manbalar asosida boyitiladi va takomillashtiriladi: 1. Atrof-muhitni: tabiatni, kishilarning hayoti va mehnat faoliyati, bolalarning o'yini va o'qish faoliyatini, kattalar bilan munosabatni kuzatish. Tabiat qo'yniga, turli joylarga, muassasalarga ekskursiya vaqtida bolalar narsa va hodisalarni kuzatish bilan ko'pgina yangi nom va iboralarni o'rganadilar. Bu ekskursiyalar yuzasidan o'tkazilgan suhbat vaqtida ularning bilimi chuqurlashtiriladi. ayrim so'zlar ma'nosiga aniqlik kiritiladi. O'quvchilar lug'atini va nutqini boyitishda eng ishonarli manba badiiy asarlar hisoblanadi. Darslar jarayonida o'quvchilar Oybek, H.Olimjon, M. Shayxzoda, G'.G'ulom, H. Hakimzoda, Zulfiya,

X.To'xtaboyev, P.Mo'min, Q.Muhammadiy, Sh.Sa'dulla, Z.Diyor, N.Fozilov, T.Adashboyev, A.Obidjon kabi ko'pgina so'z ustalarining asarlarini o'qiydilar. O'zbek tilini yuksak badiiy obrazlar yordamida o'zlashtiradilar. Darslar jarayonida o'quvchilar lug'ati ma'lum mavzularga

oid so'zlar hisobiga ham boyiydi. Ular lug'atiga axloqiy tushunchalarni ifodalovchi yoqimtoy, shirinso 'z, mehribon, haqqoniy, botir, mard, jasur, mehnatsevar kabi ko'pgina so'zlar qo'shiladi. Matn ustida ishlash jarayonida ko'p ma'noli so'zlar, sinonimlar, ko'chma ma'noda ishlatiladigan so'zlarni, ba'zi frazeologik birikmalarni bilib oladilar. Ta'kidlash joizki, o'quvchilar lug'atiga kitob, gazeta, jurnal materiallari katta ta'sir qiladi. Maxsus mashqlar yordamida grammatika va imloni o'rganish darslari ko'pgina so'z va atamalarni o'zlashtirishga yordam beradi, o'quvchilar predmet, belgi, harakat, sanoq, tartib ifodalaydigan so'zlarni bilib oladilar. Bu darslarda o'quvchilar lug'ati tartibga solinadi, so'z turkumlarini o'rganish jarayonida guruhlanadi, so'z tarkibi, so'z yasallishi, so'zlarning o'zgarishini o'rganish bilan esa lug'atga aniqlik kiritiladi; ular o'rgangan so'zlaridan o'z nutqlarida foydalana boshlaydilar, natijada lug'atlari faollashadi. O'quvchilar lug'ati maxsus lug'aviy mantiqiy mashqlar yordamida ham boyiydi, tartibga tushadi. Bulardan tashqari, kinofilm va teleko'rsatuv matnlari, o'qituvchi va boshqa maktab hamda maktabdan tashqari muassasalar xodimlarining nutqlari ham o'quvchilar lug'atini boyitish va takomillashtirish manbalari hisoblanadi. Lug'atni boyitishda turli lug'atlar juda foydali qo'llanmadir. Boshlang'ich sinf o'quvchilari uchun „Imlo lug'ati“ mavjud. O'qituvchi ma'lumot uchun ham, material tanlash uchun ham turli lug'atlardan (o'zbek tilining sinonimlar, antonimlar, frazeologik lug'atlaridan, turli terminologik lug'atlardan) muvaffaqiyatli foydalanadi. 4. So'z ma'nosini tushuntirish. So'zlarning ma'nosini tushuntirish o'quvchilar lug'atini boyitadi, nutqini o'stiradi. Darsda atamalarining ma'nosini tushuntirish mazkur so'z anglatgan tushunchani yaxshi fahmlab olishga yordam beradi. Masalan, predmet atamasining ma'nosini tushuntirish bilan o'quvchilar predmet keng ma'noda qo'llanishini, tabiatdagi barcha narsa, hodisa, tushunchalar predmet deyilishini bilib oladilar. Bu ot, sifat, son, fe'l kabi atamalarni tez fahmlab olishda ularga yordam beradi. So'zning ma'nosini tushuntirish juda kam vaqt olishi va darsning asosiy mavzusidan o'quvchilar diqqatini chalg'itmasligi kerak. Buning uchun o'qituvchi har bir darsga tayyorlanish jarayonida ma'nosi tushuntirilishi lozim bo'lgan.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. "O'zbek tilining imlo lug'ati", Toshkent-1995-yil, "O'qituvchi" nashriyoti.
2. N.Mahmudov, A.Nurmonov, A.Sobirov, V.Qodirov, Z.Jo'raboyeva. "Ona tili",

РУССКИЙ ЯЗЫК КАК СРЕДСТВО ОБЩЕНИЯ

Курбонова Дилновоз Очиловна

Учитель русского языка и литературы
95-Государственной специализированной
общеобразовательной школы Касанского района

Кашкадарьинской области

Электронная почта @ 198503

Номер телефона: +99899 – 416 – 40 - 99

Аннотация: В этой статье говорится о роли русского языка как средства общения.

Ключевые слова: коммуникативные возможности, средство коммуникации, риторические навыки и умения.

Наше время - время активных, предприимчивых, деловых людей.

В стране созданы предпосылки для развития творческой инициативы, открыт широкий простор для выражения различных мнений, убеждений, оценок. Все это требует развития коммуникативных возможностей современного человека.

Важнейшим средством коммуникации является слово. «Словом можно убить – и оживить, ранить и излечить, посеять смятение и безнадежность – и одухотворить», – писал талантливый педагог В. А. Сухомлинский.

Яркое и страстное слово во все времена, как свидетельствует история развития человеческого общества, оказывало большое влияние на людей, их взгляды и убеждения, дела и поступки. Человек, произносящий речь, привлекает внимание окружающих. Высказывая то или иное суждение, оратор воздействует на слушателей. Выступая, он отстаивает свою точку зрения, доказывает правильность выдвинутых положений.

Человек, обладающий риторическими навыками и умениями, чувствует себя уверенно в самых различных ситуациях бытового, социального, делового и профессионального общения. Такому человеку намного легче установить контакт и найти взаимопонимание с родными и друзьями, со знакомыми и незнакомыми людьми, с подчиненными и начальством. А это очень важно для достижения успеха в любом деле.

Русский язык, являясь одним из международных языков, признанных официальным рабочим языком ООН и ряда других международных организаций, в настоящее время выполняет функцию посредника в обмене информацией в области экономики, науки и культуры. Русский язык играет большую роль в процессе формирования не только высококвалифицированного специалиста, но и социально активной, всесторонне развитой личности, поскольку он обладает значительным образовательным, воспитательным и развивающим потенциалом.

Обучение речевому общению и поведению начинается, как известно, с мотивации, а именно: с желания или необходимости что-либо рассказать, узнать, объяснить, высказать и обосновать свою точку зрения, свое отношение к предмету разговора. Мотивация реализуется с опорой на коммуникативный принцип, который должен получить отражение в содержании учебного материала, и в его презентации, и в системе заданий.

Язык - основное средство общения людей. При помощи языка люди общаются друг с другом, передают свои мысли, чувства, желания. Как средство общения, язык связан с жизнью общества, с народом — носителем данного языка. Общество не может существовать без языка, как и язык вне общества. Вместе с развитием общества развивается и изменяется язык. Изменения в общественной жизни находят отражение в языке.

Язык возник в глубокой древности в процессе совместной трудовой деятельности людей. Он помогал людям понимать друг друга, сообща трудиться, обмениваться накопленным опытом и знаниями.

Язык тесно связан с мышлением, сознанием. Знания об окружающей действительности, которые люди приобретают в процессе труда, закрепляются в языке - в словах, словосочетаниях и предложениях. С помощью языка люди передают свои знания, опыт от поколения к поколению.

Благодаря русскому языку многие миллионы людей во всем мире могли познакомиться с

культурными ценностями русского народа.

В некоторых странах русский язык стал вторым государственным языком (наряду с белорусским в Белоруссии) или официальным языком (например, в Казахстане). Хотя и медленно и с большим трудом, но начинают возрождаться центры русской культуры и в странах дальнего зарубежья.

Авторитет русского языка по-прежнему очень высок в мире. Русский язык остается в числе шести официальных языков ООН. Знание, наряду с родным, русского языка обеспечивает каждому человеку возможность общения с людьми других национальностей и открывает новые перспективы межнационального и межкультурного сотрудничества.

Использованная литература:

1. Придорожная В.В. Учебное пособие по учебной дисциплине «Русский язык и культура речи», Брянск, 2011
2. Введенская Л.А., Червинский П.П. Русское произношение и правописание: Словарь-справочник. - Ростов-на-Дону, 1996.
3. Лексические трудности русского языка /Колл.авт. под рук. Семенюк А.А. - М., 1994.
4. Ожегов С.И. и Шведова Н.Ю. Толковый словарь русского языка. - М., 1999.
5. Орфоэпический словарь русского языка: Произношение, ударение, грамматические формы / Под ред. Аванесова Р.И. - М., 1999.
6. Потиха З.А. Школьный словарь строения русского языка,-2001.

ИНТЕРАКТИВНЫЕ МЕТОДЫ НА УРОКАХ РУССКОГО ЯЗЫКА

Рахимова Мавлуда Зухриддиновна

Г. Чирчик. Школа №5

Учитель русского языка и литературы

+998996072671

raximovamavludaxon5@mail.ru

Аннотация: Это работа отвечает на вопросы как использовать игровые интерактивные приёмы и методы обучения на уроках

Ключевая слова: ПОПС-формула, блиц

XXI век дает заказ на выпускников, обладающих вероятностным мышлением, то есть способных ориентироваться в незнакомой ситуации. Поэтому назрела необходимость внедрения в учебный процесс инновационных методик и новых педагогических технологий, призванных обеспечить индивидуализацию обучения и воспитания, развивать самостоятельность учащихся, а также содействовать сохранению и укреплению здоровья. Интерактивные методы сполна отвечают данным требованиям. Интерактивные методы обучения очень эффективны, поскольку они способствуют высокой степени мотивации, максимальной индивидуальности преподавания, предполагают широкие возможности для творчества, самореализации учащихся. Налицо более прочное усвоение материала, так как учащиеся добывают знания самостоятельно, сознательно, переживая каждый шаг обучения.

Именно интерактивные методы позволяют учащимся почувствовать свои силы, свои способности. У ребят повышается самооценка, уверенность в себе. Очень важно воспитание взаимоуважения, терпимости к мнениям и поступкам окружающих людей. Высоко ценятся в обществе такие качества, как коммуникабельность, умение общаться с людьми, договариваться, находить компромиссы, работать в команде.

Какие виды заданий я использую на уроках русского языка?

Устная работа. Игру «Интервью-знакомство» провожу на одном из первых уроков в 5 классе. Каждый учащийся беседует с соседом по парте, а потом рассказывает о нем всему классу (чем он любит заниматься, что коллекционирует, чем увлекается, что любит читать). Игра поможет учителю создать портрет класса, в котором предстоит работать, и провести начальную диагностику сформированности коммуникативных умений учеников. Провожу взаимопроверку правила (устный опрос). Ученик рассказывает соседу по парте правило, приводит примеры, объясняет их. Затем учащиеся меняются ролями, оценивают друг друга. Учитель может спросить любую пару. Задание можно трансформировать: один ученик задает вопросы по изученному материалу, а другой отвечает. Их диалог звучит у доски. При этом снимаются монотонность и однообразие устных опросов (учебный диалог привлекает внимание, заставляет включиться в работу). Устно можно поработать и с домашним упражнением. Форма работы та же: один спрашивает, другой отвечает. Вопросы могут быть самыми разными: найди в домашнем упражнении два слова на безударную гласную в корне, определи тему и основную мысль, найди грамматическую основу предложения. Эту работу можно назвать «Хочу спросить». Она полезна при проверке сложного домашнего задания. На отдельной карточке каждый ученик пишет три слова на любые орфограммы. Сосед по парте объясняет орфограммы в данных словах, рассказывает правила, приводит свои примеры. Например: ко(л, лл)екц..я, (не)брежно, выр..щенный.

Письменные работы. «Словарный диктант для соседа». Дома ребята составляют на изученное орфографическое правило словарный диктант с пропущенными орфограммами (на отдельной карточке). Сверху подписывают: «Составлял...». Затем на уроке обмениваются карточками, выполняют задание, внизу подписывают: «Выполнял...». Учитель заранее говорит, сколько должно быть слов или словосочетаний.

Аналогично составляется «графический диктант для соседа». Каждый ученик выписывает из художественных текстов, учебников или справочников 4-5 предложений на изученные пунктограммы, а сосед по парте расставляет в карточке знаки препинания, разбирает предложения по членам, чертит схемы предложений. Составление карточек развивает орфографическую и пунктуационную зоркость, ответственность, способствует

расширению словарного запаса школьников, учит работать с учебной книгой, справочной литературой. После изучения какой-либо большой темы, раздела каждый ученик составляет «карточку-зачет для соседа». Заранее обговариваем, сколько должно быть заданий и какие, например: один теоретический вопрос (устно) и два практических вопроса (письменно). Сосед по парте выслушивает теоретический вопрос, ставит оценку прямо на карточке, остальные задания выполняются письменно.

Ребята часто получают на дом задания творческого характера (написать сочинение, сочинение-миниатюру, лингвистическую сказку). Как правило, кроме учителей, их редко кто читает, хотя работы часто получаются интересными. Чтобы с творческой работой познакомились и другие учащиеся, можно дать «грамматическое задание для соседа». Например, дома ребята составляют рассказ с использованием несклоняемых существительных, а в классе, обменявшись тетрадями, читают рассказ своего соседа по парте и обозначают род несклоняемых существительных, то есть выполняют грамматическое задание. Затем наиболее интересные, на взгляд ребят, работы зачитываются вслух, а уже потом проверяются учителем.

Литературы

1. Гаджиева П. Д. Интерактивные методы как средство модернизации правового обучения // Инновации в образовании. – 2011. – № 1. С. 81–87.
2. Сообщество взаимопомощи учителей. [Электронный ресурс] URL: http://pedsovet.ru/metodika/5996_aktivnye_i_interaktivnye_metody_obucheniya [Дата обращения: 16 сентября 2018].

JAHON LUG'ATCHILIGINING TARIXIY TARAQQIYOT BOSQICHI

Abduqayumova Sanobar Abdurashidovna

Termez davlat universiteti

xorijiy til va adabiyoti (ingliz tili) yo'nalishi

1 – kurs magistranti

Telefon: +998902662297

sanobarabduqayumova@gmail.com

Annotatsiya: Ushbu ilmiy tezisdagi jahon leksikografiyasi 19- asrgacha qanday taraxiy taraqqiyot bosqichlarini bosib o'tganligi va bugungi kun zamonaviy lug'atshunosligimizga tamal toshi bo'lib xizmat qilganligi yoritilib o'tiladi. Xitoy, Britaniya, Arab mamlakatlari, Hindiston kabi jahonning eng eng rivojlangan mamlakatlarining tilshunos olimlari o'tmishda ham har sohadan jumladan, leksikografiya sohasida ham samarali ijod qilganlarini ko'rib o'tamiz.

Kalit so'zlari: leksikografiya, leksika, lug'at, atamalar, fonetik transkripsiya, etimologiya

Leksikografiya – lug'atshunoslikni o'rganuvchi fan har qanday xalqning betakror milliy boyligi uning o'z so'zlari hamda turg'un iboralardir. Zamon va makon ta'sirida tilning lug'at boyligi doimiy ravishda rivojlanib boradi. Hayot, turmush tarzi taraqqiyot va kashfiyotlar yangi – yangi so'zlar, tushunchalarni dunyoga keltiradi, ba'zi so'zlar esa eskirib iste'moldan chiqadi.

Ma'lumki, eng qadimgi lug'atlar Ebla (hozirgi Suriya) da kashf etilgan bo'lib, taxminan Akkad imperiyasi davrida miloddan avvalgi 2300 yilga tegishli bo'lgan ikki tilli shumer-akkad so'z birikmalariga ega mixxat lavhalari bo'lgan. Miloddan avvalgi 2-ming yillikning boshlari Urra – hubullu- lug'ati shumerlarning ikki tilli so'z birikmalarining kanonik Bobil versiyasidir. Xitoycha lug'at, v. Miloddan avvalgi III asr Eriya, saqlanib qolgan eng qadimgi bir tilli lug'at; ba'zi manbalarda v. Miloddan avvalgi 800 yil Shizupian "lug'at" sifatida, zamonaviy stipendiya uni Chjou sulolasi bronzalaridan xitoycha belgilarning xattotlik to'plami deb hisoblaydi. Cos Philitas (miloddan avvalgi 4-asr), noyob gomerik va boshqa adabiy so'zlarning ma'nosini, mahalliy lahjalardan olingan so'zlarni va texnik atamalarni ochib beradigan "tartibsiz so'zlar" (κκται χαι, Ἀτακτοὶ γλῶσσαι) ning kashshof lug'atini yozgan.

Apollonius Sofist (miloddan avvalgi 1-asr) eng qadimgi Gomerik leksikonni yozgan. Birinchi sanskrit lug'ati esa Amarakosa Amarasimha c. tomonidan milodiy IV asrda yozilgan. Ushbu lug'at she'r shaklida yozilgan bo'lib, unda 10 000 ga yaqin so'zlar keltirilgan. Nihon Shoki ma'lumotlariga ko'ra birinchi yapon lug'ati eramizning 682 yillari davomida uzoq vaqtdan beri yo'qolgan xitoycha belgilardan iborat "Niina" lug'ati bo'lgan. Lug'atchilik borasida yapon xalqlari juda samarali ijod qilishgan. Yapon tilidagi eng qadimgi lug'at milodiy 835 yil Tenrei Banshō Meigi, shuningdek, yozma xitoy tilining lug'ati bo'lgan. Frahang-i Pahlavigda oromiy heterogrammalari ularning o'rta fors tilidagi tarjimai va Pazend alifbosidagi fonetik transkripsiyasi bilan birga keltirilgan. Miloddan avvalgi 9-asrda Irlandiyaning Sanas Cormaic lug'atida 1400 dan ortiq irlandcha so'zlarning etimologiyalari va izohlari mavjud edi. Hindistonda esa taxminan 1320 yilda Amir Xusro Xoliq-barini tuzdi, u asosan hindustan va fors so'zlari bilan shug'ullangan.¹

Arab lug'atlari milodning VIII-XIV asrlari orasida so'zlarni qofiya tartibida (oxirgi bo'g'inga ko'ra), radikallarning alifbo tartibida yoki birinchi harfning alifbo tartibida (zamonaviy Evropa tili lug'atlarida ishlatiladigan tizim) tartibida tuzilgan.). Zamonaviy tizim asosan mutaxassis lug'atlarda, masalan, Qur'on va hadis atamalarida ishlatilgan, aksariyat lug'atlarda, masalan, "Lisan al-arab" (13-asr, hanuzgacha eng taniqli keng ko'lamli lug'at). arabcha) va al-Kamus al-Muhit (14-asr) radikallarning alifbo tartibida so'zlarni sanab o'tdilar. "Qamus al-muhit" arab tilidagi birinchi qulay lug'at bo'lib, u faqat so'zlar va ularning ta'riflarini o'z ichiga oladi, "Lisan" va "Oksford ingliz lug'ati" kabi lug'atlarda qo'llaniladigan qo'llab-quvvatlovchi misollarni ularda mavjud emas.²

O'rta asrlarda Evropada lotincha so'zlarga ega bo'lgan lug'atlar mahalliy sodda lotin tilda yozilgan (masalan, Leyden lug'ati). Bu o'rinda Yohannes Balbus tomonidan katolikon (1287) alifbo leksikasiga ega bo'lgan katta grammatik asar keng qabul qilindi. U bir necha ikki tilli

¹ Dictionary –MSN Encarta. Archived from the original on 2009-10-29.

² "Qāmūs", J. Eckmann, Encyclopaedia of Islam, 2nd ed., Brill

lug'atlarning asosi bo'lib xizmat qildi va nashr etilgan dastlabki kitoblardan biri (1460 yilda) edi. 1502 yilda Ambrogio Kalepinoning lug'ati nashr etilgan bo'lib, u dastlab bir tilli lotin lug'ati bo'lib, XVI asr davomida ko'p tilli lug'atga aylantirildi. 1532 yilda Robert Estienne Thesaurus linguae latinae va 1572 yilda uning o'g'li Anri Estienne Thesaurus linguae graecae nashr etdi, va ular XIX asrgacha yunon leksikografiyasining asosi bo'lib xizmat qildi. Yevropada yozilgan birinchi bir tilli lug'at 1611 yilda Ispaniyaning Madrid shahrida nashr etilgan bo'lib u Sebastyan Kovarrubiasning "Tesoro de la lengua castellana o española" tomonidan ispan tilida yozilgan lug'at hisolanadi.

1612 yilda italyancha "Vocabolario" deb nomlangan Accademici della Crusca ning birinchi nashri nashr etildi. Bu frantsuz va ingliz tillarida o'xshash asarlarga namuna bo'ldi. 1690 yilda Rotterdamsda vafotidan keyin Antuan Furetière tomonidan frantsuzcha uchun "Universel Dictionnaire" nashr etildi. 1694 yilda frantsuz tilidagi "Dictionnaire de l'Académie française" ning birinchi nashri paydo bo'ldi. 1712 yildan 1721 yilgacha Rafael Bluteoning qalamiga mansub Vocabulario portuguez e latino nashr etilgan. Real Academia Española 1780 yilda "Diccionario de la lengua española" ning birinchi nashrini nashr etdi, ammo ularning "Diccionario de Autoridades" da, adabiy asarlardan olingan iqtiboslarni o'z ichiga olgan, 1726 yilda nashr etildi. Egidio Forcellini tomonidan Totius Latinitatis leksikoni birinchi bo'lib 1777 yilda nashr etilgan; shu paytgacha nashr etilgan shu kabi barcha asarlarning asosini tashkil etadi.¹

Genri Jorj Liddell va Robert Skott tomonidan yunoncha-inglizcha leksikonning birinchi nashri 1843 yilda paydo bo'lgan; bu asar 20-asrning oxiriga qadar yunon tilining asosiy lug'ati bo'lib qoldi. Va 1858 yilda aka-uka Grimmilar tomonidan Deutsches Wörterbuchning birinchi jildi nashr etildi; asar 1961 yilda tugallandi. 1861-1874 yillarda Nikcolò Tommaseo tomonidan Dizionario della lingua italiana nashr etildi. 1862-1874 yillarda Gergely Chezzor va Yanos Fogarasi tomonidan "Magyar nyelv szótára" ning (Vengriya tilining lug'ati) olti jildi nashr etildi. Emil Littré 1863-1872 yillarda frantsuz tilidagi Dictionnaire-ni nashr etdi. Shu yili 1863 yilda "Woordenboek der Nederlandsche Taal" ning birinchi jildi 1998 yilda tugallandi. 1863 yilda Vladimir Ivanovich Dahl "Tirik Buyuk Rus tilining izohli lug'ati" ni nashr etdi. Til. Duden lug'ati 1880 yildan boshlangan va hozirda nemis tili imlosining ko'rsatma manbai hisoblanadi.

Lug'atshunoslik borasida sharq, ham g'arb davlatlari juda katta ishlarni amalga oshirganlar. Misol uchun bugungi kunda Britaniya(Robert Kavdri tomonidan yozilgan "Jadval alfavitlari" ,Samuel Jonsonning "Ingliz tilining lug'ati",Oksford Ingliz Lug'ati), Amerika(Merriam-Vebster Entsiklopediya), va Xitoy, Yaponiya hamda Arab mamlakatlari yaratgan lug'atlar sababli zamonaviy lug'atshunoslik kundan kunga rivojlanib bormoqda.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati

- 1.Dictionary –MSN Encarta. Archived from the original on 2009-10-29.
- 2."Kāmūs", J. Eckmann, Encyclopaedia of Islam, 2nd ed., Brill
- 3.1582 - Mulcaster's Elementarie". www.bl.uk. Retrieved 13 October 2017
4. Mark Forsyth. The etymologicon. // Icon Books Ltd. London N79DP, 2011. p. 128
5. John P. Considine (27 March 2008). Dictionaries in Early Modern Europe: Lexicography and the Making of Heritage. Cambridge University Press. p. 298. ISBN 978-0-521-88674-1. Retrieved 16 May 2016.

¹ 1582 - Mulcaster's Elementarie". www.bl.uk. Retrieved 13 October 2017

THEORETICAL METHODOLOGY OF STUDYING OF LANGUAGE SOUND SYSTEM

Z. Ahmadaliev,

Teacher of Secondary School №41, Ferghana

M. Khodjaeva,

Teacher of Fergana State University

Abstract: In this article, it has been informed about the phonetic system of Uzbek and English languages, which were focused on the vocalic system of languages.

Key words: Phonetics, Phonology, Comparative, Articulation phonetics, Perceptive phonetics, Functional phonetics, Segment and Suprasegment units, Vocalism.

Nowadays, comprehensive, theoretical and practical study of the sound layer of languages has become an urgent task in the world linguistics. Descriptive, comparative, distributive, and methodological learning of language systems is also important. Comparative study of the sound system of the language helps to master the rules of foreign language pronunciation. In linguistics, the study of vowels in interdisciplinary interdependence reveals the importance of the subject in terms of the equivalence of vowel phonemes in comparable languages, that are, English and Uzbek.

In modern linguistics, research is carried out on priority areas such as articulation, acoustics, perceptual and linguistic aspects of phonetic layer units such as speech, syllables, accents, intonation, vocalic harmony and their emergence in speech. The study of foreign speech systems in comparison with other languages encourages them to learn more about grammatical, lexical, phonetic and more. This method makes it even more interesting to learn a language, to understand one foreign language and the similarities and differences in other languages being compared. Speech sounds are usually physiological (the role of speech sounds), physical (loudness, strength, timbre, elongation), perceptual (feeling), and linguistic (meaning and form of speech). The study of four aspects of speech sounds requires differentiation of four aspects of phonetics: articulation phonetics, acoustic phonetics, perceptual phonetics, functional phonetics, or phonology. These aspects of phonetics are so intertwined that they cannot be separated. However, which of the aforementioned aspects of phonetic units may be the subject of a particular research, depending on the purpose of scientific study. The linguistic aspect of phonetics, along with the term phonology, also deals with the term phonemics. [1.17] Phonology studies the features of the social-linguistic function of phonetic units – meaning-differentiation. Depending on the segment and suprasegmental types of phonetic units, phonology also has segment and suprasegment levels. The smallest segment that serves to change the form and meaning of the word is called phonemes. Each phoneme is made up of unlimited backgrounds. Segmental phonology studies phonemes that occur in different speech sounds. [2.15] Suprasegmental phonology is also called prosody, which examines the meaning – differentiating features of suprasegmental units such as syllables, accents and intonation components. It is a syllabeme that helps to distinguish a word from a word; intonation that changes the meaning of the word is expressed by the term intoneme. [3.17].

The concept of phoneme was first founded by the Russian scholar Baudouin de Courtenay, and on his ideas a number of phonological schools appeared in linguistics. For the first time, he divided the department of phonetics in the world linguistics into two areas: anthropophones (a physiological and acoustic section of sounds) and psychophones (a section that explores the concept of sounds in the human psyche). Later, these networks developed the concepts of phonetics and phonology. In his time many linguists, such as L. Zinder (S. Petersburg), N. Trubetskoy (Prague), D. Jones (London), L. Bloomfield (America) made a contribution to this field. Each of them recognizes phoneme as a language unit, but interprets differently.

Vocalism comes from the Latin word “vocalic - vowel”, which represents the system of vowels in the language. [4.11]. There are 10 monophthongs ([ɪ, ɛ, æ, ɔ:, ɔ:, ʊ, ʊ, ʌ, z:, b]), two diphthongoids ([i:], [u:], which differ in English according to their phonetic structure.). There are eight diphthongs. In this language, diphthongs are divided into central (ɪə, eə, ʊə) and descending ([e (, aɪ, ɔɪ, aʊ, ʊ]) variations. [5.142].

For instance:

[i:] and [ɪ]

Eel – ill [i:l] - [ɪl]

Keep – kip [ki:p] - [kɪp]

Seek – sick [si:k] - [sɪk]

‘Teaspoon – ‘tissue [ti:spu:n] - [tɪʃu:] pronunciation difference is shown between two vowels.

[ɑ:] and [ʌ]

Bard – bud [bɑ:rd] - [bʌd]

Calm – come [kɑ:m] - [kʌm]

Fast – fussed [fɑ:st] - [fʌst]

Lark – luck [lɑ:k] - [lʌk] [u:], [ʊ], [ju:]

Food – foot [fu:d] - [fʊt]

Suit – soot [su:t] - [sʊt]

‘Booster – ‘bosom [bu:stə] - [bʊzəm]

‘Rudeness – ‘goodness [ru:dnɪs] - [gʊdnɪs]

During its historical development, the Uzbek vocalism system had eight to ten vowels. [6.45] Given these phonemes have historically lengthened and shortened versions, their number was about twenty. This suggests that the Uzbek vocal system has historically been complex. To date, the Uzbek vowel system has been significantly simplified in both quantity and quality. The present-day literary system of the Uzbek literary language has six-vowel phonemes (/ o, a, e, ɪ, ʊ, ɔ /), which are considered to be medium-length or short-term sounds. In order to identify the similarities and differences between the vowels in English and Uzbek and their positional forms, the system of vocalizations of these languages should be subdivided into acoustic and orthographic similarities:

a) Acoustically and orthographically in comparative languages partially matching vowel phonemes: /ɪ/, /e/, /ɒ/, /ʊ/. In Uzbek they are written in one letter, but in English in multiple letters.

b) Although they are partly compatible in terms of acoustics in the spoken variant, orthographically is not compatible: /ʌ/. It is expressed differently in written language.

c) Orthographically is compatible, but acoustically is different can be /ʌ/ sound in Uzbek /æ/ sound in English.

The vowels which are not compatible both orthographically and acoustically. The vowels which are existed in one language can't be existed in another one. For example, the vowel in Uzbek /ɔ:/; in English : ɑ:/, /ɔ:/, /z:/, /ə/, /i:/, /u:/, /eɪ/, /aɪ/, /ɔɪ/, /aʊ/, /əʊ/, /ɪə/, /εə/, /ʊə/.

References:

1. Абдуазизов А.А. Ўзбек тили фонологияси ва морфонологияси. 2-нашр. – Тошкент, 2010. – Б. 17
2. Джуманова Д.Р. Сўзнинг тил алоқа жараёнидаги фонологик модели: Филол. фан. д-ри. ... автореферати. –Т., 2016. – Б. 15.
3. Абдуазизов А.А. Ўзбек тили фонологияси ва морфонологияси. 2-нашр. – Тошкент, 2010. – Б. 17
4. Раджабов Н.Н. Инглиз ва Ўзбек тилларида вокализм системасининг фонологик жиҳатдан чоғиштира тадқиқи: Филология фан. Д-ри ... Автореферати Т-2018 – Б. 11.
5. Maksumov A.G. English Phonetics. – Tashkent, 2016. – Б. 142.
6. Махмудов Қ. Ўзбек тилининг тарихий фонетикаси. – Т.: Ижод нашр., 2006. – Б. 45.

TARJIMA ASARLARDA IBORALARNING QO'LLANILISHI

Axmadaliyeva Gulmira Ma'rufjon qizi

Farg'ona Davlat Universiteti,
Chet tillari fakulteti, Ingliz tili
o'qitish metodikasi o'qituvchisi

Annotatsiya: Tarjima lingvistika, qiyosiy tilshunoslik, madaniyatshunoslik va sotsiologiya fanlari bilan chambarchas bog'liq. Tarjima jarayonida tarjimon muallifning asarda keltirilgan leksik birliklar, iboralar va frazeologik birliklarni qanday ma'no berayotganligini to'liq tushuntirib berishi kerak. Maqolada tarjima asarlarda iboralarning qo'llanilishi va uning pragmatikasi haqida bayon etilgan.

Annotation: Translation is closely related to the sciences of linguistics, comparative linguistics, cultural studies and sociology. In the process of translation, the translator must fully explain how the author means the lexical units, phrases and phraseological units cited in the work. The article describes the use of the phrases in translated works and its pragmatics.

Аннотация: Перевод тесно связан с лингвистикой, сравнительной лингвистикой, культурологией и социологией. В процессе перевода переводчик должен полностью объяснить, как автор имеет в виду лексические единицы словосочетания и фразеологизмы, цитируемые в произведении. В статье описывается использование словосочетания в переводных произведениях и его прагматика.

Tayanch so'z va iboralar: so'z, ibora, tarjima, pragmatika, leksik birliklar.

Ключевые слова и выражения: слово, словосочетания, перевод, прагматика, лексические единицы

Key words and expressions: word, expressions, phrases, translation, pragmatics, lexical units.

Tarjima so'zining lug'aviy ma'nosiga e'tibor qaratadigan bo'lsak, tarjima - forsha «tarzabon» so'zidan kelib chiqqan va «tarzabon» - chiroyli so'zlovchi, notiq, tili burro kishi degan ma'nolarni bildiradi.[1] O'zbek adiblari esa ushbu tushunchani «o'tkazish», «qaytarish», «o'girish», «ag'darish» singari atamalar bilan ham ifoda etganlar. Umumiy qilib aytganda, tarjima deganda bir tilda yozilgan matn yoki aytilgan nutqning boshqa tilda qayta yaratilishi tushuniladi. Tarjima bu qayta yaratish san'ati bo'lib, tarjima muallifidan izlanish, mehnat va sabr talab qiladigan, turli xil materiallar ustida mashaqqatli ish olib borish va ularni kitobxon uchun tushunarli tilga o'girib berishni talab qiladigan ijoddir. Ushbu ijodiy jarayon davomida tarjimon o'zining lug'at boyligidan kerakli o'rinlarda foydalana olishi zarur.

Tarjimaning pragmatik maqsadi kitobxonga ko'zda tutilgan kommunikativ ta'sir ko'rsatish bilan belgilanadi. Ya'ni tarjimon muallifning qanday ma'no ifodalayotganini kitobxon uchun tushunarli bo'lgan tilda kerakli lisoniy birliklar yordamida yetkazib berishidan iborat. Pragmatika esa asliyat va tarjimon o'rtasidagi ko'prikdir. Asliyat va tarjima o'rtasidagi «ko'priki» ning mustahkam yoki mo'rt bo'lishi tarjimonning mahorati va bilimiga bog'liq.

Tarjimon biror asarni tarjima qilishga kirishar ekan, asliyat va tarjima tilidagi pragmatik nomuvofiqliklarni hisobga olib, tegishli o'rinlarda matnning to'la tushunilishiga erishish uchun zarur o'zgartirishlar kiritadi. Har bir tarjima tarjima jarayonida ma'no kasb etuvchi gaplar va tag ma'no-ga ega so'zlar sifatida ikki bosqichdan o'tadi. Shunga ko'ra tarjimon ma'lumotni tarjimada hech qanday xatoliksiz to'g'ri yetkazib berish uchun umummadaniy pragmatik bilimlaridan foydalanishiga to'g'ri keladi. Biz bilamizki, tildagi ko'pchilik so'zlarning ikki xil ma'nosi ya'ni, denotative (literal meaning) va konnotativ (figurative meaning)– o'z va ko'chma ma'nolari mavjud. Agar asliyatdagi matnning pragmatik xususiyati shunday so'zlar zimmasiga yuklangan bo'lsa, unda tarjimada ularni qayta yaratish uchun qanday yo'l tutmoq kerak degan savol tug'ilishi tabiiydir. Gap shundaki asliyatdagi ko'chma ma'nodagi so'zlarning pragmatik xususiyatini tarjimada berish uchun birinchi navbatda tarjimon asliyat matnidagi, undagi voqealar ketma-ketligidan xabardor bo'lishi kerak. Asliyatdagi biror so'zning qanday ma'noda qo'llanilayotganligini bilgandan so'ng tarjima tilida shunga mos keladigan ekvivalentlarni tanlaydi. Masalan o'zbek tilida ko'ngli ochiq kishilarga nisbatan «ochiq ko'ngil» iborasi qo'llaniladi. Bunda «ochiq» so'zi ko'chma ma'noda ishlatiladi. Agar o'zbek tilidagi bu iborani ingliz tiliga so'zma-so'z tarjima qilsak, u holda ushbu ibora «open heart» tarzida bo'lishi kerak edi. Ammo bunday tarjima ingliz kitobxoni uchun tush-

unarsiz bo'lib qoladi va asliyatdagi ibora tarjimada pragmatik xususiyatini yo'qotadi. Bu o'rinda asliyatdagi pragmatik xususiyatni saqlash uchun ingliz tilida mavjud bo'lgan "a stab in the back" yoki "stab somebody in the back" ekvivalentlari bilan tarjima qilish maqsadga muvofiq bo'ladi. Muayyan tarjimaning pragmatik vazifasini amalga oshirish tarjimondan goho yuqori darajadagi muvofiqlikdan voz kechgan holda kitobxonning estetik ta'sirlanish darajasini birinchi o'ringa qo'yishni talab qiladi. Chunki pragmatikaning birinchi vazifasi kitobxonga ta'sir ko'rsatishdir. Agar asliyatdagi pragmatik ta'sir tarjimada mavjud bo'lmasa, demak, asliyatdagi pragmatik xususiyat qayta yaratilmagan hisoblanadi. Masalan, quyidagi iboralarning o'zbek tilidagi tarjimasiga e'tibor beraylik:

The dog ate my homework-o'z vaqtida qilinmagan uyga vazifa

to break one's heart -qattiq kuyinmoq

a ray of hope- umid uchquni

Bu iboralarning har ikki tildagi, ingliz va o'zbekcha tarjimasi asliyatdagi singari pragmatik ta'sir kuchiga ega. Ularni matn tarkibida o'qigan kitobxon asliyat kitobxoni singari ta'sirlanadi. Bunday ta'sir kuchiga ega tarjima esa pragmatik salohiyatli, asliyatning boshqa tildagi qayta yaratilgan varianti hisoblanadi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. G'.Salomov-"Tarjima nazariyasi asoslari", Toshkent,1978,98-b
2. I.G'ofurov, O.Mo'minov, M.Omonov-"Tarjima nazariyasi", 2012.
3. Musayev Q.-"Tarjima nazariyasi".Toshkent,2005.

NEW TECHNOLOGIES TO TEACH ENGLISH IN COMMON WAY

Bobosharipova Maftuna

The student of Karshi State university,
at Foreign languages faculty

Annotation: In the article, the teaching of foreign languages, especially English, is unconventional opinions on the importance of using technology.

Keywords: foreign languages, non-traditional technologies, video lessons. Adopted by the First President of the Republic of Uzbekistan on December 10, 2012 Resolution «On measures to further improve the system of learning foreign languages.»

The official publication of foreign languages in our country is systematic in accordance with international standards, was the first step towards in-depth study. Today, the demand and interest in learning foreign languages is growing day by day. Among these languages, the attitude towards English is particularly high. As you know, teaching English is a long and arduous process. Fans English has a special place among them because it is the main international language and humanistic in knowledge expresses the essence, forms the creative abilities of pupils and students, their worldview expands. Effective use of information and communication technologies in English lessons increases the effectiveness of the lesson and increases the interest of students in a foreign language. Teaching a foreign language to students correctly and getting the student interested in the language is more important than the teacher requires responsibility. What method and technical means does the teacher use in the lesson? the use of visual aids or handouts will stimulate the student's interest in the lesson and ensures that the course meets the required level. Information for teaching students written and oral English because the role of communication technologies, visual aids, and handouts is enormous. As the student listens to a new topic, he or she imagines each sentence in its own way, and what it is in the sense that Orientation to the creation of modern communication texts, interactive communication (distance learning, reading, access to interregional communication via the Internet. It is important to teach them how to use the postal service. Learn English Video, which is one of the modern technologies in the process, has a significant place. Because colorful scenes, engaging music, references to video content not only seeing, hearing, and reading the presentation, but also motivating science increases. If the video is targeted, that is, focused on a specific topic In this situation, students learn new knowledge quickly and easily. The videos are intended to be presented to students in the following three stages during the lesson suitable: 1. Briefly explain the topic to the students before presenting the video transition and debate. The reason is that the exercise, which is based on pre-video guessing, is mental attacks help them focus and increase their imagination. 2. Take short breaks while watching videos, ask questions on the topic. Answers are needed. This will help them increase their focus and activity.

References.

1. Ahmadaliyev A.M., Qosimov A.X. Innovative activity and advanced pedagogical technologies. Study guide. - T.: 2006

ЎЗБЕК ТИЛИНИНГ ИЛК ИЛДИЗЛАРИ ҲАҚИДА

Елибоев Ислон

Самарқанд давлат университети Ўзбек

Тилшунослиги кафедраси II курс

магистранти

Илмий раҳбар: ф.ф.д проф. А.Б.Пардаев

(99) 477-34-68

Аннотация: Мазкур мақолада Маҳмуд Кошғарий буюк тилшунос олими сифатида таъкидланиб, унинг “Девону луғотит турк” асарида ўзи яшаган даврлардаги туркий қавмлар фойдаланган тил ва унга ҳос луғавий бирликлар киёсий метод асосида талқин этилганлиги қайд этилади.

Калит сўзлар: уруғ, қабила, “чигил группаси”, “ўғуз группаси”, “кипчоқ группаси”, шева, диалект.

Аннотация: В этой статье Махмуд Кашгари упоминается как великий лингвист, а в его книге «Девон луготит тюрк» язык, которым пользовались тюркские народы своего времени и его словарные единицы, сравнивался с сравнительным методом.

Ключевые слова: семья (уруғ), племя, ««огузская группа», «чигильская группа», «кипчакская группа», диалект.

Annotation: In this article Mahmud Kashgari is mentioned as a great linguist, and in his book Devonu lugotit Turk, the language used by the Turkic peoples of his time and its dictionary units was compared with a comparative method.

Keywords: Seed, tribe, «chuckle band», «chigil group», «Kipchak group», dialect, dialect.

Мустақиллик даврида ўзбек халқи ва тилининг тарихини илмий жиҳатдан ўрганиш, унинг умумтуркий тиллар қаторидаги қадимий ўтмишини, тараққиёти ва шаклланиши ҳамда ўзига ҳос миллий хусусиятларининг ёритиш ҳозирги тилшунослигимиз учун ҳам долзарб масалаларидан бирига айланмоқда. Негаки, ўтмишдаги мудҳиш тузумлар асорати туфайли миллийлигимизни, ўзлигимизни ёритишга имкониятлар чекланиб келинган эди. Эндиликда мустақилликка эришишганлигимиз туфайли давлат аҳамиятига молик бўлган она тилимизга муносабат тубдан ўзгарди. Халқимизнинг ўз юрти, миллатининг тили ва адабиёти, маданияти, қадриятлари тарихини билишга, ўзлигини англашга қизиқиши ортди. Аждоғларимиз томонидан қадимдан эъзозланиб келинган она тилимиз орқали етиб келаётган миллий қадриятларнинг моҳиятини англашга давлатимиз эътибори ҳам муҳим ўрин эгалламоқда. “Албатта, ҳар қайси халқ ёки миллатнинг маънавиятини унинг тарихи, ўзига ҳос урф-одат ва анъаналари, ҳаётий қариятларидан айри ҳолда тасаввур этиб бўлмайди. Бу борада табиийки, маънавий меърос, миллий бойликлар, кўҳна тарихий ёгорликлар энг муҳим омиллардан бири бўлиб, хизмат қилади”. [1] Шу боис, ҳозирги пайтда миллий тилимизнинг илк шаклланиш илдинини ўзида акс эттирган ҳар қандай қадимги битиклар, кўҳна маънавий меърослардан бошлаб, сўнгги тараққиётгача бўлган даврларда яратилган асарлар матнларини жиддий ўрганиш ва ёритиш масаласи давлат сиёсати даражасига кўтарилди.

Хусусан, ҳозирги даврда мамлакатимизда “халқимизнинг қадимий тарихи ва бой маданиятини тиклаш, буюк алломаларимиз, азиз-авлиёларимизнинг илмий, диний ва маънавий меросини ҳар томонлама чуқур ўрганиш ва тарғиб этиш, муқаддас қадамжоларни обод қилиш, ёш авлодни уларнинг эзгу анъаналари руҳида тарбиялаш бўйича улкан ишлар амалга оширилди ва изчил давом эттирилмоқда”. [2]

Ҳа, алоҳида таъкитлаш жоизки, мустақил шаклда мавжуд бўлган ҳар қандай халқнинг ўзига ҳос ўтмиш тарихи ҳамда тарихий тараққиёт даврлари бўлган. Бу жараён этногенетик ва этник тарихи билан боғлиқдир. Бу жараён эса кўҳна ёзма битикларда, илмий ёзма манбаларда ўз аксини топган. Бунинг учун биринчи галда аждоғларимиз қолдирган маънавий ёдгорликлар матнларини талқин этиш муҳим аҳамият касб этади. Жумладан, худди шундай маънавий бойликларимизда бири – XI асрнинг етук тилшунос олими Маҳмуд Кошғарийнинг “Девону луғотит турк” асари муҳим ўрин эгаллайди. Бу асар ўз замонасида ҳам, ҳозирги даврда ҳам туркий тиллари, жумладан, ўзбек тилининг этногенетик ва этник тарихини ёритишда, илк

илдизларини белгилашда, ўрганишда ажойиб манба саналаб келган ва келмоқда.

Профессор У.Санакуловнинг ёзишича, ҳозирги пайтда “Девону луғотит турк” асарини ҳар қайси илмий даргоҳларда ёзилган илмий ишлар ва тадқиқотларни тўлиқ рўйхатини ҳисобга олинса Маҳмуд Қошғарий фаолияти билан боғлиқ юзага келган ишларнинг сони тахминан 2000 дан ошиб кетади, балки унданда ортар. Зеро туркологияда, жумладан, ўзбек тилшунослигида ҳар йили Маҳмуд Қошғарий фаолияти ва “Девону луғотит турк асари бўйича ўнлаб тадқиқотлар, илмий мақолалар ёзилмоқда. Шунга қарамай ушбу асар бўйича ҳали ҳам ўрганилиши лозим бўлган масалалар мавжу. Ушбу асарнинг ёзилиш даври ҳақида ҳозирги мавжуд бўлган манбаларда ҳар хил фикрлар учрайди. Аслида асарнинг ёзилиш санаси девоннинг ўзида муаллиф томонидан аниқ қайд этилган. Олим бу ҳақда қуйидагича ёзади: «Китоб ёзишга 464 йил жумодиюл аввалнинг бошларида киришган эдим, тўрт қайта ёзилиб, таҳрир қилиниб, 466 йил жумодиюл охирнинг ўн иккинчисида тугади.» (МК.3-том, 453-бет). Ушбу асар уч томдан иборат бўлганлиги сабабли, муаллифнинг яна бир изоҳига кўра, девонда шундай маълумотлар берилади: «Нок йили туркларнинг ўн икки йилларидан бири. Бу китобни ёзган йилимиз тўрт юз олтмиш тўққизинчи йил, яъни нок йили эди, (МК.3-т, 170-бет). Демак, бу китоб 464-466 йилларда тартиб берилган бўлса-да, у неча марта янги маълумотлар билан тўлғазиб борилган ва ниҳоят охирги тугалланган йили 469 йил бўлиши ҳақиқатга тўғри келади. [3] Ушбу маълумотдан ҳам маълум бўладики, муаллифнинг ўзи ҳам, тахминан 400- 470 йиллар орасида яшаб ижод этган....

Яна шуни ҳам қайд этиш лозимки, “Девону луғотит турк”да туркий, жумладан ўзбек тили этногенези ва этник таркибини ўрганиш ва белгилаш масаласида қимматли маълумот берувчи этнонимик бирликлар ҳали лисоний томондан ўрганилган эмас.

Тилшунос олим Маҳмуд Қошғарийнинг “Девону луғотит турк” асарида XI асрда, яшаган туркий қавмларга ҳос луғавий бирликлар, этник бирликлар ва уларнинг тили ҳақида муҳим маълумотларни ҳам берган. Унда қадимги даврлардаги этнонимлар, уруғ-қабилалар ҳақида аниқ маълумотлар акс этган. Асарда аجدодларимизга ҳос 70 дан зиёд этнонимларни қайд этиш мумкин. Хусусан, бу этнонимлар рўйхати асарда ўзига ҳос тартибда берилган. «Девону луғотит турк» асарида аввал турклар ҳақида маълумот айтилган. Олимининг ёзишича, “улар аслида 20 қабиладир. Ҳар бир қабиланинг саноксиз аллақанча уруғлари бор”. Шунингдек, олим: “Мен булардан асосини, она уруғларини ёздим”.... Булар баянак (бажанак), кифчак, ўғуз, ямак, бошғирт, басмил, қай, ябаку, татар, қирқиз, чигил, тухси, яғмо, играк, ярук (жарук), жумул, уйғур, тангут, хитой (чин), тавғаж (мочин)” каби катта қабилалардир...Бу қабилаларнинг турар жойларини доира(ичи)да кўрсатдим”, деб ёзади. Бу доира шаклдаги чизма аслида туркий қабилалар жойлашган географик харита девоннинг биринчи томидаги “Турк қабилалари ва уларнинг баёни” номли сарлавҳасида қайд этилган.

Олимининг муҳим маълумотларидан бири шундан иборатки, ўша даврларда адабий тил тармоқлари ҳам шаклланаётганлигини аниқ далиллар орқали талқин этган. Масалан, “чигил группаси”, “ўғуз группаси”, “кипчоқ гуруппаси” каби. Худди ўша юқорида қайд этилган қабилалар тили (лаҳжалари) шаклланаётган адабий тилга асос бўлишини билган. Шу боис, уларни номма-ном санаб, улар ҳақида аниқ маълумотлар берган. Ҳатто, айримлари ҳақида девоннинг баъзи саҳифалари махсус фикрлар билдирган. Масалан, асарининг 89-91 саҳифаларида “ўғуз” этноними ҳақида анча мукаммал фикрлар айтилган. Ўғуз этноними бир қабиланинг номи деб изоҳланади. Кейин эса ўғуз қабиласига ҳос 22 уруғнинг номларини, ҳатто уларга ҳос ва ҳар бир уруғнинг ўзига ҳос тамғалар шакллари ҳам беради.

Таъкидлаш лозимки, ўғуз этноними кенг ва тор маъносида қўлланган. Кенг маънода туркларга ҳос ўғузларнинг кўплаб қабилаларининг умумий номи, тор маъносида эса “туркман ўғизи” маъносида, яъни битта қабилла тушунилган. Девонда туркман ўғузларининг биринчиси ва бошлиқлари “қиниқлар” деб номланганлиги ҳам айтилиб, сўнг “қайиғ, баюн, ива (йива), салғур, афшар, бегтили, бўқдўз, баёт, ёзғир, эймур, қорабулук, игдар, уракир, тўтирка, улаюндлуғ, тўғар, бажанак, жуводдор, жапин, жаруклуқ” каби уруғлар тартиб рақамида тамғалари билан кетма-кет берилган”. [4]

Девонда Маҳмуд Қошғарий уруғ-қабилалар тилининг умумлашиб бораётганлигини ва улар илк адабий тил тармоқлари сифати шаклланаётганлигини жуда яхши сезган. Шу боис уларни гуруҳларга бўлиб, классификация қилган. Олим берган маълумотлардан умумқабилавий тилнинг шаклланишида қуйидаги уч гуруҳ қабилла ва уруғлар лаҳжалари сезиларли бўлган :

I гуруҳ қабилаларга “суғдак, канжак, арғу, тубут, тангут, хутан уйғур” қабилар киритилган. Улар фақат шаҳарларда яшашган.... Уларнинг ўз тиллари (шевэлари), ёзувлари ҳам бўлган. Масалан, уйғурларнинг тили туркча бўлса-да, ўзаро сўзлашувда шеваси (ўз тили) ни ҳам қўллаганлар. Бу гуруҳдаги барча қабилалар лаҳжаси шаклланаётган адабий тилнинг шаҳар типи сифатида қаралиб, улар сўзлашувида ўз тиллари (шевэлари)нинг таъсири ҳам сезилиб турган.

II гуруҳдаги қабилаларга “жумул, қай, ябаку, тотор, басмил” қабилар киритилган. Бу қабилалар асосан даштларда яшаганлар. Улар шевэлари (тиллари) ўзига хос туркча бўлса-да, лекин умумийлик сезиларли бўлган. Шу боис улар лаҳжаси шаклланаётган II гуруҳ адабий тил тармоғини ташкил этган.

III гуруҳдаги қабилаларга “қирғиз, қипчоқ, ўғуз, тухси, яғмо, чигил, игроқ, яруқ, қарлуқ, қангли” қабилар киритилган. Улар фақат туркчада сўзлашганлар, “ямак” ва “бошғирт”лар ҳам буларга яқин бўлган. Шу қабилалар Румгача чўзилган “булғар, сувар” (шумир), “бажанаклар тили туркча бўлиб, уларда айрим сўзлар охири қисқартириб қўлланилган. Учинчи гуруҳдаги қабилалар ҳам сахро (дашт)ларда, шунингдек, қисман шаҳарларда истикомат қилганлар. Олимнинг ана шу тарздаги классификациясидан сўнг бу уч гуруҳ уруғ-қабилалар тилининг фарқли ва умумийлик томонлари мисоллар асосида таҳлил ҳам этган. Буни биз девондаги “Тилда ва лаҳжаларда бўлган фарқлар ҳақида” сарлавҳали саҳифаларида кузатамиз.[4]

Фойдаланилган адабиётлар

1. Каримов И.А. Юксак маънавият – енгилмас куч.-Т.: Маънавият, 2008.-Б. 30.
2. Ўзбекистон Республикаси Президенти Шавкат Мирзиёевнинг 2017 йил 24 майдаги ПҚ- 2995-сонли “Қадимий ёзма манбаларни сақлаш, тадқиқ ва тарғиб қилиш тизмини янада такомиллаштириш чора- тадбирлари тўғрисида”ги қарори.// ”Халқ сўзи” газетаси.-Т.: 2017, 25 май.
3. Санақулов У. Маҳмуд Кошғарий ва унинг “Девону луғотит турк” асарига доир фикр-мулоҳазалар. // “Ўзбек тилининг грамматик қурилиши масалалари” илмий мақолалар тўплами.-Самарқанд: СамДУ нарийети, 2018 йил, 12-бет.
4. Маҳмуд Кошғарий. Девону луғотит турк. -Т.: Фан (1-том,1960.-499 б., 2-том,1961.-428 б., 3-том,1963.-461 б.).

“TINISH BELGILARINI TO'G'RI QO'LLASH” MAVZUSINI O'QITISHDA INTERFAOL USULLARDAN FOYDALANISH

Hamidullayeva Guljahon Nayim qizi

Navoiy viloyati Zarafshon shahar kasb –hunar
maktabi ona tili va adabiyot fani o'qituvchisi

Annotatsiya: ushbu maqolada ona tili darslarida o'quvchilarga interfaol usullar orqali tinish belgilarini to'g'ri qo'llash bo'yicha noan'anaviy ta'lim metodlari va ulardan dars jarayonida samarali foydalanish yo'llari haqida nazariy va amaliy ma'lumotlar berib o'tilgan.

Kalit so'z: metod, interfaol usul, tinish belgi, uzviylik

O'quv jarayonining sifati ko'p omillarga bog'liq bo'lib ular orasida o'qitishning metod va usullari hal qiluvchi ahamiyatga ega. Binobarin, ular bilimlarning ongli va chuqur o'zlashtirishga, o'quvchilarda mustaqillik va ijodiy faollikning rivojlanishiga ijobiy ta'sir ko'rsatadi. Usul va metod tushunchalari o'zaro bog'liqdir, chunki ularning har biri metod sifatida ham, usul sifatida ham namoyon bo'ladi. Metodlar va usullarini tanlash o'qituvchi darsda hal qilishi mo'ljallangan masalaga bog'liq bo'ladi. Chunonchi, yangi materialni bayon etishda bir metodlar qo'llansa, uni mustahkamlashda ikkinchi va mavzuni umumlashtirishda yana boshqa xil metodlar qo'llaniladi. Darsning turli bosqichlarida puxta o'ylash va samarali usullar hamda metodlarni tanlash juda muhimdir. Bugungi ta'lim jarayonida qo'llanilayotgan ta'lim metodlari talaygina. Ammo kutilayotgan natijalarni bera oladigan eng faol ta'lim metodlaridan bu interfaol metodidir.

Interfaol metodlar –bu o'quvchi va o'qituvchi hamda o'quvchilarning o'zaro birgalikdagi harakatidir. “Interfaol”ingliz tilidan kelib chiqqan bo'lib, “interact”so'zidan olingan (“Inter”- o'zaro, “act”- harakat). Interfaol metodlarda o'qitish o'quvchilardan yuqori faollikni, olingan ma'lumotlarni to'la anglashda ijodiy yondashuvni talab etadi. Interfaol o'qitishning asosiy mezonlari – norasmiy munozaralarni o'tkazish, o'quv materiallarini erkin ifodalash, ma'ruzalar sonini kamaytirish, o'quvchilarni tashabbuskorlikka chorlash, jamoaviy izlanuvchanlik talab qiladigan guruhviy vazifalar va yozma ishlarni bajarish kabilardir.

Interfaol usulidagi darslar o'quvchini ijodiy fikrlashga, olingan axborotlarni faollikda hal etishga, fikrni erkin bayon qilishga, tashabbuskorlikka, guruhlarda masalalar yechimini topishga, hamkorlikda ish yuritishga, fikrni yozma ravishda bayon etishga chorlaydi. Interfaol metodlarda ish yuritish an'anaviy usullardan voz kechish degani emas, balki mazmunni o'zaro faollikda hal eta olish demakdir.

Interfaol asosida o'tgan darsni tashkil etish jarayonida birorta ham o'quvchi chetda qolmaydi, ya'ni ular ko'rgan, bilgan, o'ylagan fikrlarini ochiq- oydin bildirish imkoniyatiga ega bo'ladilar. o'quvchilar hamkorlikda ishlash orqali mavzu mazmunini o'zlashtirishda o'zlarining shaxsiy hissasini qo'shish imkoniyatiga ega bo'ladilar.

Interfaol darslarni tashkil etishda o'quv jarayonida yakka tartibda, juft bo'lib, guruhlarda ishlash, izlanishga asoslangan loyihalar, rolli o'yinlar, hujjatlar va axborot manbalari bilan ishlash, ijodiy ishlashdan foydalanish mumkin. Ulardan: “Juftlikda ishlash”, “Kichik guruhlarda ishlash”, “Munozara”, “Xatoni toping”, “Pinboard”, “Zakovatli zukko”. Yuqoridagi usullardan foydalanishda qandaydir bir maqsadni ko'zda tutib, muammoni keltirib, o'quvchilarni shu jarayonda ishlashga tayyorlab, uni ma'lum malakalarga ega bo'lgan holatlarda qo'llanilsa, kutilgan natijalarni olish mumkin. Jumladan, tinish belgilarini to'g'ri qo'llash me'yorlari mavzusini o'qitishda interfaol metod usullaridan biri: “Xatoni toping” usulidir.

Dars jarayonida o'qituvchi tinish belgiga oid xatoga qasddan yo'l qo'yadi. Avval o'quvchilar oldindan ogohlantirilgan bo'lishi kerak. Asosiysi o'quvchilarni ushbu usul orqali ogohlantirishga o'rgatish. Xatolar ushbu hiyla – nayrangning maqsadi emas, balki tinish belgilarining xatosiz qo'llashni tushunishdir. Bunda o'quvchilar o'qituvchi tomonidan ataylab yo'l qo'yilgan xatolarni ijodkorlik asosida bilim va ko'nikmalariga tayangan holda aniqlashlari lozim bo'ladi.

“Pinboard” metodi

O'quvchilarni mantiqiy va mustaqil tanqidiy fikrlash, og'zaki va yozma nutqini rivojlantirishga qaratilgan. Bunda o'qituvchi stol ustiga gaplar yozilgan qog'ozchalarni teskari holatda qo'ygan bo'ladi, doskaga jadval osiladi. Har bir guruhdan bittadan o'quvchi chiqib shu qog'ozchalardan birini tanlaydi. Tanlagan qog'ozchasini doskaga ilingan jadvaldagi tinish belgilarini mos kelgan

katakka yopishtirib qo'yadi va shu gapni o'qib ma'nosini izohlab beradi. Bu usul o'rganilayotgan mavzu bo'yicha bilim orttirish harakatlarini rag'batlantiradi.

“Zakovatli zukko” metodi

Bu metod o'quvchilarda tezkor fikrlash ko'nikmalarini shakllantirishga yordam beradi. Bu metodda o'z xohishlariga ko'ra, shaxsiy imkoniyatlarini sinab ko'rish istagida bo'lgan o'quvchilar uchun imkoniyat beradi. Ular o'qituvchi tomonidan berilgan savollarga qisqa muddatda javob qaytarishlari zarur. Ushbu metoddan yangi mavzuni mustahkamlashda qo'llansa yaxshi samara beradi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. N.Mahmudov, A.Rafiyev, I.Yo'ldoshev “Davlat tilida ish yuritish”. - Toshkent: O'zME davlat ilmiy nashriyoti, 2006.
2. O'zbek tili ta'limida pedagogik texnologiyalarning o'rni.O'TDA XI yig'ini materiallari tezislari. (Mas'ul muharrir: M. Abduraimova). –Toshkent, RTM, 2011. –206 b.
3. www.ziyouz.com

BADIIY USLUBDA KATTA LEKSEMASINING QO'LLANILISHIGA DOIR

Farzona Norimboyeva

Samarqand davlat universiteti O'zbek
tilshunosligi kafedrası II kurs
magistranti

Ilmiy rahbar: f.f.d prof. S.A.Karimov

(99) 591-27-51

toxtayevabdumutalib902@gmail.com

Annotatsiya: Ushbu maqolada badiiy uslub, uning xususiyatlari, vazifalari, so'zlarning qo'llanilishi va katta leksemaning mazkur uslubda ishlatilishi hamda ma'no taraqqiyoti, ma'no kengligi haqida so'z yuritiladi.

Kalit so'zlar: Badiiy uslub, badiiy tasvir vositalari, badiiy nutq, obrazli nutq, estetik ta'sir, emotsional-ekspressivlik, polisemantik so'zlar, ko'chma ma'noli so'zlar, sinonim, omonim, antonimlar, eskirgan so'zlar, yangi so'zlar, jargonlar, vulgarizmlar, frazeologik iboralar, xalq maqollari, sinxronik va diaxronik, sifat va ravish turkumi.

Badiiy uslubda ma'lum bir voqelik badiiy tasvir vositalari orqali obrazli ifodalanadi va shu yo'l bilan tinglovchiga estetik ta'sir etiladi. Bu uslubda, asosan, badiiy asarlar yaratilib, nutq obrazli va emotsional-ekspressiv bo'ladi. Bunda tilning kommunikativ va emotsional funksiyasi qo'shilib ketadi. Shu bilan bir qatorda, badiiy nutqda polisemantik so'zlar, ko'chma ma'noli so'zlar, sinonim, omonim, antonimlar, eskirgan va yangi so'zlar, jargon va vulgarizmlar, frazeologik iboralar va xalq maqollari keng qo'llaniladi.[1] Obrazlilik va estetik ta'sir etish badiiy uslubning muhim belgisidir. So'zlar, asosan, ko'chma ma'noda qo'llaniladi.

Badiiy uslubni o'rganish va tahlil qilish uchun, albatta, badiiy matnlarga murojaat etamiz. Badiiy asar matnini tahlil qilishning tilshunoslik fani manfaatdor bo'ladigan boshqa bir jihati bor va uni ikki yo'nalishga ajratib o'rganishga to'g'ri keladi.

Birinchidan, badiiy asar matnidani tilni sinxronik va diaxronik yo'nalishda o'rganishda, tilshunoslikning esa nazariy va amaliy asoslarini ishlab chiqishda, uning ma'lum davrdagi yoki hozirgi paytdagi ahvolini, taraqqiyot qonunlarini o'rganishda, turli kategoriyalarni ilmiy tahlil qilishda material sifatida foydalaniladi.

Ikkinchidan, badiiy asar materialidan tilda yuz berayotgan sifat o'zgarishlari, ya'ni ma'no taraqqiyotini aniqlash maqsadida foydalaniladi.[2]

Mazkur leksemaning O'TILda hajmi, o'lchami me'yordan ortiq (katta uy), tarkib jihatdan ortiq me'yorli (katta qo'shin), kuch-qudrat, darajasi yuqori (katta g'alaba), yosh jihatdan ulug' (katta farzand), yoshi keksha kishi (kattani hurmat qil), xizmat martabasi, unvoni jihatdan (katta ilmiy xodim), ko'chma ma'noda atoqli, mashhur (katta shoir), yuqori lavozimdagi amaldor (shaharning kattalari) [3] kabi leksik ma'nolari; "O'zbek tili sinonimlarining izohli lug'ati"da katta, ulug', buyuk, zo'r, azim, azamat, ulkan, bahaybat, haybatli, yirik, gigant [4] kabi sinonimlari berilgan.

Sinonimik qatorda katta so'zi keng tushunchaga ega bo'lib, uslubiy betaraf, neytral so'zdir. Real va mavhum tushunchalarni ifodalash uchun xizmat qiladi. Ulug', buyuk, zo'r, azim, azamat so'zlarida belgi nisbatan kuchli. Shuning uchun bu leksemalarlar hamma vaqt hajm-o'lchovi katta bo'lgan narsalarga ishlatiladi, lekin uslubiy chegaralangandir. Ulug', buyuk, zo'r so'zi ko'chma ma'noda kishiga nisbatan ishlatiladi: ulug' kishi, buyuk inson, zo'r odam kabi. Ulug' so'zi yoshga nisbatan ishlatilib, o'zidan katta yoshdagi odam ma'nosini anglatadi.

Bahaybat, haybatli so'zlarining ma'nosi ularning o'zagidan anglashilib turibdi. Bu leksemalar faqat juda katta, me'yordan ortiq narsalarga nisbatan ishlatiladi.

Ulkan so'zida belgi nihoyatda kuchli bo'lib, yirik leksemasi bu ma'noda kam qo'llaniladi. Gigant esa kitobiy uslubga xos bo'lib, qurilish ishlarida nisbatan ishlatiladi.

Salmog'i yuqori ma'nosida: Soliq katta zarba yetkazdi. (A.Qahhor)

Hajmi, o'lchami me'yordan ortiq ma'nosida: Shu kunlarda u xotini orqali yana Saidiyning qo'yniga qo'l soldi, bo'lmadi, shundan keyin umidini butun uzdi-da, "savdo siyosati"ni boshqa yo'lga burdi, ilgirigi katta do'konini yopib, patentini topshirdi, kichkinagina, ko'rimsiz do'kon ochib, boshqa past darajali patent oldi. (A.Qahhor)

U katta odam misolida katta so'zi uch xil ma'noda qo'llanilgan. Birinchisi yoshi katta ma'noda

bo'lsa, ikkinchisi *aql o'rgatadigan, bo'lar-bo'lmasga ish o'rgatadigan* insonlarga nisbatan ishlatilsa, uchinchi lavozim jihatdan katta odamlarga qo'llaniladi. Yuqoridagi birinchi va uchinchi misol anglatgan ma'no O'TILda berilgan, lekin ikkinchi gap anglatgan ma'no berilmagan.

Malakali, ish tajribasi yuqori, ko'p yillardan buyon shu faoliyat bilan shug'ullanuvchi ma'nosida: *Abbosxon go'yo ko'p mol bilan kelgan va ko'ngliga yoqadigan kishilarga arzonroq narxda mol bera oladigan katta savdogar...* (A.Qahhor)

Mazkur leksema takror qo'llanilib, ma'noni kuchaytiradi. *O'ta ko'rinadigan parda osilgan* ikkita katta-katta derazadan nopormon shu'la tushib, undan bahor hidi kelar edi. (A.Qahhor)

Yoshi jihatdan ulug', farzandlarning boshi ma'nosida: *Katta akasi dom-daraksiz yo'qoldi.* (A.Qahhor)

Yoshi keksa ma'nosida: *Bir safar, katta odamning gapini hadeb qaytaraverishga yuzi chidamay, juma kuni kelishga va'da berdi; kelganida qanday bo'ldiki, ikki-uch soat o'tirishni mo'ljallagan odam kechasi soat o'n birgacha o'tirdi.* (A.Qahhor)

Atoqli, mashhur, taniqli ma'nosida: *Nimasini sog'inadi o'sha hayotning? Kulgi! Men bilaman, bu ayol xon-xoqonlarni sog'ingani yo'q, ba'zi bir katta shoirlarga ta'sib qilib shunday she'r yozgan.* (A.Qahhor)

Ulkan, qalin ma'nosida: *Birov yozsa, katta kitob bo'ladi.* (A.Qahhor)

Odamlar ko'p, me'yordan ortiq ma'nosida: *Vodakachkaning ochilish marosimi katta to'yga, kattakon sayilga aylanib ketdi.* (A.Qahhor) Mazkur leksema ushbu misolda to'y, sayil so'zlariga nisbatan ishlatilgan bo'lib, odamlar ko'p to'planganligi, o'yin-kulgi avj olganligi, hamma xursandligining ifodasi sifatida qo'llangan.

Bunaqa katta ishni faqat katta xo'jalik – kolxoz qila oladi. (A.Qahhor) Ushbu misoldagi birinchi katta so'zi *salmog'i yuqori, ko'p mashaqqat talab qiladigan ish* ma'nosida qo'llangan bo'lib, ikkinchi katta so'zi *odamlari ko'p joy, makonni* ifodalab kelgan.

Mavhum otlar bilan qo'llanilib, *samimiyatni* ifodalab, *kuchli* ma'nosida: *Xotin kishini hammavaqt noumid, norozi ko'rib o'rgangan va buni xotinlik latofati deb bilgan Sidiqjonga juvonning bu gaplari, katta ishonch va zo'r mamnuniyat bilan gapirishi uncha botmadi, shuning uchun erdan qolgan qari qiz bo'lsa kerak degan xayolga bordi.* (A.Qahhor)

Ushbu misolda ham yuqoridagi ma'no sezilib turadi: *Shundoqmi? – dedi qori yana shunaqa zo'r gap kutganday katta ixlos bilan uning yuziga tikilib.* (A.Qahhor)

Yaqimli, mumtoz, kishi qalbini larzaga soladigan ma'nosida: *Qayerdadir childirma gijbanglamoqda, bir tomonda mayda va sho'x, ikkinchi tomonda kishining qalbini tirnaydigan katta ashulalar bo'lmoqda.* (A.Qahhor)

Ko'p mashaqqat talab etadigan, salmoqli ma'nosida: *Dehqonchilik bunday katta ilm ekan, bu ilmning qo'ldan shuncha ish kelar ekan, partiya, hukumatimiz mamlakatni bundoq yo'ldan olib borayotgan ekan.* (A.Qahhor)

Yuqoridagi misollarda o'rganilayotgan leksema sifat xos semantik ma'no anglatgan. Bu so'zning ravish turkumiga xos vazifa bajargan o'rnlari quyidagi misollarda yaqqol ko'rinadi.

Hajmi odatdagidan katta ma'nosida: *To'pa kipriklari orasidan tepasida turgan Saidiyni, qo'lidagi negovni ko'rib ko'zlarini katta ochdi.* (A.Qahhor) Bu misolda hech qanday yashirin kinoyali ma'no mavjud emas, bu so'z neytral o'z ma'nosida qo'llanilgan: *odatdagi qaraladigan ko'zu safar hajmi kattalashgan holda qaralgan; To'paning ichga botib ketgan ko'zlari katta ochildi.* (A.Qahhor); *Saidiy ko'zlarini katta ochdi, qarshisidagi zarhal ramkali kattakon toshoynaga tikildi.* (A.Qahhor); *Saidiy boshini silkib ko'tardi, ko'zlarini katta-katta ochib olg'a qaradi.* (A.Qahhor) kabi.

Ushbu misollardan ko'rinib turibdiki *katta+ochmoq=ravish birikma* bo'lib, bu birikma ko'z leksemasiga nisbatan ishlatilgan. Bunda anglashilayotgan ma'no *ko'z ochmoqdan ko'ra katta ochmoqda* kuchliroqdir. *Ko'zlarini katta ochmoq* birikmasi bir butunligicha hayratlanish, jahli chiqish, ajablanish, seskanish, qo'rqish kabi his-tuyg'ularni ifodalash uchun qo'llaniladi.

Bundan ko'rinadiki, *ochmoq* fe'lining *ko'zga* nisbatan ishlatilish o'rnlari birmuncha sermahsuldir.

Xo'jaqishloqda kolxozga qarshi chiqqan to'polon ko'ziga juda katta ko'rindi. (A.Qahhor) Ushbu misolda ham *katta so'zi ko'rindi* fe'liga bog'lanib, gapda tarz holi vazifasini bajargan. Gapga odamning haddan tashqari ko'pligini ifodalash uchun qo'llanilgan.

Tangriqul hoji ilonning yog'ini yegan edi-da, qarasa bo'lmaydigan – ishni katta qilsa, xalq gapning tagidan xabardor bo'ladi-yu, busiz ham mehri baland bo'lgan Vasya Tyumin va uning

yor-jo'ralariga ergashadi. (A.Qahhor) Bu misolda katta so'zi frazeologik ibora tarkibida kelgan bo'lib, *chalkashtirish, orqasini sur-sur qilish, ko'pchilikka ovoza qilish* kabi semantik ma'noni anglatadi.

Bunda ham qolip *belgi bildiruvchi so'z+harakat bildiruvchi so'z=ravish* tarzida bo'lib, semantic jihatdan belgini ifodalagan, leksik jihatdan iboradir.

Arziydigan, ko'ngilni oladigan ma'nosida: *Sovg'ani juda katta qilib yuboribsiz—ku.* (A.Qahhor) Mazkur misolni o'z ma'nosida ham, ko'chma ma'noda ham tushunish mumkin. O'z ma'noda *katta sovg'a, ko'chma ma'noda kinoya, kesatq* ma'nosi.

Hajmi odatdagidan katta ma'nosi: *Mayli, yoz, katta-katta yoz.* (A.Qahhor) Bunda takror orqali orttirma daraja hosil qilinib, ma'no kuchaytirilgan.

Men sizga aytsam katta ko'rmaganni kichik ko'radi, kichik ko'rmaganni katta ko'radi, ikkalasi birgalashib qarasa hech narsa ko'zdan qochmaydi deydi xalq. (A.Qahhor) Mazkur misolda o'rganilayotgan leksema yoshga nisbatan qo'llanilgan bo'lib, metonimiya hodisasi mavjud. Ma'no ko'chish hodisalari so'zning semantik taraqqiyotiga sabab bo'ladi.

Katta so'zi bo'lmoq fe'li bilan birikib (qo'shma fe'l hosil qilib) *o'smoq, voyaga yetmoq* ma'nosida: *Har nima desang ham umring uzoq bo'lsin, shu bolaning katta bo'lganini ko'rgin.* (A.Qahhor)

Demak, *katta* leksik birligi badiiy uslubda sifat va ravish turkumida baravar qo'llanila oladi. Har ikki qo'llanishda o'zining semantik-stilistik ma'nolarini namoyon eta oladi. Bunda o'rganilayotgan leksema sifat turkumi doirasida qolib, sintaktik nuqtayi nazardan hol vazifasini bajaryapti deb hisoblaymiz.

Tildagi har qanday so'z nutq jarayonida o'zining yangi ma'no qirralarini namoyon etadi, yangidan-yangi so'zlar yasallishiga, ular orqali tilning leksik qatlami boyishiga sabab bo'ladi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati

1. Қиличев Э. Ўзбек тилининг практик стилистикаси. —Тошкент: Ўқитувчи, 1985. —Б.3
2. Каримов С. Ўзбек тили функционал стилистикаси. — Самарқанд: 2010. —Б.98-99
3. Ўзбек тилининг изоҳли луғати беш жилдли. Иккинчи жилд. — Тошкент: “Ўзбекистон миллий энциклопедияси” давлат илмий нашриёти, 2006. Б. 386
4. Ҳожиёв А. Ўзбек тили синонимларининг изоҳли луғати. —Тошкент: Ўқитувчи, 1974. —Б.120

TEACHING FOREIGN LANGUAGES IN COMMON WAY WITH NEW TECHNOLOGIES

Soloyitdinova Sarvinoz Fakhriddin qizi

The student of World Languages university of Uzbekistan

Annotation: This article is about innovative technologies in foreign language teaching use, its role in the education of students and a range of innovative technologies species are judged on their performance.

The effectiveness of the use of innovative technologies in foreign language teaching. The article is about the effective use of innovative technologies in foreign language teaching approaches, their impact on improving the quality of students' knowledge, non-traditional forms of education and ways to effectively implement and validate this aspect. The authors of the technology influencing the content of the material, its systematization and assimilation as a productive component. Definition of technology implementation efficiency as a system of indicators that determine the level of education and level of knowledge of a person-oriented offered. The authors of the article discuss innovative technologies in the process of teaching a foreign language determine the location and position. According to the development of modern information society requirements for its participants, each year is rising. These demands are only geopolitical and economic for the modern worker to a high level of demand, but also to participate in all spheres of social and political life. It also applies to the comprehensive preparation and development of the individual. Teachers are always excited about the current problem of all students' learning is to make sure they are interested in all the lessons involved in the process. Student to be able to analyze his personality, his creative thinking, the past and the present, his conclusions. How can stories be used to produce and gain perspective? This all tasks using interactive methods and teacher training methods can be done in a highly active student environment. That's the essence of teaching lies. Combining traditional with interactive lessons to achieve the best results and goals and tasks, that is, "ways to learn how to make students happy try and try. " Nowadays, communicative, interactive, educational communication, prioritizing language learning in a cultural context, the importance of education, and humanization is given. These principles are intercultural as an integral part of communicative ability allows the development of competence. The ultimate goal of foreign language teaching is foreign to be able to move freely in a public environment and to respond appropriately in a variety of situations, i.e. in communication is the study of ability. New ways to use Internet resources today opposes traditional teaching of foreign languages. To learn to communicate in a foreign language, you encourage material learning and create adequate behavior, real, real life situations (that is, what is called the principle of authenticity of communication). This error is due to new technologies, in particular, trying to fix the Internet.

References:

1. Teaching methods Tashkent 2020

THE FOUNDATIONS OF THE UZBEK ENLIGHTENMENT MOVEMENT

Sevara Usmanova,

PhD student of Fergana State University

Abstract: Jadidism is a movement based on global social and national values, formed as a movement that meets the interests of the indigenous peoples of Central Asia and can fully meet the mature needs of social development.

Key words: Jadidism, movement, literature,

Jadid literature has a special place in the development of the literature of the national renaissance. The Jadid literature that emerged against the feudal system in Central Asia is the basis of the social movement that emerged as a result of the reforms. Jadid literature is a literature that has its own content and essence that is radically different from classical literature. While in classical literature it has a higher position in terms of religious subject matter and content than in secularism, in modern literature we see the mutual equality of secular and religious aspects. In this regard, Rahim Gulshan states: "Jadid literature has been created and shaped by historical conditions. It is a bridge between classical literature and new literature. This literature is the product of a period of national awakening." [10] Instead, the question arises as to when the literature of the national renaissance came into being. A group of our literary critics have different views and opinions on this issue. A group of literary scholars led by Umarali Normatov argues that the literature of the national renaissance began in 1905, and some scholars say that it laid the foundation stone for the beginning of the Jadid movement in Turkestan in the 1990s. Another group of literary critics, led by Begali Kasimov, attributes the emergence of the national revival literature to the years of the Russian occupation of Tashkent (1865-1929). In his article titled "Jadidism in Turkestan and its End", Boymirza Hayit notes that the Jadid movement in Turkestan did not lag behind in the creation of its own literature, and a new era in the history of Turkestan literature began with Jadid literature. In addition to these views, it should be noted that in Turkestan, along with the development of education, culture, enlightenment societies, press and journalism, art, modern literature has also developed.

It should be noted that in Jadid literature, a number of genres in Western literature emerged, such as novels, essays, dramas, stories, and poetic and artistic genres based on finger weight. Jadid literature is the product of a new age, an era of enlightenment. The literature of this period is the literature of the Awakening, as well as the aspiration to establish a new one instead of the old social propaganda. Literary critic Ozod Sharafiddinov said, "Jadid literature has reached a more harmonious level of development in the 1920s. It is a multi-genre, up-to-date literature that glorifies universal values, especially the ideas of freedom and liberty, justice and conscience." [6] Jadid scholar B. Kasimov said, "According to the art of the first samples of this literature, the ideas are not so high. Slogans and appeals will be heard." Because the literature of each period appears, first of all, under the influence of social, political, spiritual and enlightenment features of that period.

Academician A.N. Samoilovich expressed the opinion that Samarkand is the center of new literature in Turkestan in the literature of the Uzbek national revival, and the main inspiration of young writers is the Mufti of Samarkand Behbudi [1]. Numerous creators, scholars and fuzalas of the literature of the national revival in Turkestan: M. Behbudi, Fitrat, Munavvar qori, Avloni, Vasli Samarkandi, Vadud Mahmud. The contribution of such intellectuals as Hamza, Muqimi, Furkat, Cholpon, A.Qodiriy to the development of modern literature is invaluable. In the works they wrote, the life of the oppressed people was reflected. The influence of the literary environment on the development of Jadid literature is enormous. Literary environment is a creative environment that arises under the influence of great poets and writers who lived and worked in a particular place. In Jadid literature, too, the activity of great artists in the emergence of this creative environment is associated with the creative schools they have created. The literary environment is characterized by features such as the unique creative method of artists in other places, the scope of artistic thinking. There is such a literary environment as Tashkent, Bukhara, Samarkand, Khiva, Kokand, Andijan, and the immortal works created by their mature representatives are rare masterpieces of Uzbek literature [3]. The role of Fitrat in the formation

of the literary environment of Bukhara, Behbudi in the formation of the literary environment of Samarkand, Munavvar Qori in the literary environment of Tashkent, Feruz in the literary environment of Khiva, and Cholpon in the literary environment of Fergana is incomparable. In each literary environment, the rarest works of modern literature were born in a unique, new way. The role of Ismailbey Gaspirinsky in the formation of the literary environment in the literature of the national renaissance is invaluable, because almost all artists were influenced by him and considered him a teacher.

The founder of the Samarkand literary environment, enlightener, intellectual - M. It is good. He is significant in his work as an educator who founded drama in Jadid literature. Professor Naim Karimov's drama "Padarkush" is a new Uzbek evaluated it as a work that started his literature [4]. Behbudi realizes that it is possible to enter the human heart, the most delicate experiences, the psyche through the stage. He wants to convey the consequences of ignorance, ignorance, ignorance in his drama "Padarkush" to the people through the theater. The play, which was first staged in 1913, had a positive effect on the minds of the people of that time. Naim Karimov said that he understood that the theater was a piece of literature about the drama Padarkush, and that the play was a work to be performed on this stage. [9]

The role of Fitrat, who knew the history of the East and the history of Turkestan, in the formation of the literary environment of Bukhara is incomparable. He was interested in everything to do with the East and tried to study it perfectly. Inspired by the philosophy of the ancient East, he created the works "Discussion", "Statement of the Indian traveler" and "Family". The essence of these works is that human development can lead to the development of society. Professor Dilmurod Kuronov draws attention to the fact that Fitrat's work "Debate" is a journalistic work and the debate is built in the form of a debate, so the story of today's history has become more concrete [7]. At the same time, the essence of Fitrat's work is reflected in the call to open the eyes of the people, to work, to create, to study. The appeal to history can be seen in the works of Cholpon, an enlightened artist who considered Fitrat as his teacher. In his work, he praises the past, the people's hardships, the country's fragmentation, the nation, the despair with grief [8].

According to Naim Karimov's article "Abdulla Qodiri and the literary environment of Tashkent", literary and cultural life in Tashkent in the late XIX - early XX centuries and is said to have taken place in homes [9]. A. Qadiri was also influenced by this literary environment, breathed and played a certain role in the formation of his work.

Naturally, the socio-historical conditions in each region, the level of centuries-old cultural and literary traditions, the level of artistic and aesthetic views had a certain impact on the birth and development of modern literary thinking. This was reflected in the peculiarities of the Khorezm literary environment [10]. In Khorezm, European culture, literature, science, enlightenment, art, theater, music and art developed more slowly than in Turkestan. Representatives of the Khorezm literary environment Avaz, Mirzo, Niyazi, Faqiri, Mughanni, Devonians developed the Khorezm environment during the national revival. The expansion of themes in the literary environment of the 20s and 30s, and the diversity of genres and styles are also associated with the names of the above artists [11].

In short, the study of Jadid literature in the context of regions, the study of its socio-aesthetic aspects, its essence, allows us to expand the existing ideas about the literary process of that period.

References:

1. Kuznetsov V.N. French materialism of the eighteenth century-M., 1981s. 216.
2. Helvetius. Compositions in 2 volumes. Vol.1.-M., 1973. C213
3. Rahim Gulshan. "AbduraufFitratvaJadidadabiyoti" Abstract. Toshkent. 1999th.
4. Hobbes T. "Selected works in 2-t. T.2.-M., 1964.p.151

MATNNING GERMENEVTİK KONSEPSIYASI VA KOGNITIV GERMENEVTIKA

Xo‘janiyozov Abdulla Ravshan o‘g‘li
Samarqand davlat chet tillar instituti magistri

Annotatsiya: Germenevtik tadqiqotlar aynan insonning ijodkorligi bilan bog‘liq. Biz ushbu maqolada matnning germenevtik tahliliga alohida to‘xtalдим. Mazkur soha bugungi kunda dolzarb sanaladi. Chunki inson ma‘lumotli bo‘lishi uchun o‘zidan oldingi avlod yaratgan bilimlarni o‘rganishi, o‘zlashtirishi lozim. Agar bu yerda o‘zgalar tomonidan yozib qoldirilgan matnni tadqiq etish zarurati tug‘ilar ekan, u albatta germenevtikaning muayyan metodlari orqali amalga oshiriladi. Chunki, tushunishga yo‘naltirilganhar qanday tadqiqot germenevtik ahamiyat kasb etadi.

Kalit so‘zlar: Germenevtika, transformatsiya, motiv, paradigm, emotsional, nisbiy, foniy, lingvopoetik, sintez, sillogizm, global, novator, voqelik.

Badiiy asar tilida ijodkorning ichki dunyosi namoyon bo‘lar ekan, bu hodisa asar matnining shakl imkoniyatlari orqali semantik spektrlar yaratishi tabiiy. Gumboltning fikriga ko‘ra: “Tilning vazifasi inson aqliy faoliyatini materiallashtirishdan iborat”. Shunday ekan, badiiy matn dekorativ arxitektonikasi ham o‘ziga xos g‘oya tashishi aniq.

Ijodkor asar uchun tanlangan material imkoniyati, g‘oyasi va mo‘ljalidan kelib chiqib, asar badiiy tafakkurini ramkaga soladi yoki badiiy asarning fasadini yaratadi. Aynan mana shu ramkallashtirish asar janri, shaklini yaratadi, binobarin, asar tilini ham shakllantiradi, asarning umumiy ko‘rinishi uchun so‘z material vazifasini bajaradi. She‘rning vazn, qofiya, turoq, ritm, band kabi fasad elementlari uning spetsifikasini tashkil qiladi. Spetsifika asar g‘oyasiga mos ravishda ma‘lum lisoniy maydonda namoyon bo‘lar ekan, uning o‘zi ham g‘oya tashiydi. Badiiy tilning mana shu munosabatlarini ochib berish badiiy asarning dekorativ til xususiyatlari zahirida yotadi.

Badiiy asar namunasining dekorativ tabiati, ya‘ni, uning adabiy tur, janr, uslub, mavzu, motiv, xarakter, yo‘nalish kabi qator tashqi va ichki faktorlari asarning ma‘lum g‘oyaviy holat tashishi uchun yo‘nalish belgilaydi. Badiiy asarning tashiyotgan g‘oyasi uning yuqoridagi xususiyatlari bilan chambarchas bog‘liq. Biroq ularni to‘g‘ri tushunib olish uchun, masalaning mohiyatini to‘g‘ri belgilash uchun nafaqat ijodkor, balki bevosita o‘quvchi ham badiiy tilning aynan shu normativlaridan, ya‘ni, asar mavzusi bilan bog‘liq xususiyatlardan xabardor bo‘lishi zarur. Bu borada, G. O. Vinokurning fikrlari muhim o‘rin tutadi: “Adabiy asar nafaqat badiiy tilning ifodasi, balki tilda aks etgan o‘y-fikr va hissiyotning ham ifodasidir”.

Lirik asarda germenevtik sharoit yaratish uchun so‘zning motivlashuvi eng muhim poetik xususiyat hisoblanadi. Motivlashuv g‘oya talabi bilan so‘zning shaklida ham o‘z aksini topishi mumkin. Mumtoz adabiyotda va hozirgi zamon she‘riyatining aruz vaznlaridagi janrlarida “ko‘z” o‘rnida “chashm”, “ko‘z yoshi” o‘rnida “ashk”, “soch” o‘rnida “zulf” va boshqalarning qo‘llanishi ham poetik talab bilan badiiy motivlashish natijasidirki, ular ham germenevtik transformatsiya uchun o‘ziga xos g‘oya tashishga xizmat qiladi. So‘zlardagi motivlashuv uning texnik va jonli ma‘nolari o‘rtasida ham paydo bo‘ladi, transformatsiya orqali matn mazmunidan kelib chiqqan holda har bir so‘z yangi, original ma‘no, original shakl kasb etadi; so‘zning shakl paradigmalari ham ma‘noning kengayishiga yordam beradi – so‘z shakli doimo motivlashish uchun manba bo‘la oladi. Masalan “keldingizmi” so‘zini “keldingizmu” shaklida talaffuz qilish, unga tamomila yangi ruh, yangi ma‘no, binobarin, poetik-emotsional bo‘yoq baxsh etadi.

Asar mavzusining poetik shakllanishida yana muhim holatlardan biri – obrazlilik, ya‘ni, badiiy obrazning til va badiiylilik bilan bog‘liq tomoni. Masalan, “bahor yig‘layapti”, “ko‘ngil yig‘layapti”, “bulut yig‘layapti”, “tanbur yig‘layapti” kabi so‘z birikmalarida “yig‘lamoq” so‘zining ma‘nosi obrazlarga mos ravishda tubdan o‘zgarib boradi. Shuningdek, “shaffof suv” bilan “shaffof ko‘zyoshi”, “shaffof manzaralar” birikmalarida ham “shaffof” so‘zi turli ma‘nolarni anglatadi.

Badiiy til uyg‘unlikni talab qiladi, aniqrog‘i uyg‘unlikni tasvirlaydi. Dunyodagi voqea – hodisalarning tengligi suv yuzasining tengligi bilan o‘lchanadi. Chunki suv yuzasi hech qachon past yoki baland bo‘lishi mumkin emas. Aynan shu hol borliqdagi narsalarning tengligini ta‘minlaydi. Binobarin, inson va uning ongidagi birlik va tenglikni ham shunga qiyoslash mumkin. Quruqlikdagi tog‘lar, adirlar va o‘rmonlar nisbiy holatda tenglikni buzadilar. Yana ma‘lum muddat o‘tgani-dan keyin qutblarda muzlar eriydi, suvga aylanadi. Borliq, yer ustidagi barcha narsalar yana suv ostida tenglashadi. Badiiy falsafa yaratilishi uchun motivlardan biri shu yerda ochiladi.

Asarda g'oyani yuzaga chiqaruvchi til shakllarini izlash va topish ham muhim vazifa hisoblanadi. Xususan, insonparvarlik, vatanparvarlik, dunyoning foniyligi, tabiatga muhabbat kabi qator g'oyalar asardagi lingvopoetik vositalarning transformatsiyasi jarayonida shakllanadi.

Asar mavzusi tilida eng muhim holatlardan biri, shoirning o'zi aytmoqchi bo'lgan g'oya uchun ma'lum germevtik sharoit yarata olish imkoniyatidir. Mana shunday muhit doirasida yaratilgan asarda o'quvchi yetarli darajada tushuncha hosil qiladi yoki aniqrog'i o'sha tushunchaning sintezi orqali g'oya yaratadi.

Global germevtika shakllanish imkoniyatlari ijodkor yaratuvchiligi, novatorligi va uslubga ham bog'liq. Individual talant, ijodkorlik qobiliyati badiiy matnda germevtik sharoitning chegaralarini kengaytiradi. Misralar, jumlarlar zamiriga nafaqat ulkan, balki ko'p holatlarda tamomila ijodiy, hali inson ongi qamrab olmagan borliq holatlarini yaratadi. Gyotening ta'kidlashicha: "ijodkorning yaratuvchiligida tabiatga ergashish" faoliyati uch bosqichda ro'y berishi mumkin:

Birinchi bosqich eng oddiy havaskorlik doirasida kechadi. Bunda havaskor qalamkash hali tabiatdan sira ajrala olmagan, mustaqil ijod qilish darajasiga ko'tarila olmagan bo'ladi, tabiat ishini har qancha sinchiklab kuzatsa-da, uni aynan takrorlashdan nariga o'tmaydi, voqelik ko'rinishlarining xilma-xil nusxalarinigina yarata oladi, xolos.

Ikkinchi xil bosqich qalamkashning san'at talablaridan unchalik voqif bo'lmagan holda, mustaqil ijodga ko'chishi davrlarida yuz beradi. Ijodkorlik faoliyati bu bosqichga ko'tarilar ekan, qalamkashda tabiatga so'zsiz ergashish havasi mutlaqo tugagan bo'ladi. Endi u tabiat ishini ma'qul ko'rmay, ko'pincha uni buzishga, o'z sub'yektiv xohishlari, istak va mayllari bo'yicha qayta qurishga intila boshlaydi. Qisqasi, ijodkorlik bunday paytda butkul muayyan manera hukmronligida qalam tebratishdan iborat bo'lib qoladiki, shunga ko'ra uni san'atkorlik deyish uchun hali vaqt erta.

Uchinchi bosqichda asosiy hukmronlik uslubga o'tadi. Manera esa, o'z yo'nalishida unga bo'ysunadi va faqat u talab etgan me'yor doirasidagina yuzaga chiqa oladi. Bu bosqichdagi ijodkorlik, garchand, voqelikni aynan takrorlab berishdan iborat bo'lmasa-da, shu bilan birga, uni tamoman unutib yuborib "absolyut yangilik" ixtiro qilishni ham anglatmaydi.

Ijodkor so'nggi bosqichda ham tabiatga ergashaveradi. Lekin uning bu ergashishi bevosita kuzatish natijalarini qayd etishdan iborat bo'lmay, voqelikdagi narsalar go'zalligi (yoki xunukligi)ni yanada mukammalroq, yanada yorqinroq his etiladigan qilib poyoniga yetkazish, tabiat qiyomiga keltira olmagan tomonlarini qiyomiga keltirish ishini ham o'z tarkibiga oladi.

Ushbu mulohazalardan chiqadigan xulosa shuki, germevtik sharoit tahlili asarni tushunishning naqadar ulkan muammolari mavjud ekanligini ko'rsatib beradi. Inson butun umri davomida mana shu muammolar yechimini topishga intiladi, xolos.

Adabiyotlar ro'yxati:

1. Гумбольдт В. Язык и философия культуры. -М.: 1985. -365 с.
2. Гадамер Х.Г. Истина и метод. Основы философской герменевтики –М.: Прогресс, 1988. -692 с.
3. Витгенштейн Л. Tractatus Logico-Philosophicus. Философские достижения. –Киев: Основы, 1995. -344 с.
4. Кузнецов В.Г. Герменевтика и гуманитарное познание. -М.: МГУ, 1991. – 160 с.
5. Михайлов А.А. Современная философская герменевтика. – Минск: Книжный Дом, 1984. -175 с.

LEKSEMANING MAZMUNI VA UNING TARKIBI

Abdurahmonova Mahbuba

Farg'ona viloyati Farg'ona tumanidagi

39- o'rta ta'lim maktabi

ona tili va adabiyot fani o'qituvchisi

Tel.+998939803393

Annotatsiya: Ushbu maqolada leksema atamasining qo'llanishi, unung so'zdan farqi, unda lug'aviy shakl yasovchi va sintaktik shakl yasovchi qo'shimchalarning qo'llanmasligi, so'zning esa, gap tarkibidan tashqaridagi grammatik qo'shimchasiz alohida olingan ko'rinishi leksema deyilishi, leksemalarning ishlatilish doiralari haqida ma'lumot berilgan.

Kalit so'zlar: leksema, tovush, ma'no, so'z, til, lug'at.

Leksik va **grammatik** ma'nolarning muayyan tovush yoki tovushlar birikmasi bilan barqaror munosabatidan tashkil topgan butunlikka nisbatan **so'z** atamasi qo'llanadi. **Grammatik ma'nosiz**, faqat **leksik ma'no** bildiruvchi til birligi uchun **leksema** atamasi qo'llaniladi. Demak, **leksemada lug'aviy** shakl yasovchi va **sintaktik** shakl yasovchi qo'shimchalar bo'lmaydi. Bunday vaqtda **so'z morfologiya birligi**, **leksema esa leksikologiya birligi** sifatida bir- biridan farqlanadi.

Misol	So'z	Leksema
Ishchilarimizga	ishchilarimizga	ishchi

So'zlar **leksema va grammatik qo'shimchalarga** bo'linadi. Tilning lug'aviy ya'ni leksik ma'no bildiruvchi birligi **leksema** sanaladi. Lug'atlarda **bosh so'z** sifatida **leksemalar** beriladi.

So'z va leksema. So'z va leksema farqlanadi. So'zning gap tarkibidan tashqaridagi grammatik qo'shimchasiz, alohida olingan ko'rinishi **leksema** deyiladi. Masalan kitob, o'qi, qizil, bir, ko'p, holbuki. Bu so'zlar gap tarkibiga kirsam so'zga aylanadi. "Kitob qiziqarli ekan. O'qib chiqmoq bo'ldi odatim".

"Bir gapirib o'n kuladi". "Holbuki orzulardan judo ham bo'lganim yo'q".

Leksemaning har bir so'z birikmasi har bir gap tarkibidagi ko'rinishi alohida so'zdir. Masalan, tilimizda bitta **kitob leksemasi** bor. Lekin uning har bir so'z birikmasi yoki gapdagi ko'rinishi alohida so'zdir. Shuning uchun tilimizda sanoqli leksema bor, so'zning miqdori esa cheksiz.

Lug'at **leksemani** tavsiflaydi, so'zni emas. Aks holda kitobni, o'qidim, qizilroq so'zi ham lug'atda berilar edi. O'zbek tilining 2 tomli izohli lug'atida 60 mimg **leksema** tavsiflangan.

Hozirgi leksik ma'nolar. Hozirgi leksik ma'nolar o'z navbatida bosh ma'no va hosila ma'no kabi tiplarga bo'linadi, ular matn (kontekst) talabiga ko'ra to'g'ri ma'no va ko'chma ma'no, nominativ (nomlovchi) ma'no va majoziy, erkin ma'no va bog'li ma'no (yoki bog'langan ma'no) nomlari bilan ham ataladi. Tildagi leksik polisemiya ana shu bosh va hosila ma'nolar tizimiga asoslanadi. Masalan, "O'zbek tilining izohli lug'ati"da bosh leksemasining 15 ta leksik ma'nosi va yana bir necha ideomatik ma'nolari (frazemalar tarkibidagi qo'llanishi) izohlangan:

1. Tananing bo'yindan yuqori (odamda) yoki oldingi (hayvonlarda) qismi...
2. Ko'chma s. t. Aql-hush, miya.
3. Boshliq, rahbar. Yaxshi yigit – davraning boshi...
4. Boshchilik, rahbarlik qiluvchi, eng katta yoki yuqori. Bosh vrach...
5. Eng muhim, asosiy. Bosh masala...
6. Eng oldingi, birinchi. Bosh kelin...
7. Ko'chma. Odam, kishi. Bir boshga bir o'lim...
8. (Sanoq sonlar bilan) chorva hisobida har bir adad jonivor. O'n bosh ot. Ikki bosh qo'y...
9. Tik narsalarning tepa qismi, uchi, cho'qqisi. Shamol bo'lmasa daraxtning boshi qimirlamaydi...

va boshqalar.

Bosh ma'no so'zning semantik tarkibidagi boshqa ma'nolarning o'sib chiqishi uchun asos bo'lgan ma'nodir. Masalan, tulki so'zining bosh ma'nosi "Itlar turkumiga mansub bo'lgan yirtqich sutemizuvchi hayvondir".

U **to'g'ri** ma'no (voqelik bilan bevosita bog'laganligi uchun), **nominativ** ma'no (voqelikni, predmetni nomlaganligi uchun), **erkin** ma'no (reallashuvi ma'lum kontekst, so'z qurshovi bilan cheklanmaganligi uchun) sanaladi. **Hosila** ma'no bosh ma'nodan taraqqiy etib chiqqan ma'nodir.

Masalan, **tulki** so'zining hosila ma'nosi "*o'taketgan ayyor, makkor odam*"dir. Bu ayrim kishilarning xatti-harakatini *tulkining hiylakorligiga* o'xshatish, nisbatlash orqali (metafora yo'li bilan) yuzaga keltirilgan: Haqiqatda esa bu *tulkilar* uni laqillatdilar. (A. Q.)

So'zning **hosila** ma'nosi kontekst talabidan kelib chiqib, **ko'chma** ma'no (so'zning to'g'ri ma'noda ifodalangan narsa-hodisalardan boshqa narsalarga nom bo'lib ko'chganligi uchun), **majoziy** ma'no (mavhum tushuncha yoki g'oyalarni konkret obraz orqali ifodalashga xizmat qilganligi uchun), **bog'li** ma'no (reallashuvi ma'lum kontekst, so'z qurshovi bilan cheklanganligi uchun) degan nomlar bilan ham ataladi.

Leksemalarning ishlatilish doirasi. *Leksemalarning* ishlatilish doirasi chegaralangan va chegaralanmagan bo'lishi mumkin. Bunday ikki guruhga ajralish asosan ot, sifat, ravish va fe'l turkumlaridagi leksemalarga xosdir. Son va olmosh turkumlarida, shuningdek, bog'lovchi, yuklama, ko'makchi va undovlarda ishlatilish doirasi chegaralangan so'zlar yo'q.

1. Ishlatilish doirasi chegaralanmagan **leksemalar** o'zbek tilida so'zlashuvchilarning barchasi uchun umumiy bo'lgan, hammaga tushunarli va hammaning nutqida bir xil darajada qo'llanadigan so'zlardir: *bosh, qo'l, ko'z, daraxt, meva (otlar); oq, qora, qizil, katta, kichik, yaxshi, yomon (sifatlar); tez, oz, ko'p, jo'rttaga, atayin (sifat-ravishlar); yurmoq, ishlamoq, o'qimoq, yozmoq* (fe'llar) va boshqalar. Bunday **leksemalar** umumxalq lug'aviy birliklar deb ham yuritiladi.

2. Ishlatilish doirasi chegaralangan leksemalar dialektga, kasb-hunar leksikasiga va jargon-argolarga xos so'zlardir. Jonli so'zlashuvda ishlatiladigan vulgarizmlar ham qo'llanishi chegaralangan lug'aviy birliklar sanaladi.

Foydalanilgan adabiyotlar.

1. B.Mengliyev, O'.Xoliyorov. O'zbek tilidan universal qo'llanma. T. "Akademnashr" 2012
2. Nilufar Rasulova. Ona tilidan ma'ruzalar [Matn]: o'quv qo'llanma. T. "Nurafshon ziyo yog'dusi", 2018.
3. *AJINIYOZ NOMIDAGI NUKUS DAVLAT PEDAGOGIKA INSTITUTI* «O'zbek tili leksikologiyasi» fanidan ma'ruzalar matni
4. H.Ne'matov, A.G'ulomov, T.Ziyodova. Hozirgi o'zbek adabiy tilini o'rganishda o'quvchilar so'z boyligini oshirish. o'quv qo'llanma. T. 2002 "Xalq merosi".

ОНА ТИЛИ ДАРСЛАРИДА О'QUVCHILAR YOZMA NUTQINI O'STIRISHDA ZAMONAVIY METODLAR VA USULLAR

Abdurashitova Shaxzoda Xudoyberdiyevna

Guliston olimpiya zahiralari kolleji
ona tili va adabiyot fani o'qituvchisi

Annotatsiya: Ushbu maqolada ona tili darslarida o'quvchilarning nutq faoliyatini o'stirish, ularda yetuk bilim malakalarni shakllantirishda zamonaviy metod va usullarning ahamiyati haqida so'z yuritiladi.

Kalit so'zlar: nutq, ta'lim-tarbiya, fikr, matn, pedagogik texnologiya, usul, metod, didaktik o'yinlar, imlo, me'yor.

Ta'lim-tarbiya jarayonining barcha jihatlarini qamrab oluvchi davlat ta'lim standartlari bugungi kunda yosh avlodning vatanga sadoqat, yuksak axloq, ma'naviyat va ma'rifat, mehnatga vijdonan munosabatda bo'lish hamda o'zi sevgan kasbini mukammal egallash yo'lida qunt bilan bilim olishlari uchun kafolat bo'lib xizmat qilmoqda.

Ta'lim-tarbiya sohasini isloh qilishning asosiy omillaridan biri – ta'lim-tarbiya jarayonini yangi pedagogik texnologiyalar bilan ta'minlash, ta'lim tizimining ilg'or tajribalarini o'rganish va ularni dars jarayoniga tatbiq etishdan iboratdir. Bugungi pedagogik texnologiya o'quvchida tashabbuskorlikni, mustaqillikni, bilimlarni puxta va chuqur o'zlashtirishni, kuzatuvchanlikni, xotira va ijodiy tasavvurni tarbiyalovchi usullarni qo'llashni talab etadi.

Ona tili darslarida o'quvchilarning yozma nutqini o'stirishning bir qancha zamonaviy usullari mavjud bo'lib, shulardan biri **“Egasini top”** o'yinidir. Bu o'yinda o'qituvchi tomonidan nutq madaniyatiga oid olimlarning fikrlari keltiriladi. O'quvchilar esa bu fikrlar muallifini topadilar va mazmunini izohlab, o'z fikrlarini ham bildiradilar. O'qituvchi: Ushbu fikr egasini toping:

– “Yuqori nutq madaniyati – bu o'z fikrlarini til vositalari bilan to'g'ri, aniq va ta'sirchan qilib bera olishidir. To'g'ri nutq deb esa hozirgi adabiy til me'yorlariga rioya qilib tuzilgan nutqqa aytiladi”.

“Yozing va sharhlang” usuli. Bunda o'quvchilar nutq odobi haqidagi she'riy misralarni ko'chirib yozadilar va sharhlaydilar.

So'zni ko'p so'zlamay, sizlab ayt, oz-oz,

Tuman so'z tugunin shu bir so'zda yoz. (Yusuf Xos Hojib)

O'chukturna erni tilin, bil bu til,

Bashaqtursa, butmas, butar o'q boshi. (Yugnakiy)

Kim o'z dedi nuqta ayshu kom o'ldi anga,

So'z qoidasida intizom o'ldi anga. (Navoiy)

Bor so'zni so'z sanab tebranmasin til,

Ko'rib, o'ylab so'zla, keragini bil. (So'fi Olloyor)

Misralarni to'g'ri va ravon sharhlagan o'quvchilar rag'batlantiriladi.

O'quvchilarning yozma nutqi to'g'rilik sifatining ta'minlanishi uchun yana ikki turli me'yorga amal qilish lozim. Bu me'yorlar quyidagilardan iborat:

1) imlo (orfografik) me'yorlari;

2) tinish belgilari (punktuatsion) me'yorlari.

Imlo me'yorlari mutaxassislar tomonidan til qonuniyatlari, shuningdek, tarixiy an'analarga suyangan holda aniq qoidalar shaklida tayyorlanadi va tegishli davlat organi tomonidan tasdiqlanadi. Bu qoidalar ayni paytda imlo lug'atlarida o'z aksini topadi. Imlo qoidalari savodxonlikni ta'minlashning asosi hisoblanadi. Buni o'quvchiga tushuntirishda dars davomida **“Tinish belgilar sehri”** o'yinini tashkil qilish mumkin. Masalan 11-sinf “Ona tili” darsligidagi 24-mashqda tinish belgilarining ishlatilishiga diqqat qiling, ular ifodalayotgan ohang va mazmunni izohlang: “Bozorqul aka, nima bo'ldi? — dedi ko'ziga tikilib. — Hech gap yo'q... Hech... Hech... hech nima bo'lgani yo'q, — dedi tutilib. (Asqad Muxtor).

O'quvchilar mashqda keltirilgan topshiriqlarni bajaradilar va undagi tinish belgilar qanday mazmun anglatishini og'zaki izohlaydilar.

Bugungi nutq madaniyati tushunchasi nutq odobini ham o'z ichiga oladi. Nutq madaniyati fikrni mustaqil, ravon, go'zal va nutq vaziyatiga muvofiq tarzda ifodalashni nazarda tutadi. Nutqiy

muloqotning samaradorligi nutq madaniyatiga bog'liq, chunki madaniy nutqqina chinakam ta'sir kuchiga ega bo'la oladi. O'quvchilarga bu kabi tushunchalarni singdirish uchun ona tili darslarida quyidagi metodlardan foydalanish maqsadga muvofiq.

Matn yaratish. O'quvchilar "Oilada, ishda, jamoat joylarida nutq odobini qanday saqlashi kerak?" nomli mavzuga oid matn tuzadilar. Har bir o'quvchi belgilangan vaqtdan so'ng o'z matnlarini o'qib beradilar. Eng mazmunli va tez matn yaratgan o'quvchi rag'batlantiriladi.

"So'zdan so'z" o'yini. Bu o'yinda bir so'zdagi harflar ishtirokida boshqa har xil ma'noli so'zlar hosil qilishadi. Masalan, O'zbekiston so'zidan: o'zbek, o'z, bo'ston, ko'z va h.k. Kim belgilangan vaqt oralig'ida bu so'z tarkibidan ko'p so'z hosil qilsa, o'sha o'quvchi "Dars qahramoni" deb e'lon qilinadi.

"Gul sayri" o'yini. Bu o'yinda vazaga solingan har xil rangdagi gullar bandiga qog'ozchalarga sinonimik qatordagi bosh so'z yozib qo'yiladi. O'quvchilar ixtiyoriy ravishda gul tanlaydilar. Tanlagan gullari bandidagi qog'ozchani ochib, undagi bo'sh so'zga sinonimlar topib, sinonimik qator hosil qiladi. Agar o'quvchi shartni bajarsa gul unga sovg'a qilinadi, bajara olmasa gul o'z joyiga solib qo'yiladi. Bu o'yin tezkorlikka o'rgatadi, nafosatga chorlaydi va xotirani yaxshilaydi.

Xulosa qilib aytganda, yangi pedagogik texnologiyalarni ta'lim jarayoniga olib kirish davr talabidir. Bu ish esa o'qituvchiga bog'liq. O'qituvchi ijodkor bo'lishi, yangi pedagogik texnologiyalarning xilma-xil shakllarini, usullarini yaratib, ularni ta'lim jarayonida qo'llab borishi lozim. Ana shundagina ta'limdan ko'zlangan maqsad: o'quvchilarga zamonaviy ta'lim berish, ularda kommunikativ sifatlarni shakllantirish, tez va ravon nutqqa ega bo'lishiga erishish mumkin.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. S.M.Mo'minov. O'zbek muloqot xulqining ijtimoiy-lisoniy xususiyatlari.
2. Ahmedova H. O'qituvchining nutq madaniyati. Ma'ruzalar matni.
3. www.uzedu.uz

МА'NODOSH SO'ZLARNING NUTQDAGI AHAMIYATI

Abduraxmanova Dildora Raxmatullayevna

Surxondaryo viloyati Termiz shahar 9-ayrim
fanlar chuqur o'rganiladigan ixtisoslashtirilgan
maktabining ona tili va adabiyot fani o'qituvchisi

Annotatsiya: Mazkur maqolada ma'nodosh so'zlarning nutqdagi ahamiyati, ma'nodosh so'zlarni qo'llash orqali bir so'zning turli nozik ma'no qirralari bilan ifodalash masalalari haqida mulohaza yuritilgan.

Kalit so'zlar: ona tili, manodosh so'zlar, og'zaki nutq, yozma nutq, sinonimik qator, frazeologik birlik, qo'shimcha, grammatik sinonimlar, affiks.

Tilimizda ma'nodosh so'zlarni qo'llash bir ma'noni xilma-xil so'zlar orqali turli nozik ma'no qirralari bilan ifodalashda, so'z seyrini namoyish etishda, nutqni bezashda, ta'sirchanligini ta'minlashda katta ahamiyatga ega. Ma'nodosh so'zlar bir umumiy ma'noni ifodalasa ham, lekin ularning ma'no darajasi, ijobiy yoki salbiy bahoga egaligi, ma'lum uslubga xoslanishi bilan farq qiladi. Ma'nodosh so'zlarning mana shunday ma'no qirralarini o'rgatishda eng muhim masalalardan biri ham yuqoridagilarni to'g'ri tahlil qilishga o'rgatishdir. Masalan; *gapirmoq, baqirmoq, shivirlamoq, pichirlamoq, chaqirmoq, vaysamoq, to'ng'illamoq, ming'irlamoq, javramoq* kabi so'zlar *so'zlash* umumiy ma'nosini bildirsa ham, ular ovozning baland - pastligiga ko'ra bir-biridan farq qiladi. *Yuz, bet, aft, bashara, turq, chehra, oraz, jamol, ruxsor* so'zlarida esa uslubiy xoslanishiga ko'ra farqlanadi. Bunda yuz so'zi uslubiy xoslanmagan, ya'ni betaraf so'z bo'lib, tilshunoslikning barcha uslublarida qo'llanishi mumkin. *Aft, bashara, turq* so'zlari esa salbiy bo'yoqqa ega so'zlar bo'lib, ularni ko'proq so'zlashuv uslubida qo'llaymiz. *Chehra, jamol* so'zlari ijobiy bo'yoqqa ega so'zlardir. Ular asosan badiiy uslubga xoslangan.

O'quvchilarning og'zaki va yozma nutqini o'stirishda, so'zlarni tog'ri qo'llay olishga, nutq uslublarini farqlashga o'rgatishda sinonimlarni bilish katta ahamiyat kasb etadi. Bu muhim vazifani bajarishda turli interfaol metodlardan foydalanish, darslarda didaktik o'yinlar tashkil etish yaxshi samara beradi. Bunda maktablarning beshinchi sinflari uchun "Kim epchil-u kim chaqqon", "So'zdan so'zning farqi bor" singari qiziqarli o'yinlardan foydalanilsa, 10-sinflar uchun adabiyot darslarida o'qib o'rganayotgan badiiy asarlardan parchalar sahnalashtirib, ulardagi ma'nodosh so'zlarning qo'llanilishini tushuntirish, bundan tashqari darslarda sinonimlarni qo'llash bilan bog'liq xatolarga yo'l qo'yilgan matnlarni to'g'rilashga qaratilgan mashqlar bajarish yaxshi samara beradi.

Yuqorida biz so'zlar o'rtasidagi ma'nodoshlikning ahamiyati to'g'risida fikr yuritgan bo'lsak, endi frazeologik va affikslar o'rtasidagi sinonimlikning ham nutqdagi ahamiyati borasida to'xtalamiz. Nutqda frazeologik sinonimlar ham qo'llanadi. Bunda bir frazeologik birlik boshqa bir frazeologik birlik o'rnida qo'llanadi. Frazeologik birliklar nutqda tayyor material sifatida qaraladi. Ularning ma'nodoshlarini qo'llash esa nutqning ta'sirchanligini yanada oshiradi. Lug'aviy va frazeologik sinonimlardan tashqari Grammatik sinonimlar ham mavjud bo'lib, ular affikslar o'rtasida yuz beradi. Masalan: *-li, -dor, -mand, ba-, bo-, ser-* sifat yasovchi qo'shimchalar bo'lib, ular o'rtasida sinonimlik hodisasi kuztiladi. Bularning barchasi narsaga egalik ma'nosini bildiradi. *-ni, -ga, -da, -dan, -ning* kabi kelishik qo'shimchalarining o'rtasida ham ma'nodoshlik mavjud. Bunda ular ma'noning turli qirralarini aks ettiradi.

- *ni* - uzumni yemoq. (O'sha hammaga ma'lum bo'lgan uzumnning barchasini yemoq);
- *dan* - uzumdan yemoq (Barchaga ma'lum bo'lgan uzumnning bir qismini yemoq).

Ushbu qo'shimchalarda *-ni* va *-dan* qo'shimchalari o'zaro sinonim bo'lsa ham, ma'no jihatdan bir-biridan farq qiladi. Bundan ko'rinadiki, manodoshlik hodisasi bir tushuncha doirasida yuz bersa-da, unda so'z va qo'shimchalarning turli ma'nolar anglatishi orqali tilimiz rang - baranglikka, mazmuniy har - xillikka ega bo'lmoqda.

Xulosa qilib shuni aytish muminki, o'zbek tili qadim - qadimdan juda boy til hisoblanadi. Tilimizning boyishida, uning ravnaq topishida so'zlarni, uning ma'no munosabatiga ko'ra turlarini, ayniqsa sinonimlarning o'zni beqiyos. Ma'nodosh so'zlar nutqni ta'sirchanligini oshiradi, jozibali va ko'rkam bo'lishiga ko'maklashadi. O'quvchilarni sinonimlarni to'g'ri qo'llashga o'rgatish orqali insonning ma'naviy dunyoqarashini, ijtimoiy fikrlashini o'stirishga va ulardagi estetik

tarbiyani kamol toptirishga yo'l ochiladi. Bunda turli metodlar va interfaol o'yinlardan foydalanish esa mavzuni o'zlashtirishda o'quvchilar uchun qulayliklar yaratadi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. N.M.Mahmudov va boshq. 10-sinf ona tili darslik,
2. N. Erkaboyeva. O'zbek tilidan ma'ruzalar to'plami.

ОНА ТИЛИ ТА'ЛИМИДА ПЕДАГОГИК ТЕХНОЛОГИЯЛАР

Adambayeva Nargiza Odilbekovna

Xorazm viloyati Urganch shahar

26-son umumta'lim maktabi

ona tili va adabiyot fani o'qituvchisi

Annotatsiya: Maqolada ona tili darslarini yanada samarali o'tish uchun yangi pedagogik texnologiyalar, innovatsion metodlarning roli katta ekanligi ta'kidlangan.

Kalit so'zlar: pedagogik texnologiya, innovatsion metodlar, ta'lim, ona tili, slayd.

Mamlakatimizda amalga oshirilayotgan islohotlar natijasida ulkan iqtisodiy o'sish ko'rsatkichlariga erishilmoqda. Bu holat malakali kadrlar va yetuk mutaxassilarga bo'lgan talabning yanada oshib borishiga asos bo'lmoqda. Yoshlar o'rtasida kitobxonlik va darslarga qiziqishni oshirish hamda o'qituvchilarning har tomonlama ta'lim-tarbiyaga e'tiborini yanada kuchaytirishi zamonaviy innovatsiyalar orqali amalga oshirish ehtiyojini vujudga keltirmoqda.

Ta'limga e'tibor - buyuk kelajagimizga bo'lgan e'tiborning yaqqol namunasi hisoblanadi. Maktabda ona tili fanini samarali tashkil etish orqali buyuk kelajagimiz vorislarini tarbiyalashimiz mumkin. Bu jarayonda bizga ilg'or pedagogik texnologiyalar yordam beradi. Ona tili darslarida pedagogik texnologiyalardan foydalanishning asosiy negizi - bu o'qituvchi va o'quvchilarning belgilangan maqsad va kafolatlangan natijaga erishishidan iborat. Bu jarayonning o'ziga xos xususiyatlaridan biri shundaki, unda jonkuyarlik, tashabbus va yuksak madaniyatga asoslanadi.

Innovatsion texnologiyalar va interfaol metodlar - ta'lim jarayonida o'quvchilar hamda o'qituvchi o'rtasidagi faollikni oshirish orqali o'quvchilarning bilimlarni o'zlashtirishini faollashtirish, shaxsiy sifatlarini rivojlantirishga xizmat qiladi. Interfaol metodlarni qo'llash dars samaradorligini oshirishga yordam beradi. Interfaol ta'limning asosiy mezonlari bu norasmiy bahs-munozaralar o'tkazish, o'quv materialini erkin bayon etish va ifodalash imkoniyati, o'quvchilar tashabbus ko'rsatishlariga imkoniyatlar yaratilishi, kichik guruh, katta guruh, sinf jamoasi bo'lib ishlash uchun topshiriqlar berish, yozma ishlar bajarish va boshqa metodlardan iborat bo'lib, ular ta'lim samaradorligini oshirishda o'ziga xos ahamiyatga ega.

Hozirda ta'lim metodlarini takomillashtirish sohasidagi asosiy yo'nalishlardan biri interfaol ta'lim va tarbiya usullarini yanada takomillashtirishdan iborat. Barcha fan o'qituvchilari dars mashg'ulotlari jarayonida innovatsion texnologiyalardan borgan sari kengroq foydalanmoqdalar. Bunun natijasida o'quvchilarning mustaqil fikrlash, tahlil qilish, xulosalar chiqarish, o'z fikrini bayon qilish, uni asoslagan holda himoya qila olish, sog'lom mulohaza, bahs olib borish ko'nikmalari rivojlanib boradi.

Bugungi interfaol usul va texnologiyalar o'qituvchidan mashg'ulot oldidan katta tayyorgarlik ko'rishni talab qiladi. Bu dars mashg'ulotlarini tashkil qilishda interfaol darsning asosiy xususiyatlarini, an'anaviy darsga nisbatan farqlarini ko'rib chiqish orqali yaqqolroq idrok etish mumkin.

Ona tili darslarini yangi pedagogik texnologiyalar bo'yicha qiziqarli va mazmunli o'tkazish uchun, badiiy ijodkorlik, tarqatma materiallar, texnik vositalardan foydalanish mumkin. Bu o'quvchilarning nutqini o'stirish, badiiy qobiliyatlarini, dunyoqarashlarini kengaytirish va ona tili faniga qiziqishlarini oshirishga faol ta'sir etadi. Masalan, ona tili darsi jarayonida o'quvchilarni guruhlariga bo'lib, yangi pedagogik texnologiya bo'yicha dars o'tkazilganda, o'qituvchi o'quvchilarni pedagogik texnologiya shartlari bilan tanishtiradi. So'ngra belgilangan vaqtda bajarish lozimligini aytib o'tadi. Guruhlarga kartochkalar yordamida topshiriqlar beriladi: 1-guruhga ma'lum mavzuda matn tuzish, 2-guruhga shu matnga mavzu tanlash, 3-guruhga matn mazmunini yoritish vazifa qilib beriladi. O'quvchilar qiziqish bilan vazifani bajarishga kirishdilar. Bunda o'quvchilarning jamoa bo'lib ishlash, o'z topqirligi, bilimdonligi va o'z fikrlarini bildirish olishlari aniqlanadi. Bunday treninglarni bir darsda ikki-uch marta o'tkazish mumkin. Bunda o'quvchilar no'an'anaviy dars o'tkazish davomida olgan nazariy bilimlarini yanada mustahkamlab, amalda sinab ko'rish natijasida atrofda voqea va hodisalarni kuzatadilar. Natijada, jonli mushohada orqali o'zlashtirgan bilimlari haqiqiy bilimga aylanadi.

Yangi pedagogik texnologiyalar bo'yicha ona tili darslarini o'qitish yosh avlodni hayotga tayyorlaydi. Davlat va jamiyat oldida javob bera oladigan, go'zallikni his etuvchi, ma'naviy pok

insonlar qilib tarbiyalaydi.

Ma'lumki, o'quv jarayonida ko'rgazmali qurollar va texnik vositalardan foydalanish har doim ham muhim ahamiyatga ega bo'lgan. Bular o'quv jarayoni samaradorligini oshirish bilan birga, darsning sifati va mazmunini yaxshilash, ma'lum bir vaqt oralig'ida ko'proq bilim berish imkoniyatini yaratgan. O'quvchiga ma'lumotlarni eshitish bilan birga ko'rish imkoniyatining yaratilishi natijasida, ular ko'proq ma'lumotlarni eslab qolish imkoniyatiga ega bo'ladilar.

Axborot texnologiyalarining multimediya vositalarida o'quv materiallarini obrazli ko'rinishda ifodalash imkoniyati mavjud. Ma'lumotlarning matn ko'rinishida emas, balki obrazlar ko'rinishida taqdim etilishi bilim olish va fikrlashga ijobiy ta'sir qiladi. Obrazlar ko'rinishidagi o'quv materiallarini matn ko'rinishidagiga nisbatan o'quvchi diqqatini tez jalb etishi bilan birga oson o'zlashtirishga ko'proq yordam beradi.

Zamonaviy axborot texnologiyalari an'anaviy o'qitish texnologiyasidan farqli inson intellekti rivojlanishining yangi shaxobchasiga mos keladigan obrazli ko'rinishda ma'lumotlarni taqdim etadi. Slaydlar ko'rinishida tayyorlangan taqdimotni qulay ko'rinishlaridan birida chop etish va ularni taqdimot etishdan oldin o'quvchilarga tarqatma material ko'rinishida tarqatish juda muhim. Har bir slayd o'z ichiga ixtiyoriy matnni, rasmni, harakatlanuvchi klipni, ovozni, jadvallarni, grafiklarni va h.k. larni olishi mumkin. O'quvchi eshitish bilan birga go'yo kino ko'rgandek tasavvurga ega bo'ladi. Bu o'z navbatida ko'proq ma'lumotlarni eslab qolish va tushunish imkoniyatini yaratadi.

Oliy maqsadalarga erishishda ta'lim jarayonida interfaol metodlarni qo'llash muhim ahamiyat kasb etadi. Xulosa o'rnida shuni aytish mumkinki, interfaol dars usullaridan foydalanish maktab o'quvchilarining faolligini oshiradi, shuning bilan barobar ularda bir vaqtning o'zida zamonaviy texnologiya, yangiliklar va tezkorlikni oshirishga yordam beradi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. A. G'ulomov. Ona tili o'qitish prinsiplari va metodlari.
2. Umumiy o'rta ta'lim maktablarining ona tili fani darsliklari.
3. Internet materiallari.

“XUSHKELDI” DOSTONI MATNI TARKIBIDAGI ETNOGRAFIZMLARNING MILLIY – MADANIY XUSUSIYATLARI

Gulmuradova Sobira Rustam qizi
SamDU filologiya fakulteti magistranti
(gulmurodovasobira@gmail.com
+998995939295)

Annotatsiya: Mazkur maqolada Ergash Jumanbulbul o'g'lining “Xushkeldi” dostoni matni tarkibidagi etnografizmlarning linvomadaniy xususiyatlari haqida so'z yuritilgan.

Kalit so'zlar: Etnografizm, izoh, lug'at, marosim, an'ana, udum, milliylik, madaniyat, xalq, ma'naviyat.

O'zbek xalq og'zaki ijodi asarlari tili o'zining lug'at boyligining bepoyonligi bilan boshqa janrlardagi asarlardan keskin farqlanib turadi. Chunki xalq dostonlari uchun tilda taqiqlangan hodisa mavjud emas. Shunday ekan, ayniqsa, xalq dostonlari tilida ajdodlarimiz tomonidan yaratilgan til ko'rinishlarini lingvistik tahlilga tortish ma'lum xulosalar chiqarishga imkon yaratishi mumkin. Xalq og'zaki ijodi materiallari xalq madaniyatini, ruhiyatini o'zida aks ettirgan hisoblanadi.

Leksik birliklar semantikasida umuminsoniyatga yoki muayyan etnosga xos madaniyat belgilari ham aks etadi. Muayyan etnosning milliy-madaniy xususiyatlari alohida olingan leksik birliklar misolida ochib beriladi. Ayni shu birliklar tilning milliy-madaniylik belgisini yorqin namoyish eta oladi. Masalan, qurbonlik, kelinsalom, hayit, do'ppi, chopon, ro'mol leksemalari denotativ ma'nosidan tashqari, ular ifoda etgan udum va kiyimlarning o'zbek xalqi madaniyatiga xosligi haqidagi ma'lumotni ham tashiydi. Etnografizmlar xalqning milliy madaniyati, qadriyatlarini ochib beruvchi yagona manbadir, chunki aynan, xalq dostonlari, qadimgi yozma yodgorliklar mantnini o'rganish orqaligina o'tmish xalqlar hayoti, turmush-tarzi haqida ma'lum xulosaga kelishimiz mumkin. Ergash Jumanbulbul o'g'lidani yozib olingan “Xushkeldi” dostoni matnidagi turli bo'yoqdorlikka ega etnografizmlar ham milliy madaniyatimiz fondiga salmoqli hissa bo'lib qo'shiladi. Unda milliy madaniyat unsurlari: miflar, inonchlar, milliy falsafa, milliy pedagogika, estetik qarashlar va tasavvurlar, badiiy did, axloq va ideallar jamlangan. Shu jihatdan ham folklorni o'rganish xalq madaniyatini o'rganishga yo'l ochadi. Bu kabi tahlillar shuni ko'rsatadiki, keyingi yillarda folklor janrlarini lingvokulturologik yo'nalishda o'rganishga e'tibor kuchayib bormoqda. *Moddiy-madaniy etnoleksemalar* (dehqonchilik, chorvachilik, hunarmandchilik kabi ishlab chiqarish bilan bog'liq predmetlarni ifodalovchi etnografizmlar). Har bir xalqning moddiy madaniyati uning turar joyi, uyi va uy jihozlari, kiyim-kechagi va bezaklari, taomlari va ro'zg'or buyumlari bilan belgilanadi. Asosan, tabiiy-geografik sharoit va iqlim ta'sirida milliy ruhiyat va xarakterni ifodalovchi moddiy madaniyat namunalari uzoq tarixiy davr davomida shakllanib o'ziga xos xususiyatlarga ega bo'lgan. Ushbu guruh etnografizmlariga “Xushkeldi” dostoni tarkibidan, asosan, *chorvachilik* (xususan, yilqichilik) bilan bog'liq etnografizmlarni olamiz:

- Yilqichilik bilan bog'liq kasblar: sayis (arabcha otboqar) — O'rta Osiyo xonliklarida harbiy va xo'jalik ehtiyojlari uchun saqlangan otlarni parvarish qiluvchi shaxs. Sayislar bevosita otxonalar yoniga qurilgan maxsus uylar, sayisxonalarda istiqomat qilishgan. Sayislar boshlig'i miroxur deb atalgan. Sinchi otlarning naslini, yoshini, zotini, fe'l-avorini yaxshi biladigan odam;

- Yilqichilik bilan bog'liq asbob-anjomlar: jabduq, bellik, ayil-pushtan, qashov, jo'rob, yolpo'sh, terlikni, qirg'ini, chirgini, jihaldirak, egar, uzangi, ayil, pushtan, davirdi, quyushqon, dobil, yakkamix, suvliq, qamchi, darbant, umildiriq, nagal, zangi, tabla, korson;

- Yilqilarga beriladigan oziq nomlari: o't-yem, arpa, chim, yem, mayiz;

- Ot va unga bog'liq harakat-holatlar nomlari: saraja qilmoq, qamchi chotmoq, shabgir tortmoq, pishnatmoq, suvlig'ini chaynatmoq, tobga keltirmoq, orqaga tis qilmoq, bellik bo'ktarib, otidan yakdila bo'lmoq, qarsoqday qotmoq, chalvar qildi, oppoq ko'pikka botmoq, o'tlatmoq, qabatlashmoq;

- Ot va unga bog'liq o'yin: ko'pkari, poyga bilan bog'liq etnografizmlar: ko'pkari tashlamoq, halol chiqish, harom olish, poygani bermoq, poygani olmay ketmoq.

Doston matnidagi etnografik birliklarni o'rganish jarayonida shunga amin bo'lish mumkinki, undagi etnografizmlarning asosiy qismini, aynan, ornitonimlar tashkil etadi, bu esa, o'z navbatda, turkiy xalqlarning otlarga bo'lgan munosabatini oydinlashtiradi, xususan, quyidagi o'rinda ham

ko'saning Boycho'ntoq oti shunday ta'riflanadi: "Ikki qarich sera ekan qulog'i, Chu desa tog'larni chog'lar dimog'i. Orqasidan dobir chiqsa Boycho'ntoq, Onda-sonda bir tegadi oyog'i. Yerga tegmay jayrag'irning tuyog'i, G'irko'kka yetkizmay degan siyog'i".

Shuningdek, ot bilan bog'liq maqol va iboralarni ham kuzatamiz: Yomon otli yo'lda qolar, Yobi mingan odam tolar.

O'zbek xalqi madaniyatining yana bir ko'rinishi marosimlar bo'lib, ular milliy o'ziga xoslik belgilaridan biri hisoblanadi, dostonda to'y tasviri va, asosiysi, kelin sarpolari bilan bog'liq ko'plab etnik birliklarni uchratamiz:

- *bo'g'chadagi sarpoyi* – ma'lumki, bo'yi yetgan qizga sarpo yig'ish bugungi kun an'alarida ham mavjud bo'lib, ushbu udumning ildizlari, demakki, xalq dostonlarida kuzatiladi, bu esa xalqimizning o'z milliy an'alariga sadoqatining yana bir isboti hisoblanadi.

- *shabnami balxi ro'molim* – ro'mol o'zbek milliy mentalitetida xotin-qizlarga xos bo'lgan iffat, hayo ramzi hisoblanadi, dostonda ro'mol o'rash bilan bog'liq o'rinlarda o'zbek qizlarining azaliy milliy aksini ko'rishimiz mumkin. Shu o'rinda I. Jabborovning O'zbek ayollarining kiyim-kechaklari haqidagi fikrini ham keltirish o'rinlidir: "O'zbeklarning ayollari ipakdan tikilgan doirasimon shakldagi gulli taxyo (do'ppi) ga ipdan yoki qush patidan popuk o'rnatganlar, tangalar osganlar. Taxyo ustidan odatda ro'mol yopingan. Bu yerda ro'mol turlari ko'p bo'lgan: mahalliy ustalar to'qigan oq takana va ipak ro'mol (chitkor gul bosgan), jundan to'qilgan naqshli sergul ro'mol, chetdan keltirilgan boku ro'mol, parang (fransuz yoki ovro'pa) ro'moli va hokazolar.

- *oppoq upani* – gigiyena va kosmetika maqsadlarida ishlatiladigan xushbo'y va nihoyatda mayin kukun.

- *zarli tupakni* – xotin-qizlar sochiga bezak uchun taqiladigan buyum.

- *mezar kovushim* – oyoq kiyimi, charmdan tikilgan, odatda, mahsi bilan kiyiladigan oyoq kiyimi.

Ijtimoiy-milliy etnografizmlar. Dostonda ijtimoiy ahamiyatga ega bo'lgan etnik birliklar ham salmoqli o'ringa ega, jumladan, dostonlarda o'ndan ortiq *kasb nomlari*:

- harbiy sahaga oid kasblar: *tug'dor, shig'ovul, yasovul, tug'ushlar, tug'begilar, chindovul, lashkarboshi, tug'boshi*;

- davlat boshqaruviga oid kasblar: *to'qsabo, g'ozi, otaliqlar, salom og'a, eshik og'asilar, mahram, dodxoh, umaro, asoli hudaychilar, amaldor, qozi, biy, mufti, munshi – mirza, muhrdor*;

- ilm-fanga doir kasblar: *umarolar, fuzalolar, shogirdi ko'p ulamolar*;

- saroy otxonasiga mas'ul kasblar: *Otboshi, miroxo'r, cho'pon*.

Ma'naviy madaniyat bilan bog'liq etnografizmlar (din, til, musiqa, adabiyot, san'at). Ushbu guruh etnografizmlariga doston tarkibidan, asosan, *diniy qarashlar* bilan bog'liq etnik birliklarni keltirishimiz mumkin:

- *Yagonaga sig'inib, sig'inibdi Yaratganning o'ziga* – ushbu birliklar Tangrining yagonaligiga ishora qiladi.

- *dorilbaqo, iymon, qiyomat* (arabcha o'liklarning tirilishi, tik turish, o'rindan turish) - dunyoning tugashi haqidagi diniy ta'limot. Islomda oxirat aqidasi tashkil etadi.

- *qambarlar, chiltanlar, avliyo, vali, eshon* – islom dini bilan aloqador bo'lgan teonimik qarashlar, asosan, kishilarga mushkul vaziyatlarda yordamga keluvchi kuchlar.

Dostonda bunday birliklarning keng ko'lamda qo'llanilishi xalqning diniy dunyoqarashi yuksak ekanligidan dalolat beribgina qolmasdan, diniy aqidalarning xalqimiz tomonidan hurmat bilan qabul qilinganligini, islom diniga sadoqati va hurmatini ham oydinlashtiradi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1) Jabborov I. O'zbek xalqi etnografiyasi. – Toshkent: O'qituvchi, 1994. 154-bet.

2) Mirzayev N. O'zbek tili etnografizmlarining izohli lug'ati. – Toshkent, 1991. 118-bet.

3) Усмонова О. О. Ўзбек туй маросим фольклорида "Келин салом" (генезиси, ўзига хос хусусиятлари ва поэтикаси). Филология фанлари номзоди илмий даражасини олиш учун тақдим этилган диссертация. – Тошкент, 1999.

O'ZBEK TILSHUNOSLIGIDA UNDOV, MODAL VA TAQLID SO'ZLAR HAQIDA TURLI MUAMMOLI QARASHLAR

Sulaymonova Muhayyo Mahmudjonovna

Sirdaryo viloyati Mirzaobod tumani
21- son umumiy o'rta ta'lim maktabi
ona tili va adabiyot fan o'qituvchisi

Annotatsiya: Ushbu maqolada o'zbek tilshunosligida undov, modal va taqlid so'zlar haqida turli muammoli qarashlar va ularga yechimlar berilgan.

Kalit so'zlar: undov, modal, taqlid, ijodiy fikrlash, so'z turkumi, tovush, malaka, ko'nikma, bilim.

Bugungi kunda ona tili va adabiyot fanini o'qitish metodikasi ancha rivoj topmoqda. Fanning oldida turgan dolzarb muammolar o'ta jiddiydir. Bugungi zamonaviylashgan texnika asrida yuz berayotgan o'zgarishlarni o'quvchi-talabalar ongiga to'g'ri shakllangan holda yetkazib berish, ularni oq-qoraga ajratish, og'zaki va yozma savodxonlik darajasini oshirish, mustaqil tafakkur va fikrlay olishga o'rgatish, o'zgaralar fikrini anglash va o'quvchi shaxsini mustaqil va ijodiy ishlashi, olgan nazariy bilimlarini hayotda qo'llay olishi, muammoli vaziyatlarda ziddiyatli holatlardan chiqib keta olishi; ma'naviy ruhiy komillikka intilishi, vatanparvarlik, insonparvarlik g'oyalarini singdirishi; oilaviy-shaxsiy, iqtisodiy-ijtimoiy munosabatlarni oldindan rejalashtira olishi uzluksiz ta'lim tizimiga joriy etilayotgan Davlat ta'lim standartlarining fanimiz oldidagi asosiy maqsad, vazifalari sifatida pedagoglar oldiga katta, sharaflil talab sifatida qo'yilmoqda. O'qituvchi "qurollangan", ya'ni dars jarayonini oldindan rejalashtira olgan, yangi pedagogik texnologiyalarni mavzu doirasida to'g'ri tanlay oladigan, kasbiy kompetentlik darajasi keng, fanining va ta'lim tizimidagi o'zgarishlarni doimo kuzatib boradigan, nazariyani amaliyotda qo'llay oladigan, mahoratli, dunyoqarashi boy, talabchan, izlanuvchan bo'lishi shart va majburiydir.

O'quvchi-talabalarining mustaqil ijodiy fikrlash kompetensiyasini oshirish, o'z bilim, ko'nikma va malakalarini erkin hamda ta'sirchan holda etkazib berish, yozma va og'zaki shaklda ifodalash ona tili va adabiyot fanining qonun-qoidalarini ongli o'zlashtirishga o'rgatish, shuningdek ularning fikrlash doirasini kengaytirish, Vatanimiz, milliy merosimiz, boy ma'naviyatimiz, buyuk tariximiz, moddiy boyliklarimizga mehr-muhabbat ruhida tarbiyalash ta'lim tizimining oldida turgan eng katta maqsad-vazifa hisoblanadi.

Yuqoridagi vazifalardan tashqari, o'quvchilarga so'zning serqirra ma'noga ega ekanligi, uning shakliy va mazmuniy tuzilishi, so'z turkumlari va ularning tasnifi muammolari va xilma-xilliklari, mustaqil, yordamchi va alohida tipdagi so'zlar haqidagi qarashlar, ularning ilmiy-nazariy asoslari; ona tilida undov, modal, taqlid so'zlarning o'rganilishi, ta'lim tizimida ularning orfoepik va orfografik nuqtai nazarlari; uni sinf va auditoriyaga zamonaviy pedagogik texnologiyalar, ilg'or metodologik usullar, o'qitishning eng samarador asoslarini ishlab chiqish, o'quvchi-talabalarining bilimini oshirishning nazariy-pedagogik usullarni zamonaviylashtirish, modernizatsiyalash, innovatsion texnologiyalarni joriy etishimiz lozim.

O'zbek tilshunosligida undov, modal va taqlid so'zlar haqida turli muammoli qarashlar mavjud. Yuqoridagi so'zlarga so'z turkumi sifatida yondashish lozim, lekin ayrim tilshunos olimlarning so'z turkumlari talablariga javob bera olmaydi deya rad qiluvchi fikrlari ham mavjud. Bu qarashlarga asossiz ravishda qarashimiz modal, undov va taqlid so'zlarning semantik, morfologik va sintaktik xususiyatlari ham mavjudligini o'rganishimiz lozim. So'zlovchining fikrga yoki munosabatlarni borliqda aks etishini ko'rsatuvchi *albatta, shubhasiz, darhaqiqat, to'g'ri, zero, ehtimol, demak, masalan, xullas, umuman, xulosa qilib aytganda, shuningdek, birinchidan* kabi modal so'zlar; so'zlovchining turli his-tuyg'ularini, hissiyot va xitoblarini ifodalovchi *oh, voh, uh, voy-voy, hoy, ofarin, rahmat, barakalla, salom, xayr, marhamat* kabi undov so'zlar; shaxs, narsa-buyum jonivorlar tovushiga, harakat holatiga taqlid bildiruvchi *qars-qurs, taq-tuq, chars-churs, yalt-yult, qiqir-qiqir, chug'ur-chug'ur, shaqir-shuqur* kabi taqlid (tasviri) so'zlarni o'quvchilarga yetkazib berish, ularda mantiqiy, mustaqil ijodiy fikrlashini o'stiradi, ong va tafakkur, til va nutq hodisalarini amalda qo'llay olishga o'rgatadi va bevosita boshqa fanlar bilan, ya'ni psixologiya, adabiyot, nutq madaniyati va uslubiyati, fizika fanlari bilan uzviy bog'liq ekanligini ko'rsatib beradi; og'zaki va yozma nutq savodxonligi tekshiriladi va samaradorligi oshib boriladi.

Bugungi kunda o'quvchilarda yozma savodxonlikning pastligi yoki og'zaki nutqda ijodiy mustaqil fikrini bildirish qobiliyati, olgan bilim va ko'nikma,

malakalarini hayot vaziyatlarida qo'llay olish qobiliyati, muammoli ziddiyatlardan chiqib keta olish qobiliyati kabi ayrim qusurlar ham uchraydi. Bunga sabab esa o'qituvchidan pedagogik mahorat, o'z kasbini to'laqonli o'zlashtira olish qobiliyati, uslubiy-metodik qo'llanmalarining yetarli emasligi, o'qitish jarayonida bilim, ko'nikma va malakalarning hosil qilinmayotganidir. 7-sinfda berilgan ushbu alohida tipdagi so'zlar (modal, taqlid, undov) ni o'qitayotganda ularni to'laqonli o'zlashtirishga, ma'naviy guruhlariga ajratishga, statistik tahlilni yo'lga qo'yishga va har qanday so'zni to'g'ri qo'llay olishga, ularni imlo qoidalariga asosida yozishga, kompetensiyaviy yondashuvga o'rgatadi. Aytaylik, *uh*-salbiy his-tuyg'uni ifodalovchi undov so'zini umuman o'quvchilar qo'llamasligi lozim. Sababki, bizning milliy e'tiqodimizda kattalar va kichiklar murojaat qilganda hech qachon ularga *uf, uh, oh, voh, voy-ey* demaslik kerakligini o'quvchilarga nazariy va amaliy asosda, to'g'ri qo'llay olishga o'rgatishimiz kerak. Ona tilida olgan bilim, ko'nikma va malakalarini adabiyot darslarida ham, badiiy asar tahlilida ham har qanday so'zni qo'llanganlik darajasini o'rganishlari, ma'naviy guruhlarini aniqlashi, jadval asosida matematik savodxonlikka va g'oyaviy-badiiy yondashuvga o'rgatishimiz eng muhim vazifalarimizdandir.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. A. G'ulomov. Ona tili o'qitish prinsiplari va metodlari.
2. H.Ne'matov, A.G'ulomov Ona tili ta'limi mazmuni.
3. Maktab ona tili fani darsliklari.
4. www.ziyouz.com

СИНТАКСИС И СЛОВСОЧЕТАНИЯ В ГРАММАТИКЕ РУССКОГО ЯЗЫКА

Хайдаров Тохир Хакимжонович

Учитель русского языка и
литературы средней школы № 16
Каракульского района Бухарской области

Аннотация: В статье представлена информация о синтаксисе и словосочетаниях, изучаемых в грамматике русского языка.

Ключевые слова: синтаксис, словосочетания, слов, морфологии, лексики, фонетики, орфографии, предложение,

Одной из важнейших задач уроков родного языка в начальных классах является формирование у детей умения сознательно пользоваться предложением для выражения своих мыслей. Значимость работы над предложением обусловлена прежде всего его социальной функцией. Научить учащихся сознательно пользоваться предложением означает развить у них умение делить поток речи на законченные структурно-смысловые единицы, вычленять предмет мысли, структурно и интонационно оформлять мысль, соединяя слова в предложения. Необходимо отметить также, что усвоение морфологии, лексики, фонетики, орфографии осуществляется на синтаксической основе.

Программа по родному языку предполагает развитие речи учащихся, повышение их речевой культуры. Осознанные знания о предложении и его составных частях, о словах и словосочетаниях помогают детям в правильном образовании предложений, в грамматически точном их использовании.

Синтаксис – это правила соединения слов: это законы выражения объективной и субъективной информации при помощи слова, это основа нашего речевого поведения и нашего взаимопонимания. Основная единица синтаксиса – предложение. От того, как построено предложение, зависит точность передачи и адекватность восприятия информации. Минимальной единицей синтаксиса является синтаксическая форма слова (или синтаксема). Из синтаксических форм образуются словосочетания и предложения. Предложения соединяются в сложные предложения, а также образуют максимальную синтаксическую единицу – текст. Текст и предложение называют коммуникативным уровнем синтаксиса. Термином «синтаксис» обозначают не только определенную сторону языка, но и раздел лингвистики, занимающийся изучением этой стороны.

Методика работы над словосочетанием. Понятие «словосочетание» показывает, что речь идет о сочетании двух или нескольких слов, связанных между собой по смыслу и грамматически. Связь между словами устанавливается с помощью вопроса. В словосочетании одно из слов является главным (от него ставится вопрос), а другое зависимым.

Работа над словосочетанием в начальной школе решает задачи:

- развитие мышления и речи;
- формирование орфографического навыка;
- осознание словосочетаний как особой единицы языка, служащей для образования предложений.

Формами и приемами работы над словосочетанием являются:

1. Составление словосочетаний из данных слов.
2. Постановка вопросов от слова к слову.
3. Составление словосочетаний и определение рода, числа, падежа.
4. Склонение словосочетаний, состоящих из прилагательного и существительного.
5. Составление глагольных словосочетаний и распознавание падежей существительных.
6. Составление словосочетаний с использованием глаголов и предлогов.
7. Замена словосочетаний, противоположных по смыслу.
8. Подбор словосочетаний, близких по смыслу.

Для формирования навыка правописания падежных окончаний имен существительных рекомендуются виды упражнений в составлении словосочетаний:

1. Поставить существительные в нужном падеже, выделить падежные окончания существительных.

2. Выписать словосочетания из предложения.
3. Подобрать к данному слову зависимые слова.
4. Составить словосочетания, используя данные слова, определить падеж существительных.

Работа над словосочетанием способствует развитию речи и мышления, обогащению словаря учащихся, формированию орфографического навыка, повышению культуры речи. Формирование у учащихся умения устанавливать связь слов в предложении относится к числу важнейших синтаксических и речевых умений. Умение выделять словосочетание в составе предложения формируется постепенно и требует длительной тренировки.

Список использованной литературы:

1. Тиллябаева Л.Р. Русский язык в реальности и перспективе. Преподавание языка и литературы.
2. М.Р.Львов, Т.Г.Рамзаева, Н.Н.Светловская. Методика обучения русскому языку в начальных классах.
3. Е.В. Архипова. Развитие речи: учебное пособие для учителей начальных классов.
4. Караулов Ю.Н. Русский язык и языковая личность.

О‘ЗБЕК ТИЛИДА “О‘ЛМОҚ” ФЕ‘ЛИНИНГ МАТНИЙ-USLUBIY VAZIFALARI VA SEMANTIK TAHLILI

Abduraxmanova Nilufarxon Abduvaxob qizi

Andijon davlat universiteti magistranti

Annotatsiya: Ushbu tezisda o‘zbek tilida “o‘lmoq” fe‘lining matniy-uslubiy vazifalari hamda semantik tahliliga doir fikrlar berilgan.

Kalit so‘zlari: fe‘l so‘z turkumi, o‘lmoq fe‘li, uslubiyat, semantika, sinonimiya, fonosemantika, morfeosemantika, morfosemantika, sintaktik semantika.

Har qanday harakat, holat va uning nozik etaplari, subyektning ruhiy holati, salbiy yoki ijobiy emotsiyasi obyektga, obyektiv borliqqa, biror shaxsga bo‘lgan modal-ekspressiv munosabati va ularning nozik ma‘no ottenkalari asosan fe‘llar orqali talqin etiladi.

Tabiatdagi yuz beradigan turli harakatlar, holatlar, sezish va ta’sirlanish xodisalari banihoya turli-tuman, murakkabdir. Bu xodisalarning deyarli hammasi tilda fe‘l formalari orqali ifoda etiladi. Shuning uchun ham ular leksik-semantik gruppalariga ajratiladi.

Jamiyatda bo‘ladigan o‘zgarishlar har bir fanda o‘z ifodasini topgani kabi tilda ham tub o‘zgarishlar yuzaga kelishiga sabab bo‘ladi. Yaqin kunlargacha til birliklari alohida-alohida olinib tekshiriladi edi, 60-yillardan boshlab tilshunoslikda semantikaga e’tibor kuchayishi semantika tarkibidagi yana ayrim tilshunoslik sohalarining ajralib chiqishiga sabab bo‘ldi. Keyingi yillarda tilning funksional tadqiq etishga e’tiborning kuchayishi natijasida leksik-semantik yo‘nalish asosiy planga chiqdi.

Fe‘l semantik valentligi ham o‘z navbatida keng bo‘lib, fe‘l valentliklarida holat fe‘llari semantik valentligi markaziy o‘rinlardan birini egallaydi. Shu jihatdan olib qarasak, holat fe‘llari tarkibida kishining fiziologik jihatidan obyektiv borliqda mavjudligini (tiriklik) yoki mavjud emasligini (o‘lmoq) bildiruvchi fe‘llar borki, bu fe‘larda o‘zaro antonimik sema bo‘lib tiriklik va uning aksi ahamiyati sanaladi.

O‘lmoq fe‘lining semantik tahlil etsak, unda tugash, tamom bo‘lish, ko‘zi yumilish, abadiylik, harakatsizlik, qabrga kirish, tinchlanish, narigi dunyo, boqiylik, falokat, halokat kabi juda ko‘p semalar mavjud. Keltirilgan semalar **“o‘lmoq”** ma‘nosini ifodalovchi qator fe‘llarning hosil bo‘lish uchun asos bo‘ladi.

Hozirgi fonosemantika, morfeosemantika, morfosemantika, sintaktik semantika kabi yo‘nalishlar hosil bo‘ldiki, ularning har birida turli til sathlarini semantik o‘rganish birinchi planda turadi. Shu bilan birga lug‘aviy birliklarni o‘rganishda ham uning ma‘no xususiyatlarini o‘rganish, matniy-uslubiy vazifalarini aniqlash, semalar tahlili, komponent va valentlik tahli kabi metodlar shakllandi.

Bu usul va yo‘llar asosida so‘zlarning semantikasining mashtabi kengaydi va shu bilan birga uni o‘rganish yanada chuqurlashdi.

Ma’lumki, har qanday so‘z tilda ma’lum leksik-semantik guruhga birlashadi, ma’lum semantik maydon qurshovida bo‘ladi, turli lug‘aviy birliklar bilan matniy-uslubiy vazifa bajaradi. Shuni hisobga olgan holda **“o‘lmoq”** fe‘li sinonimiyasi haqida to‘xtalishni maqsadga muvofiq deb bildik.

Bilamizki, tilning go‘zalligi, boyligi unda mavjud bo‘lgan sinonim so‘zlarga bog‘liq. Ikki yoki undan ortiq so‘zni o‘zaro sinonim qiladigan narsa bu so‘zlar semantik strukturasidagi asosiy qismning, ya’ni leksik ma‘nosning bir xilligi, leksik ma’noni yuzaga keltiradigan semalarning bir xil bo‘lishidir. Masalan, *“vafot etmoq”*, *“halok bo‘lmoq”*, *“qurbon bo‘lmoq”* so‘zlarining hammasi **“o‘lmoq”** degan ma’noni bildiradi. Ularning har biri o‘z semantik strukturasiga ya’ni uslubiy vazifalariga ega bo‘lishi mumkin. Lekin barchasining leksik ma‘nosini *“o‘lmoq”* degan qism tashkil etadi. Ma’nodagi huddi shu umumiylik, birlik bilan *“vafot etmoq”*, *“halok bo‘lmoq”*, *“qurbon bo‘lmoq”* so‘zlari sinonimlikni hosil qiladi.

Frazeologik sinonimlar ham leksik sinonimlar kabi o‘zaro ma‘no ottenkalari, stilistik bo‘yoqdorligi va qo‘llanish dorasi bilan differensiallashadi. Masalan, *“o‘lmoq”* ma‘nosini bildiruvchi *dunyodan o‘tmoq*, *joni uzulmoq*, *abadiy uyquga ketmoq*, *jon bermoq*, *bandalikni bajo keltirmoq*, *joni chiqmoq*, *narigi dunyoga rihlat qilmoq*, *qazo qilmoq*, *vafot etmoq*, *halok bo‘lmoq*, *qurbon bo‘lmoq* kabi birliklarning har biri o‘ziga xos uslubiy ma’noga ega. Bulardan har biri qo‘llanishiga ko‘ra oddiy so‘zlashuv uslubiga xosligi, traditsion holda qo‘llanishi, so‘zlovchining o‘zi anglatayotgan fikr yoki xabarga o‘zi murojaat qilayotgan shaxs yoki voqeaga nisbatan salbiy

yoki ijobiy munosabatni to'g'ri ifodalashi, ko'zda tutilgan fikrni eng aniq, eng bo'rttirib ko'rsatish, voqeaning to'satdan yuz berganligini bildirish, shu tushunchaning arxaik formada berilishi va nihoyat kishilar nutqida qo'llanishi kabi xususiyatlari bilan farq qilib turadi.

Ma'lumki, o'zbek xalqi muloqot jarayonida suhbatdoshga nihoyatda hurmat bajo keltiradi, uning dili og'rib qolishini istamaydi. Shuning uchun ham sovuq habarni, fojea yoki o'lim xodisasini imkon qadar tinglovchiga "yumshatib" taqdim etadi.

"O'lmoq" fe'lining sinonimlarini ishlatishdan maqsad ham suhbatdoshga o'lim bilan bog'liq axborotni yumshoqroq tarzda ifodalashdan iboratdir.

O'lmoq fe'li ham fe'l gapda kesim vazifasini bajarib, vazifa shakllardan aynan harakat nomi *-moq* qo'shimchasi bilan kelgan fe'lining otga xoslanganlik shaklini ifodalaydi. "**O'lmoq**" fe'lining badiiy uslubga xos varianti "*vafot qilmoq*" shaklida qo'llaniladi.

Harakat zamon bilan bog'lanishi mumkin. Mantiqan zamondan tashqaridagi harakat yo'q. Yuqorida tilga olingan (o'lmoq) fe'lida zamon bevosita ifodalanmagan. Lekin uni gap ichida olsak (*Pok qalb ila o'lish kerak*), uning kelasi zamonda yuz beradigan harakat ekanligi mantiqan anglashilib turadi. Demak, har qanday fe'lida yo grammatik, yo mantiqiy zamon ifodalanadi.

Xulosa qilib aytganimizda, "o'lmoq" fe'lining semantik maydoni nihoyatda keng bo'lib, uning semasi asosida bir qancha yangi ma'nolar hosil bo'ladi.

Foydalanilgan adabiyotlar.

1. Mengliyev B. Hozirgi o'zbek tili (kirish, fonetik sath, liksik-semantik sath) / darslik. – Toshkent: Tafakkur bo'stoni, 2018.
2. Rasulov R. O'zbek tilidagi holat fe'llari va ularning obligator valentliklari. –T.: 1989
3. Sodiqova M. Fe'l stilistikasi. –T.: 1975

PSIXOLINGVISTIKANING SHAKLLANISH TARIXIGA OID

Qurbonova Sayyoraxon

(f.f.f.d., FarDU katta o'qituvchisi)

Adhamov Yusufjon

(FarDU talabasi)

Annotatsiya: Maqolada tilshunoslikning yangi shakllanib kelayotgan sohalaridan biri psixolingvistikaning shakllanish tarixiga oid nazariy ma'lumotlar berilgan.

Kalit so'zlar: psixolingvistika, tilshunoslik, nutqiy madaniyat, lison.

"Psixolingvistika" atamasi bir necha yillar mobaynida turlicha ma'nolarda qo'llanilib keldi. Bu shakl ilk marta 1946 yilda fanda atama sifatida ingliz olimi N.Pronko tomonidan qo'llanilgan¹. Lekin bu manbada atama hozirgiday ilmiy asosini topa olmadi. Muloqot psixologiyasi sohasida yirik olimlardan biri Jorj Millerning 1951 yilda nashrdan chiqqan mashhur asarida "psixolingvistika" termini uchramaydi². Faqat 1951 yilga kelib ilk marta psixolingvistikaga oid tushunchalar ma'lum birlik sifatida tushunila boshladi. Bu harakat dastavval 1953 yilda Blumingtonda amerikalik psixologlar J.Keroll va Ch.Osgud hamda tilshunos, etnograf olim T.Shebekalar ishtirok etgan ilmiy seminardan boshlandi. Psixolingvistika fani olamida eng muhim qadam tashlangan ushbu olamshumul anjumanda mashhur tilshunoslar hamda o'z davrining ko'zga ko'ringan yirik psixolog olimlari ham qatnashdi. Bu seminarda ilk bora psixolingvistik nazariyalarga asos solindi va tom ma'noda aynan shu o'rinda psixolingvistika fani dunyoga keldi.

Nutqiy madaniyatni ko'rsatib beruvchi bu kompleks muammolar tahlilida psixologlar va tilshunoslarning fikrlari doim ham o'zaro mos kelavermadi. Ilmiy jarayonda ikki fan tushunchalariga birday tegishli bo'lgan, go'yo bu ikki fan dunyosi o'rtasida ko'prik bo'lib turgan oraliq ilmiy tushunchalarning mazmunini aniqlashtirish kerak bo'ldi.

Ma'lumki, lison – faqatgina insonga in'om etilgan ne'matdir. Shu sababli lisoniy hodisalar tadqiqi boshqa ijtimoiy hodisalar tadqiqidan tubdan farq qiladi. Zamonaviy falsafiy yo'nalish sinergetika ta'limotiga ko'ra barcha tabiiy va ijtimoiy hodisalar tizimli tuzilishga va o'z-o'zidan tarkib topish xususiyatiga ega. Tilning ham tizimli hodisa ekanligi allaqachonlar e'tirof etilishi, tilshunoslarning e'tibori ushbu tizimning qanday tashkil topganligi, uning tarkibida qaysi turdagi birliklar mavjudligi, bu birliklarning o'zaro munosabatga kirishishi, ushbu munosabatlar asosida hosil bo'ladigan tuzilmalarning umumiy tizim va uning bosqichli tuzilishdagi o'rni kabi qator masalalarga qaratilgan. Biroq ob'ektni to'liq ilmiy bilish faqatgina tizimning tarkibiy tahlili bilan chegaralanib qolmasdan, balki ushbu tizimning qanday «ishlashi» (yoki ishlatilishi) bilan ham qiziqishi tabiiy. Til tizimining o'ziga xosligi uning «dualligi», ya'ni ikki tizimdan iborat bo'lishidir. Darhaqiqat, lisoniy faoliyat ikki asosiy qismdan iborat: til birliklari talaffuzi va ular vositasida ifoda qilinadigan ma'no, mazmun³.

Ilmiy manbalarining ko'pchiligida ko'rsatib o'tilganidek, matn tuzilishida ifoda va mazmun etakchi o'rin tutadi. Tilshunoslikda bu ikki yarus etarli darajada farqlanadi. Ya'ni lingvistik forma va uning semantikasi tilshunoslikning asosi sanaladi. Psixolingvistika yo'nalishida esa shu ikki asos o'rtasida yana bir muhim omil so'zlovchi shaxs va uning tabiati masalasi anglashiladi. Bunda kishilarning ma'lum mazmunni ifodalash uchun muayyan lisoniy shakllardan foydalanishi yoki mavjud vaziyatga o'z munosabatini bildirishi orqali ularining psixologik portreti chizib berilishi va kitobxon (o'quvchi yoki tinglovchi) tomonidan aynan shu mazmunni anglab etish muhim ekanligi masalalari o'rganiladi.

Muayyan tilning rivoj topishida uning ijtimoiy funksiyasi – pragmatik xususiyatlari muhim o'rin tutadi. Til uslublari uning vazifalarini ma'lum darajada aks ettirib, unda o'ziga xos chegara va shakllarni vujudga keltiradi. Rasmiy uslub, ilmiy uslub bu o'rinda til belgilaridan juda past darajada, minimal holatda foydalanadi. Lekin badiiy uslubda tilning bor imkoniyatlari to'laqonli ravishda namoyon etiladi. Ayniqsa, she'riyatda til o'zining cheksiz ko'lamga ega bo'lgan eng so'nggi qirralarini ochadi.

¹ N. H. P r o n k o. Language and Psycholinguistics. "Psychological Bulletin", v. 43, 1946, 189-239 betlap.

² G. A. M i l l e r. Language and communication. N.Y.-Toronto-London, 1951, фр. таржима – Paris, 1956

³ Сафаров Ш. Прагмалингвистика. Монография.– Тошкент, 2008 йил, 318 бет. Б-15.

Keyingi davr jahon tilshunosligida insonlarning o'zaro muloqoti masalalarini to'laqonli o'rganishda yangi-yangi yo'nalishlar yuzaga kelyaptiki, ularda til va uning imkoniyatlaridan foydalanish, ya'ni nutq masalasini o'rganishda so'zlovchi, tinglovchi va matn bir-biridan ajratilmay, aksincha, ularning birgalikdagi tuzilmasini saqlagan holda o'rganish urf bo'lib bormoqda. Chunki inson nutqi nihoyatda o'ziga xos bo'lib, uni faqat qandaydir birliklar ketma-ketligi yoki gap turlaridan foydalanilganligi nuqtai nazaridan o'rganish etarli bo'lmaydi. Inson nutqi segment va ustsegment birliklardan tashkil topadi va ular tilshunoslik bo'yicha matn tahlilida etarli darajada inobatga olinadi. Ammo tilni o'rganishning bugungi kundagi vazifasi shaxs nutqining shakllanish omillarini "ya'ni so'zlovchi qanday gapirdi" so'rog'idan tashqari "u (so'zlovchi) qanday qilib shunday gapirdi" degan so'roqqa ham javob berishni o'z oldiga maqsad qilgan. Bu masalalarni o'rganish esa tilshunoslik hamda insonshunoslik (psixologiya) fanlari masalalariga birday tegishlidir. Bu sohada biror xulosaga kelishda olimning har ikkala fan soxasi masalalaridan boxabar bo'lishi, boshqacha qilib aytganda "fanlar federatsiyasi"¹ga "a'zo bo'lishi" talab etiladi.

Badiiy asar tili til imkoniyatlarini namoyon etar ekan, u "o'tmish hayoti bilan bog'liq bo'lib, har bir milliy adabiy tilning taraqqiyot qonuniyatlarini belgilab beradi va uning til tizimini, til qurilishi darajasini o'rganishga imkoniyat yaratadi"².

¹ Маҳмудов Н. Тилнинг мукамал тадқиқи йўллари излаб...//Ўзбек тили ва адабиёти. - Тошкент, 2012. -№5.-Б. 6-7.

² Нормуродов Р. Шукур Холмирзаевнинг бадий маҳорати. –Тошкент. 2003, Б.96.

DIE BILDHAFTEN MITTEL IN DER TRAGÖDIE VON JOHANN WOLFGANG GOETHE „FAUST“

Hamrokulova Sitora

Master studentin der
Weltsprachen universität

Schlüsswörter: Metapher, Metonymie, Tragödie, Übersetzung, Faust, Erkin Vohidov, bildhafte Mittel.

Es steigt sich immer der Bedarf an Fremdsprachkenntnissen. Fremdsprachenlernen bedeutet auch immer die Auseinandersetzung mit einer fremden Kultur, mit einer fremden Denkweisen. Diese Auseinandersetzung kann zu einer erweiterten Perspektive über die Grenzen des eigenen Faches und über Grenzen der eigenen Kultur hinausführen. Ich bin der Meinung, die jene Fremdsprache im Vergleich mit eigener Muttersprache zu erlernen ist, weil das sehr effektiv ist. Es ist zu betonen: „...wer die Sprache eines Menschen nicht versteht, versteht auch nicht seine Seele“.

Das berühmte „Faust“ von Johann Wolfgang Goethe als größtes literarisches Werk der deutschen Literatur gehört zur Weltliteratur. Das war nur möglich dank seinen Übersetzungen in andere Sprachen. Z.B. „Faust“ wurde ins Englisch mehr als 50 Mal, ins Französisch 27 Mal, ins Spanisch 13 Mal, ins Russisch 9 Mal und ins Usbekische nur 2 Mal übertragen. Jede Übersetzung bringt den Leser dem Autor näher und ergänzt die vorige Übersetzungsvarianten. Bei der Übersetzung spielt die Wiederherstellung der bildhaften Mittel eine wichtige Rolle.

Aus diesem Grund muss sich der Übersetzer vor der Übersetzung mit dem Original eines bestimmten Werks vertraut machen. Warum gibt es jetzt so viele Übersetzungen dieser Arbeit in anderen Sprachen? Weil die Übersetzer mit den Übersetzungen anderer nicht zufrieden waren.

Warum lohnt es sich überhaupt, so ein altes Werk zu lesen? „Faust“ ist eines der bedeutendsten Werke der deutschen Literatur. Es war das erste Heft in „Reclams Universal-Bibliothek“ und es ist auch heute noch aktuell. Aber wie kann ein Stück von 1808 denn heute überhaupt noch aktuell sein? Dazu muss man in die Thematik von „Faust“ eintauchen. Zum einen gibt es den verzweifelte Universalgelehrten Faust. Dieser ist frustriert, da er nicht über die Grenzen des Menschseins hinauskommt und existenzielle Fragen nicht beantworten kann. Nun schließt er allerdings einen Pakt mit dem Teufel und will immer mehr und mehr. Faust geht dabei über Leichen und ist lediglich auf seinen eigenen Vorteil bedacht. Genau dies ist der Kern, der uns heute auch noch bewegt. Faust zeichnet in sich die Strukturen des modernen Menschen ab. Wir wollen immer mehr, immer weiter, immer besser und lassen andere dabei aus unserem Sichtfeld. Wir wissen nicht, wie weit wir gehen können und dürfen, während wir nach Erkenntnis streben. Auch Faust weiß nicht, wo er diese Linie ziehen soll. Jeder von uns ist vielleicht etwas mehr oder weniger Faust und muss diese Linie für sich selbst ziehen, während er auf der Suche nach Erkenntnis ist. Zugegeben, „Faust“ ist nicht das einfachste Werk, welches man lesen kann, aber es lohnt sich. Wenn man „Faust“ liest, so stellt man sich bewusst einer Herausforderung, von der man weiß, dass „Blüt und Frucht [sie] die künftigen Jahre zieren.“ (S.11, V.311). Genau dieser Herausforderung möchte ich mich in dieser Arbeit stellen. Ich erwarte, ähnlich wie Faust, neues Wissen und neue Erkenntnis, die mich auch im späteren Leben begleiten. In der folgenden Hausarbeit wird sowohl etwas Vorwissen zum Dichter als auch wichtige Aspekte und Thematiken des Werkes vermittelt. Alle Zitate, die direkt aus der Primärliteratur (siehe Literaturverzeichnis) stammen, werden im Folgenden nur noch mit Seiten- und Versangabe hinter dem Zitat versehen. Von den populären mittelalterlichen Legenden war die Geschichte von Dr. Faust unter deutschen Autoren vielleicht die beliebteste. Es wird berichtet, dass nicht weniger als dreißig verschiedene Autoren ihre Aufmerksamkeit auf die Legende gerichtet hatten, als Goethe die zweite fertigstellte und veröffentlichte. Teil seines Meisterwerks von 1832. Aber von allen literarischen Werken, die auf dieser Legende basieren, scheint Goethes großes Drama dazu bestimmt zu sein, der einzige erfolgreiche Versuch zu bleiben, sich zu erheben und zu erweitern. Geschichte des Mittleren Doktors, so dass er nun zu Recht zu den wenigen großen literarischen Meisterwerken der fernen Vergangenheit gehören kann. „Legionen von Wissenschaftlern und talentierten Kritikern, das ist ein Beweis. Es lohnt sich, über die Menschheit nachzudenken. Nach den zahlreichen Übersetzungen von Goethes Faust nur ins Englische zu urteilen, können wir jedoch den Schluss ziehen, dass diese Arbeit „den Stift des Übersetzers nicht weniger als einen

der großen Klassiker der Antike genommen hat. Nach einigen Recherchen scheinen mindestens fünfzig verschiedene Übersetzungen ins Englische“ gewesen zu sein bis heute zusammengestellt. Diese Nummer enthält keine skizzenhaften Übersetzungen von Shelley, Carlisle und anderen. Wiederum beschäftigten sich viele derjenigen, die ihre Übersetzungen veröffentlichten, nur mit dem ersten und beliebtesten Teil des Buches. Drama, und gab uns daher nur „FAUST, Teil I in Englisch. A. Mehrere Übersetzer haben uns adäquate Versionen von“ Teil II gegeben: in Englische Sprache. Bevor Sie eine Liste der verschiedenen Übersetzungen und ihrer Autoren geben, sollten Sie Goethes eigene Theorien zur Übersetzung von Gedichten berücksichtigen und so eine Grundlage für die Klassifizierung der folgenden Produkte schaffen. Goethe spricht herein seine Notizen zu seinem „West-östlicher Divan“: „Es gibt drei Arten von Sendungen. Der erste stellt uns vor. Mit fremden Ländern der Welt mit unseren eigenen Konzepten: Eine einfache prosaische Übersetzung ist für diesen Zweck am besten geeignet. Während die Prosa alle charakteristischen Merkmale aller Arten der poetischen Kunst vollständig neutralisiert und sogar die poetische Leidenschaft auf das allgemeine Wasserniveau reduziert, leistet sie zu Beginn einen hervorragenden Dienst, weil sie uns in unserem nationalen, häuslichen Umfeld mit hervorragenden ausländischen Ideen überrascht Unser tägliches Leben und ohne zu wissen, wie wir sie formulieren, vermitteln wir wirklich eine erhabeneren Stimmung. Ein solcher Effekt wird immer durch Luthers Bibelübersetzung hervorgerufen. Es folgt eine zweite Ära, in der wir beschäftigt sind sich in ein fremdes Land zu versetzen. Natürlich, aber nur, um die Ideen (Denkweisen) anderer Menschen anzupassen und sich dann in unserer eigenen Denkweise zu reproduzieren. Ich würde eine solche Periode im klarsten wörtlichen Sinne des Wortes parodisch nennen. Da wir jedoch weder in einem idealen noch in einem unvollkommenen Zustand lange Zeit weitermachen können, sondern auf jeden Fall ein Übergang folgen muss, sind wir Zeugen der dritten Periode geworden, die als letzte und größte bezeichnet werden sollte; nämlich die eine, in der wir die Übersetzung mit dem Original identisch machen, so dass eine nicht für die „andere“ dienen sollte, sondern für die andere. Diese Klasse litt zunächst am meisten. Position, weil der Übersetzer, der sich strikt an sein Original hält, mehr oder weniger die Originalität seiner eigenen Nation ablehnt und das dritte (Produkt) folgt wofür sich in erster Linie der Geschmack der Menschen entwickeln muss. Aber warum wir sowohl die dritte als auch die letzte Ära verurteilt haben, erklären wir immer noch unzureichend. Eine Übersetzung, die dazu neigt, sich mit dem Original zu identifizieren, kommt schließlich der interlinearen Version nahe und vereinfacht die Interpretation des Originals erheblich. Also viele Gelehrten, darunter Erkin Vohidov, Poscho Ali Usmon, Churram Rachimov, Ibrohim Gofurov, Shavkat Karimov, Genadij Pan, Sardor Nazarov usw haben ihre wissenschaftlichen Artikel über diese Tragödie und ihre Übersetzungen veröffentlicht. Dieses Thema wurde auch als Doktordissertation von O. Olloberganov untersucht und erforscht. Als Gegenstand einer Masterarbeit wurde dieses Problem jedoch nicht erforscht.

Literaturverzeichnis

1. Gesetze der Republik Usbekistan, andere normativen Akte, zitierte Werke von Präsidenten der Republik Usbekistan;
2. Ўзбекистон Республикасининг “Таълим тўғрисида”ги қонуни. 1997 й. 29 август. Олий таълим меъёрий ҳужжатлар тўплами. Шарқ нашриёт-матбаа акциядорлик компани-яси Бош таҳририяти. – Т., 2001. – Б. 3-15.
3. Andreas W. Carl August im Lichte neuerer Forschung // «Goethe», 1957. Bd. 19. S. 96- 109.
4. 24. Apelt H. Goethe und sein Garten. //«Goethe», 1958. Bd. 20. S. 202 212.
5. 25. Arher A. Goethes botany. // Chronica Botanica, Mass., USA, 1946. Vol. 10. № 2.
6. 26. Arher A. The natural philosophy of plantform. Cambridge, 1950. - 247 p.
7. 27. Balzer G. Goethes Bryophyllum. Berlin, 1949.- 88 S.
8. Goethe, Johann Wolfgang (2007): „Faust“, der Tragödie erster Teil, in der usbekischen Sprache. Nachdichtung von Poscho Ali Usmon nach der 3. Ausgabe, Verlag neues Leben Berlin 1966. Гёте, Йохан Волфганг, Фауст, трагедия. Қ.И/Й.В.Гёте: тарж Пошо Али Усмон; А.Навоий номидаги Ўзбекистон миллий кутубхонаси нашриёти, Тошкентю йил, 3 - б.
9. Gyote, Yohan Volfgang (1972): Faust. Toshkent.
10. www.faust.de
11. www.spiegel.de

INGLIZ TILIDAGI "WATER" FRAZEOLAGIK BIRLIGINING LINGVISTIK TADQIQI

Nazarova Sayyora Azimjanovna

Toshkent moliya instituti "Xorijiy tillar" kafedrası o'qituvchisi
Sayyoranazarxon83@gmail.com +998 97 765 11 30

Annotatsiya. Ushbu tezıda tillarning frazeologik birliklari va ularning tillarni qiyoslashdagi muhim jihatlari haqida yoritiladi. Xususan, ingliz tilidagi irrigatsiya termini hisoblangan "water" leksemasi bilan yasaladigan frazeologik birliklar hamda ularning o'zbekcha muqobil tarjimalari ilmiy tadqiq qilinadi

Kalit so'zlar: frazeologik birliklar, ibora, water, termin, turg'un birikma.

Tilning lug'at tarkibiga faqat so'zlar emas, balki tuig'un bo'lib qolgan so'z birikmalari ham kiradi. Tarkibi ancha murakkab bo'lgan tuig'un birikmalar frazeologizmlar yoki frazeoleik birikmalar (iboralar) deb ataladi. Tilshunoslikning frazeologizmlarni ilmiy tadqiq qiluvchi sohasi *Jrazeologiya* (grekcha *phrasis* — ibora, *logos* — ta'limot ma'nosida) deyiladi. Frazeologizmlar tilning leksikasiga kirishi sababli frazeologiyaga tilshunoslikning leksikologiya sohasiga kiruvchi bir bo'limi sifatida qaraladi. Frazeologizmlar ikki va undan ortiq so'zlarning turg'un birikmasidir. Masalan, boshiga ko'tarmoq, tilini bir qarich qilmoq, kovushini to'g'rilamoq, juftakni rostlamoq, olam guliston, katta og'iz kabi. Frazeologizmlarning tarkibida nechta so'z ishtirok etishiga qaramay, ular yagona umumiy ma'no bilan birlashadi va emotsional-ekspressiv ma'noni ifodalaydi. Frazeologizmlar badiiy adabiyotda obrazli va ta'sirchan vosita sifatida ko'p qollanadi. Frazeologizmlar uch turli bo'ladi: frazeologik qo'shimmalar, frazeologik butunliklar, frazeologik chatishmalar.

O'zbek tilidagi kabi ingliz tilida ham frazeologik birliklar bilan bog'liq hodisalarni uchratishimiz mumkin. Quyida ilmiy tadqiqotimiz irrigatsiya va melioratsiya termonologiyasining asosi inglizchadagi "water" leksemasi ishtirok etgan iboralarni misollarda tahlil qilib chiqmoqchimiz.

1. A Fish Out Of Water – "feel uncomfortable, like you don't belong in a particular situation" (*o'zbekchasi-o'zini noqulay his qilmoq*): *I don't have any experience working with kids, so I felt like a fish out of water when I had to teach a class of 6-year-olds.* **2. Come Hell Or High Water** – "if you say you will do something come hell or high water, it means you will definitely do it, no matter what difficulties appear" (*o'zbekchasi-nima bo'lsa ham*): *I am going to run a marathon this year, come hell or high water! Warning: the word "hell" can be offensive, and in professional situations it's best to use the expression "no matter what" instead.* **3. In Deep Water** – "in a difficult situation – especially one that is beyond the level of your abilities – or in trouble" (*o'zbekchasi-qiyin vaziyatga duch kelmoq*): *A number of customers have taken legal action against our company – we're really in deep water now.* **4. In Hot Water** – "in trouble, usually when somebody will be angry at you or you will be punished" (*o'zbekchasi-asabiylashmoq*): *Jason borrowed his dad's watch and then lost it – he's gonna be in hot water when his father finds out!* **5. Dead In The Water** – "if a project or plan is dead in the water, it means it is stopped, without any chance for success or progress" (*o'zbekchasi-reja o'xshamaslik*): *Unfortunately the after-school theater program is dead in the water. There's no space available in the building to hold the classes.* **6. Not Hold Water** – "if a statement or belief doesn't hold water, it means it has some flaws and is probably not completely true or correct" (*o'zbekchasi-asossiz bo'lmoq*): *His argument just doesn't hold water. It's all based on emotions, not on facts.* **7. Test The Waters** – "to test the waters means trying to discover a little more about a situation before you go ahead and become very involved" (*o'zbekchasi-sinab ko'rmoq*): *Before I decided to become a full-time photographer, I tested the waters by doing a few projects to see if I'd enjoy the work.* **8. Keep Your Head Above Water** – "this idiom means you are trying very hard to survive financially, or you are barely able to handle a lot of work which is almost too much" (*o'zbekchasi-boshim omon golsin desangiz*): *My boss gives me so much to do that I have to work weekends just to keep my head above water.* **9. A Watering Hole** – "this is a slang word for a bar. The literal meaning is a small lake or pond where wild animals go to drink... so a place where people go to drink (alcohol) is also called a watering hole" (*o'zbekchasi-ichish uchun eng yaxshi joy*): *If you're looking to have some fun, O'Reilly's is the best watering hole in town.* **10. Water Under The Bridge** – "this

idiom refers to something that has happened in the past and can't be changed (so there's no point worrying about it)" ***(o'zbekchasi- o'zgartirib bo'lmaydigan):*** *Ten years from now, all the little problems you're having today will just be water under the bridge.*

Frazeologik qo'shilma yoki butunliklar so'zlami o'zaro biriktirish yo'li bilan yasalgan yaxlit iboralar bo'lib, ularning tarkibidagi ba'zi komponentlarni almashtirish mumkin. Odatda, frazeologizmlar tildagi erkin so'z birikmalari asosi- da hosil bo'ladi. Biroq ular ko'chma ma'no kasb etib, komponentlari o'zaro birikib yaxlit holda qo'llanishi natijasida singib ketadi. Frazeologizmlar semantik tomondan umumlashgan ko'chma ma'no ifodalasa, grammatik tomondan ularning butunligi komponentlarining o'zaro birikuvi va gapda ham shu tartibini saqlab qolishi bilan izohlanadi.

Фойдаланилган адабиётлар рўйхати

1. A.A.Abduazizov. Tilshunoslik nazariyasiga kirish. Toshkent 2010, "Sharq" nashriyot-matbaa aksiyadorlik kompaniyasi bosh tahririyati toshkent – 2010.
2. Ахмедов О.С., "Инглиз ва ўзбек тилларида солиқ-божхона терминлари-нинг лингвистик таҳлили ва таржима муаммолари" докторлик диссертация. Тошкент., 2016 йил.
3. "Ўзбек тилининг изоҳли луғати", Ўзбекистон миллий энциклопедияси нашриёти, Тошкент-2008 йил.
4. Ҳожиёв А., "Тилшунослик терминларининг изоҳли луғати".-Тошкент-2002

TILSHUNOSLIKDA DISKURSIV YONDASHUV MASALALARINING SHAKLLANISHIGA DOIR

Qurbonova Sayyoraxon

(f.f.f.d., FarDU katta o'qituvchisi)

Qurbonov Akmaljon

(FarDU talabasi)

Annotatsiya: Maqolada diskurs masalalarining tilshunoslik bilan aloqadorlik jihatlari bayon etilgan.

Kalit so'zlar: diskurs, antroposentrizm, kommunikativ akt, dialog.

Tilning vazifasi aloqa-aralashuv vositasi sifatida quruq axborotni uzatishdan iborat bo'lmagan, butun kommunikativ aktning o'z ichiga oladi. Ya'ni so'zlovchining muloqot maqsadi uzatilayotgan axborotning sifati va adresat tomonidan qabul qilib olinishi, so'zlovchi va tinglovchi o'rtasidagi o'zaro munosabat, muloqot amalga oshgan holat va shu kabilar. Bu o'rinda axborotning qaytarzda uzatilayotgani va tinglovchining axborotni qabul qilib olishi katta ahamiyat kasb etadi. Shunga ko'ra til shakl sifatida baholanib inson hayoti faoliyatining usuli, inson tafakkuri va hayot tajribalarining verballashuvi, shaxsning ifoda vositasi va kishilar o'rtasidagi hamkorlikdagi faoliyat mahsuli deb qaralmoqda.

Kishilar o'rtasidagi nutqiy muloqot tilshunoslikda diskursiv yondashuvning yuzaga chiqishiga sabab bo'lgan bo'lsa, "Diskursiv faoliyat, ya'ni ongli tarzda nutq yaratish jarayoni shaxs omilini o'rganishni taqozo etadi. Zero, har qanday nutq ko'rinishi bu o'zida muayyan ijtimoiy-madaniy muhitga mansub psixologik va kognitiv jihatdan o'ziga xos xususiyatlarga ega bo'lgan shaxs faoliyatining natijasidir"¹.

Muloqotda inson omili katta ahamiyat kasb etgani sababli ham **tilshunoslikda shaxs** masalasiga e'tibor kuchayib bormoqda.

Tilshunoslikda shaxs tushunchasi, birinchidan, ijtimoiy taraqqiyotning natijasi deb qaralib, kishining kasbiy, ijtimoiy, jinsiy, yosh asosidagi, irqiy, etnik, diniy, huquqiy va boshqa munosabatlari natijasida ro'yobga chiqadi. Har qanday shaxs ma'lum davrning mahsuli ekan, o'sha davr ijtimoiy tafakkuri, psixologiyasi, madaniyati va yashash tarzini o'zida namoyon qiladi. Undagi individuallik umumiylikni keltirib chiqaradi, yoki umumiylikning hosilasiga o'z hissasini qo'shgan bo'ladi. U muloqot tizimida asosiy figura sifatida gavdalanib, uning aloqa-aralashuv faoliyati munosabatlar tizimida element sifatida, uni shakllantiruvchisi sifatida gavdalanadi. Ikkinchidan, shaxs nafaqat ta'sir ob'ekti sanaladi, balki ijtimoiy mehnatning, ongli faoliyatning ishtirokchisi, muloqotga kirishuvning moddiy-ma'naviy sub'ekti, olamni idrok qiluvchi va uni verbal yo'l bilan qayta ifodalab beruvchi, shuningdek, unga o'z munosabatini bildiruvchi, o'z "Men"iga ega bo'lib, o'z imkoniyatlari darajasida boshqa shaxsga ta'sir etuvchi, muloqotga kirishuvchi shaxsdir. Shaxs shaxsiy qiziqishlar va motivlar asosida shakllansa-da, bunda uning faoliyati ijtimoiy stimullar kasb etadi. Bu esa unda individuallik, originallikning shakllanishiga asos bo'ladi. Shaxs umumqabul qilingan, faoliyat va muloqotning barcha uchun normallashtirilgan, shakllangan etiket asosida aloqaga kirishishi bilan birga unga ijodiy yondashadi, unga yangiliklar kiritadi.

Tilshunoslikda **antropotsentrik** yondashuv tadqiqotchilar e'tiborini til sistemasini uni tashkil etuvchisi bo'lmish **so'zlovchi shaxs** bilan uyg'unlashgan holda o'rganishni taqozo etadiki, bu bilan til real kommunikatsiya sharoitida o'rganiladi. M.S.Salomatina bu holatni hozirgi kommunikativ lingvistikada muloqotning shakllanishida katta o'zgarishlar namoyon bo'lishi bilan, "shaxsning personallashtirish" bilan izohlaydi.²

Kommunikativ aktda verbal va nonverbal vositalarning o'zaro munosabati turli holatlarda, turli ko'rinishlarda namoyon bo'ladi, u aloqa-aralashuv situatsiyasidan va kommunikantlarning xususiyatlaridan kelib chiqadi.

¹ Худойберганаева Д. Ўткир Ҳошимов насри тилининг когнитив-дискурсив хусусиятлари // "Ўзбек тили ва адабиёти" журналари. 2010, 4. 88-90.

² Саломатина М.С. Коммуникативная личность филолога. Автореф. дис. канд. филол. наук. Воронеж. 2005. – С.3.

Dialogik nutqda lisoniy shaxs ahamiyatli ekan, diskursning yuzaga chiqishida shaxsning xususiyatlari quyidagicha xarakterlanadi: 1) kognitiv jihatga shaxsning tafakkuri, bilimi, yo'nalishi, odatlari; 2) aksional jihatga individning harakatlanishi; 3) somatik jihatga individning jismoniy psixologik tomonlari; 4) pozitsion jihatga individning ijtimoiy va situativ roli yoki holati kiradi. Dialogning har bir ishtirokchisi yuqoridagi sanab o'tilgan holatga munosabatda bo'ladi.

Diskursda indvidlarning kontakti natijasida ularda ta'sir va aks ta'sir hosil bo'ladi. Bu suhbatdoshlarning muayyan mavzuga tafakkur prizmasi orqali yondashuvlari asosida ro'y beradi. Bu o'rinda shaxsning mavzuga munosabati va uning temperamenti asos bo'ladi. Aloqa-aralashuvda kommunikantlar o'rtasidagi aloqa turli ko'rinishda bo'lishi mumkin: emotsional-affektiv, axloqiy-etik, aqliy-reflektiv. Agar konneksiya (muloqot)da kommunikantlarning hissiy munosabatlari ifoda etilsa - emotsional, umumaxloqiy normalar asosida munosabatlar ifodalansa, etik, agar suhbatdoshlar umumiy hayotiy pozitsiya va shaxsiy qarashlar asosida muloqotga kirishsalar - ratsional konneksiya sanaladi.

Lisoniy faoliyat, bir tomondan, tilshunoslikning o'rganish ob'ekti bo'lsa, ikkinchi tomondan, psixologiyaning ham tekshirish predmeti sanaladi. Demak, tilshunoslik va psixologiyaning ham kesishish nuqtasi mavjud. Ikki fan oralig'idagi kesishish nuqtasi psixolingvistikaning o'rganish ob'ekti sanaladi¹. Jamiyat taraqqiyoti barcha sohalar rivojiga xususan ilm fanning shakllanishiga ham o'zining ijobiy ta'sirini ko'rsatdi. Jamiyatdagi o'zgarish va yangilanishlar natijasida barcha fanlar qatori tilshunoslik sohasida ham yangi yo'nalishlar yuzaga kela boshladi. Jumladan psixolingvistika, neyrolingvistika, kognitiv tilshunoslik kabi fanning yangi sohalarini insonning ruhiyati vatafakkuri bilan bog'liq ma'no, tushuncha va axborotlarni o'rganuvchi mutlaqo yangi yo'nalishlar hisoblanadi. Bu sohalarining dolzarbligi shundaki, insonning ruxiyati, kayfiyati, xarakteri va shu kabilar muloqotning samarali bo'lishida asosiy rol o'ynaydi. Hatto jamiyatdagi boshqaruv siyosati unda yashovchi odamlar psixologiyasi bilan uzviy bog'liq bo'ladi. An'anaviy tilshunoslikda inson tili uning nutqi lingvistik aspektida atroflicha o'rganilgani holda va uning antroposentrik ildizlari tadqiqot obyekti sifatida yetarlicha o'rganilmadi. Shu ma'noda lingvistika va psixologiya fanlari o'rtasidagi tadqiqot materialini uyg'un holda o'rganish va uning o'rganilish tarixini ko'rib chiqishga ehtiyoji yuzaga kela boshladi. Shuning uchun ham psixolingvistikaga oid dastlabki tushunchalar, tadqiqotlar, qarashlarni nazardan o'tkazish, bu sohaga oid ilk masala va muammolar mundarijasini ko'rib chiqish psixolingvistika haqida fikr yuritish uchun asos bo'lib xizmat qiladi.

¹ Нурмонов А. Танланган асарлар. III жилдлик. I жилд.-Тошкент:Академнашр, 2012. 164-бет.

MUMTOZ SHE'RIYATDA TABIAT UNSURLARI MUSHABBIHUN BIH SIFATIDA (Ogahiy she'riyati misolida)

Malikova Sitora Odiljon qizi
Andijon davlat universiteti magistranti

Annotatsiya: ushbu tezisda tashbih she'riy san'atining unsuri mushabbihun bihdan foydalanib tabiat tasvirini ifodalashda Ogahiy she'riyati misolida yoritib berilgan.

Kalit so'zlari: tashbih, mushabbihun bih, tabiat tasviri, Ogahiy.

Mumtoz adabiyotning X-XII asrlarda shakl, janr, badiiy obrazlar hisobidan rivojlanishi barobarida adabiyotda badiiy san'atlarning o'rni yuksalib bordi. Shoirlar o'zlarining she'rida badiiy so'z quvvatini namoyon qilish, bayon etilayotgan mavzuni chiroyli va ko'rkam qilib tasvirlashda badiiy san'atlardan foydalanganlar. Mazkur davrning she'riyati va tasvirlar uslubiyotida badiiy so'z namunalaridan, asosan, tashbih, tashxis, istiora, mubolag'a, tazod, tarse majoz va kinoya va boshqa so'z san'atlarini uchratamiz.

Tashbih (o'xshatish) ma'naviy san'atlar ichida eng faollaridan biri bo'lib, uning mohiyati so'zlarda ifodalangan ikki yoki undan ortiq narsa, hodisa yoki xususiyatni ular o'rtasida mavjud bo'lgan biror o'xshashlik, umumiylik (sifat, belgi yoki funktsiya) nuqtai nazaridan predmet yoki hodisani yoxud ularning biror xususiyatini yorqinroq tasvirlash va chuqurroq ochib berishdir.

Tashbih to'rt qismdan tarkib topadi: 1) mushabbih (o'xshatilgan narsa); 2) mushabbihun bih (o'xshayotgan narsa); 3) vositai tashbih (o'xshatish vositasi); 4) vajxi tashbih (o'xshatish sababi).

Tashbih san'ati X-XII asrlarda mumtoz shoirlar ijodida, asosan, tabiat manzaralarini tasvirlash jarayonida va boshqa tabiiy hodisalarni tasvirlashda ishlatilgan.

Xususan Mumtoz adabiyotimiz tarixida Muhammad Rizo Ogahiy lirikasida tabiat go'zalligi tasvirlangan janrlar ko'p uchraydi. Shoirning "*Chashmu xumor*" nomli g'azali hajman yirikligi, mazmundorligi, tashbih she'riy san'atga boyligi bilan e'tiborni tortadi.

Keldi yuz fayzu tarovat birla ayyomi bahor,

Ayladi ro'yi zamin jannat safosin oshkor.

Esti ofoq ichra har sori havoyi ruh baxsh,

Jonfizolig'da dami Isoni aylab sharmsor.

Bahor o'zining fayzu tarovatini zamin uzra yoyib, yer yuzini jannatga aylantiradi. Shoir talqinicha, uning jonbaxshligi Iso Masihni ham "sharmsor" qiladi.

Yuz tarovat birla topti sabzalar nash'u namo,

Chashmalar atrofida andoqki xatti la'l bor.

Berdi gullar yuziga sunbul namoyish o'zgacha,

Xo'blarg'a o'ylakim, gisu bo'lur zebu uzor.

Tabiatning yashillikka va gullarga burkanishini ham shoir go'zal qizlarga (mushabbihun bih) qiyoslaydi va o'xshatishning yangicha namunalarini qo'llaydi.

Ogahiydin ijtinob etma qari deb, ey go'zal –

Kim, bo'lur afsurda gul, har vaqtkim ayrilsa xor

Mashuqa beparvo, oshiqqa nisbatan e'tiborsiz. Shu bois shoir yorini gulga, o'zini esa gulning tikanlariga (mushabbihun bih) o'xshatadi. Tikanidan ayrilgan gul so'lg'in bo'lganidek, shaydosi yo'q go'zal ham "afsurda", ya'ni tushkundir.

Ogahiyning bahor tarovati aks etgan "*Azmi sayri bog' kun, ey gul'uzor, omad bahor*" misrasi bilan boshlanuvchi she'ri o'z ohangi, o'xshatish va tashbihlar bilan diqqatni tortadi.

Azmi sayri bog' qil, ey gul'uzor, keldi bahor,

Qildi yuz fayzu tarovat oshkor, keldi bahor.

Yuqoridagi satrlarda bahor tashrifi tasvirlangan. Bu fasl o'z fayzu tarovatini oshkor qilib tabiatni go'zallikka burkaganligi, bog'u dashtlarga ziynat bag'ishlaganligi, olamni jannatsifat qiyofaga kiritganligi ifoda etilgan.

Boqki daryo mavjlari uzra bulutlar qatrasi,

Bog', chaman uzra qilib gavhar nisor, keldi bahor.

Shoir ushbu baytda mushabbihun bih (gavhar nisor) vositasida bahor yomg'irini, bog'u chaman ustidan sochilgan gavharga qiyoslaydi. U har yonni go'zallikka burkaydi. Shoir keyingi

ikki baytda mushabbihun bih unsuridan asosli foydalanadi. Go'yo gul-u lolalar bargidagi shabnam xushta'm sharob bilan to'lgan. Bu sharob ko'ngli g'amga botgan kishidan ham ranju alamlarini uzoqlashtira oladi:

*Lolayu gullar jomida har taraf shabnam bilan,
Qildi limmo-lim sharobi xushguvor, keldi bahor.
Ishratidan ayrilib maxmur dili bo'lgach hazon,
Bahri daf'i g'ussayu ranju xumor, keldi bahor.*

Ogahiy ijodini sinchiklab o'rganish uning fasllar, xususan, bahor haqidagi o'z qarashlariga egaligini ko'rsatadi. Shoir tabiat go'zalligi va lirik qahramon ruhiyatida uyg'unlik ko'radi.

Tabiat tasviri bilan bog'liq manzaralar so'z san'ati olamini hech qachon tark etgan emas, balki barcha zamonlarda ham yangi-yangi qirralari, tashbehlari bilan so'z san'atkorlari e'tiborida bo'lgan.

Ko'klamning, tabiatning jonga huzur baxsh etuvchi fazilatlarini ta'rifi, yashnab-gullagan tabiat in'omlaridan bahramandlikka da'vat, shu jarayonda hayotsevarlik g'oyalarining badiiy targ'ibi Ogahiyning boshqa tur she'rlarida ham sezilarli o'rin tutadi.

Xulosa o'rinda shuni aytishimiz mumkin, tabiat tasviriga bag'ishlangan asarlar ichida Ogahiy she'riyatini alohida o'z o'rni bor. Shoir ijodining salmoqli qismini tabiat tasviriga bag'ishlangan she'rlari tashkil qiladi. Shoir tabiat unsurlarini ifodalashda tashbex she'riy san'ati hamda uning unsuri mushabbihun bihdan mohirona foydalanganini juda ko'plab she'rlarida kuzatishimiz mumkin.

Foydalanilgan adabiyotlar.

1. Is'hoqov Y. So'z san'ati so'zligi. –T.: 2006
2. Hojiahmedov A. She'riy san'atlar va mumtoz qofiya. – T.: 1998
3. Ogahiy. Asarlar.VI jildlik. I jild. Devon. – T.: 1971
4. Ogahiy she'riyatidan. – T.: 1983

SEMANTIC DIVISION OF TOURISM TERMINOLOGY

Tojiboyeva Mohinur Sherali qizi
Farg'ona davlat universiteti

Abstract: This article is about tourism terminology which have been divided semantically into a number of groups. This helps learners or readers comprehend and learn them easily and effectively.

Key words: tourism, terms, semantic, abbreviations.

International tourism, as one of the biggest and the most dynamic industries in the world, inevitably influences all the aspects of social life, including language. The development of international tourism has given rise to increase in professional communication in the field. The common parties of communication process in tourism are tourism professionals, tourists and local population "tourees" (Dann, 2012). The communication process itself can take place between all the parties in different combinations. The present investigation seeks to address only the written form of tourist communication. The latter includes communication between incoming and outgoing travel intermediaries. However, communication between industry professionals/ tourists and tourees lies beyond the scope of the present research. It is by all means interesting topic for further research, but contains little terminology. Furthermore, this topic is more relevant for the investigation of intercultural aspects of translation process of tourist texts. The large number of tourism terms is continually coined, increasing scientific interest in the questions of translating tourist terminology into different languages.

In order to proceed to the corpus-based study of translation strategies used in tourism, we need to make a distinction between different types of tourism terms. Having analyzed the terms used in the above selected tourist texts; we divided them into the following groups:

- Types of tours and tourism (e.g. agro tourism/ agro tour, incentive tour, rural tourism, space tourism, extreme tours, sustainable tourism, independent travel, self-guided tour, package tour, culinary tourism, Tolkien tour, week-end tour, day trip etc.)

- Industry professionals (e.g. guide, event organizer, chef, travel agent, kitchen assistant, airport baggage handler, car valet, tourist information center assistant, delivery assistant, sports therapist, resort representative, outdoor pursuits leader, air traffic controller etc.)

- Accommodation (e.g. standard room, daily average rate (DAR), net rate, rack rate, reservation, cancellation, to book, room facilities, SPA, air-conditioning, limited-service hotel, mezzanine, occupancy, vacant, franchisee, staff department, check in, prepaid room etc)

- Catering (e.g. full board, American plan (AP), waiter, white glove service, buffet, a la carte, back of the house, all inclusive, expediter, in the weeds, front of the house, coffee shop, side station, tip, bev nap, cover, comp, half board, table turn, well drink etc.)

- Transportation (e.g. charge, refund, non-refundable (NRF), BT, PS, gate, access drive, actual passenger car hours, excess baggage, head end, return ticket, scheduled flight, charter flight, frequent flyer, shoulder, shuttle, cancellation fee/ charge/ penalty etc.)

- Excursion (e.g., itinerary, overnight, local venue, sightseeing, city guide, departure point, meeting point, driver-guide, guided tour, shore excursion, step-on guide, excursionist, day visitor, heritage site, meet and greet, hop on hop off etc)

- Abbreviations (e.g. RT, IATA, AAA, WTO, B&B, GS, NTA, QA, FAM, FIT, DOS, SITE, VIC, WTM, PS, OFFMKT, APC, BA, NTA, SPO, VIP, WATA, OOO, MICE, BIT, IHA, LTC, MCO, RTO, VISA, XO, TDC, TBRE, CTA etc)

The division of tourism terms is rather relative since terms are interchangeable between groups. For instance, full board or B&B can belong both to accommodation and catering groups, whereas reservation is the term, used in accommodation, catering and excursion groups. Moreover, abbreviations can be found in all groups of tourism terminology. But due to the problems abbreviations create for the translators and readers alike we found it appropriate to form them into a separate group and further investigate strategies for their translation. Extra problems occur due to the cultural difference in concepts between tourism terms in different countries.

In conclusion, the term density of tourist texts increases with the degree of specialization and division of a text. The text, used for professional communication between tourism specialists can

be unintelligible for the common tourist. Thus, the tourist texts with high level of term density are neutralized when translating for the tourist, whereas professional-oriented target texts retain the high level of term density if compared to the source text. In general, therefore, it seems that the quality of tourism translation is largely influenced by the means of translating tourism terminology. Abbreviations in tourism texts and strategies for their translation need further investigations outside this paper. The paper gives the comprehensive review of means and ways of tourism terminology translation and can add to the future process of achieving generally accepted standards for using, creating and translating tourism terminology.

References

1. Agorni, M. 2012. Questions of Mediation in the Translation of Tourist Texts. *Confini mobili: lingua e cultura nel discorso del turismo* 2: 1-11.
2. Cabré, M.T. 2010. Terminology and Translation. In Y.Gambier, L.van Doorslaer (eds.) *Handbook of Translation Studies*. Amsterdam/Philadelphia: J.Benjamins Publishing Company.
3. Gotti, M. 2006. The Language of Tourism as Specialized Discourse. In Palusci, O., Francesconi, S. (eds.) *Translating Tourism. Linguistic/Cultural Representations*. Editrice Università degli Studi di Trento: Trento: 15-34
4. Ivanova, N., Maslennikova, O. 2013. Some Peculiarities of Modern Tourism Terminology. *Izvestiia vuzov. Seriiia Gumanitarnyie nauki* 4 (3): 228-234.

ИСПОЛЬЗОВАНИЕ ФОЛЬКЛОРА В РАЗВИТИИ РЕЧИ УЧЕНИКОВ НАЧАЛЬНЫХ КЛАССОВ

Йулдашева Алёна Уринбоевна

учительница русского языка и литературы школы №38
Шаватского района, Хорезмской области
Email:yoldashevaalyona38@gmail.com

Султонов Махмуд Юсупбоевич

учительница русского языка и литературы школы №45
Шаватского района, Хорезмской области
Email:sultonovmaxmud45@mail.ru

Рузимова Барно Бахтиёровна

учительница русского языка и литературы школы №37
Шаватского района, Хорезмской области
Email:barnoro'zimboyevna37@gmail.com

Аннотация. В статье раскрывается опыт работы с детьми начальных классов по использованию малых фольклорных жанров с целью обогащения и выразительности речи. В системе школьного образования развитие речи, обучение русскому языку занимает ведущее место. Сила русского языка заключена в самой его природе: в его свойстве быть средством связи между человеком и окружающим миром.

Ключевые слова: фольклор, мини-музей, традиции, мировая культура.

В настоящее время в жизни общества происходят глубочайшие изменения. Утраченные со временем народные традиции, любовь к Родине, уважение к обычаям русского народа, народному искусству, потеря народных корней, привела наше общество к черствости у подрастающего поколения. Поэтому стало необходимым создание новой модели взаимодействия ребенка с окружающим миром. Все чаще и чаще мы возвращаемся к лучшим традициям нашего народа, которые связывают жизни нескольких поколений, объединяют прошлое, настоящее и будущее. Поэтому поликультурное воспитание стало опять занимать центральное направление в работе с учениками начальных классов.

Одним из средств развития речи детей в начале обучения русскому языку является устное народное творчество, так как именно через него ребенок не только овладевает русским языком, но и, осваивая его красоту, лаконичность, приобщается к культуре русского народа, получает первые представления о ней. Устное народное творчество концентрирует в себе весь опыт человечества, несёт в себе все формы общественного сознания, включает в себя огромное количество информации, устанавливает преемственность между прошлым и современностью.

Для того, чтобы достичь результатов в работе с детьми начального образования в вопросах воспитания и обучения необходимо теснейшее взаимодействие с семьей. В классе был оформлен родительский уголок «Учите вместе с нами», определены и разработаны направления работы с родителями: информационное, познавательное, наглядно – информационное, досуговое, проведено анкетирование.

В разделе уголка «Семейные традиции» родители в течение года узнавали, какие государственные, национальные праздники отмечаются в школе, какие традиции поддерживаются в семьях учеников, какой фольклорный материал можно использовать, чтобы познакомить с этим дома.

Развивающая предметно-пространственная среда класса была пополнена познавательными центрами «Говорим о том о сем», в которых разместились: подборки книг с фольклорными произведениями, в том числе книг – раскладушек и раскрасок, дисков, наборов открыток, иллюстраций к потешкам, прибауткам, пословицам, небылицам, а также костюмы и атрибуты для театрализованной деятельности и игр – драматизаций, образные игрушки – персонажи, куклы.

Был создан совместно с родителями мини-музей «Русская изба», представляющий предметы русского быта, домашняя утварь, образцы народной одежды и их элементов.

Основной формой работы по развитию речи школьников посредством устного народного

творчества на базе созданных центров стал кружок «В мире слов», направленный на расширение словарного запаса детей, активизацию их речевого, познавательного и умственного развития, а также на воспитание интереса и любви к русской национальной культуре, народному творчеству, обычаям, традициям, обрядам, народному календарю, к народным играм. В этом кружке знакомим детей с громаднейшим пластом национальной и мировой культуры, включающим в себя большое количество жанров: сказки, пословицы и поговорки, потешки, частушки, колыбельные песни.

Значительный нравственный, этический потенциал заложен в русских народных пословицах и поговорках. Их можно назвать своеобразной энциклопедией этических представлений русского народа. В них, как и в других видах народного творчества, заключен практический опыт народа, его миропонимание и всевозможные знания в красочной лаконичной форме. Эти малые формы используем в совместной деятельности постоянно – на прогулках, играх; меткое слово поговорки и пословицы решает много задач, учим детей понимать их смысл, объяснять своими словами. Воздействие на развитие речи у детей оказывает отгадывание и придумывание загадок. Употребление метафорического образа (олицетворение, сравнение, ритмическая организация) способствует формированию образной речи.

Не меньшую роль в развитии речи школьников играют русские народные песни, потешки, колыбельные песни. Их разнообразие способствует освоению грамматического строя речи, позволяет запоминать слова и формы слов, словосочетаний, осваивать лексическую сторону. Фонематическое восприятие развивается за счет особой интонационной организации. Дети поют русские народные лирические песни и частушки, демонстрируя, как в этих видах словесно- музыкального искусства отразилась жизнь человека, его горести и радости. Ни один фольклорный праздник не обходится, конечно же, без игры на русских народных музыкальных инструментах, исполнения под их аккомпанемент песен, плясок. Широко используются и сценки, кукольный театр по народным песенкам, потешкам, сказкам. Основным отличием народных драматических действий (игры, хороводы, сценки) является соединение слова, напева, исполнения, которое сопровождается соответствующими жестами и мимикой. Большое внимание должно быть уделено костюмировке, использованию декораций.

Литература

1. Аникин В.П., Круглов Ю.Г. Русское народное поэтическое творчество. Просвещение, 1987.
2. Гавриш Н. Использование малых фольклорных форм.//Дошкольное воспитание. 1991. - № 9.

COMMON PROBLEMS OF EFL LEARNERS IN READING

Erkaboyeva Muslimaxon Bahodirjon qizi
Kokand state pedagogical institute

Annotation: The article deals with the analysis of reading difficulties in different conditions. This is true since there are no two cases which are exactly alike so that they do form a distinct group in the educational scene. Not all students who cannot read well are disabled readers. Just some of them are. On the other hand, some of the students who are seemingly progressing fairly well are in reality reading difficulty cases. Reading difficulty has many characteristics such as: difficulties in single word reading, initial difficulties decoding or sounding out words, difficulties reading sight words, insufficient phonological processing; the understanding that sentences are comprised of words, words are made up of proficient reading skill is leading to success. If students are not good readers, they are in danger for behavioral, social, academic and emotional difficulties. English teachers can help their students to get rid of failure in reading (reading difficulty) by intervening early and providing intensive and extensive instruction. Most teachers would love to help students make a daily habit of reading across a wide variety of texts.

Key words: reading, sophisticated vocabulary, socioeconomic status, emotional instability, physical deficiencies, social pressures.

Learning any language is a difficult process that both learners and teachers could experience a number of problems while they are learning language. It is obvious that learners may have difficulty with some sophisticated vocabulary, complex sentence structure, lexical point of view, grammatical point of view and also translation of text or even information¹. Students can tell how their teachers teach reading. In their talk about reading, many of them explained that some school teachers ask the whole class to repeat after them, then one by one to sound out words. Sometimes they read for the class and then ask students one-by-one to read loudly. Sometimes they focus on every single word, how it is pronounced, and what it means. They are the authority that interrupts to give immediate correction. For many of them, student/student interaction is always looked at as a noise, confusion, and disturbance to them and to the other students' understanding. Just read fast with correct pronunciation, and you are a good reader. Based on this, one should conclude that there is a misunderstanding of what reading is and what the reading process is all about. Accordingly, students will find reading English a very complicated skill, and therefore, they will have many problems with it.

Reading difficulty is a subtle and difficult condition to describe. This is true since there are no two cases which are exactly alike so that they do form a distinct group in the educational scene. Not all students who cannot read well are disabled readers. Just some of them are. On the other hand, some of the students who are seemingly progressing fairly well are in reality reading difficulty cases².

Reading difficulty has many characteristics such as: difficulties in single word reading, initial difficulties decoding or sounding out words, difficulties reading sight words, insufficient phonological processing; the understanding that sentences are comprised of words, words are made up of proficient reading skill is leading to success. If students are not good readers, they are in danger for behavioral, social, academic and emotional difficulties. English teachers can help their students to get rid of failure in reading (reading difficulty) by intervening early and providing intensive and extensive instruction. Most teachers would love to help students make a daily habit of reading across a wide variety of texts.

Moreover, good readers tend to be intrinsically motivated to read, and the amount of time they spend reading is highly correlated with their reading proficiency and overall academic success across all subject areas. Students who are less motivated to read, and who spend less time practicing their reading skills often experience frustrating academic difficulties. Motivation to read

¹ Gilmore, A. Authentic materials and authenticity in foreign language learning. Language Teaching, C.U.P, 2007, p. 40

² Ur, P. A Course in Language Teaching: Practice and Theory. Cambridge: Cambridge University Press. 1999, p.51.

independently appears to be a key component of reading success and should be a goal of reading instruction. Teachers are not just responsible for providing instruction in the mechanics of text and reading, they also carry responsibility for instilling in all students a desire to read independently from a variety of sources.

Any student with a reading difficulty faces a complicated cycle of difficulty: he can't read so he does not like to read. When reading is difficult and unsatisfying, a student will avoid it. Over time his comprehension skills decline and he becomes a poor speller and writer. What probably began as a problem with word recognition becomes a general weakness with both written and spoken language. Effective instruction can stop and repair the learning gap and can impart the skills an older reader missed in the earlier grades. It is possible for a student to catch up completely in one or two years.

There are many educational factors that caused reading difficulty, which may and often do contribute as parts of a complex pattern of causes. These may include immaturity in various aspects of reading readiness associated sometimes with low socioeconomic status, emotional instability, physical deficiencies and social pressures at home or at school as well as other factors. There seldom is a single factor that causes reading difficulty, but one factor may be relatively more important than others.

Most difficult cases are created and not inherent. Reading difficulties are sometimes the result of unrecognized, predisposing conditions within the child, but for the most part, they are caused by elements of the child's environment at home, at play and in school. Without appropriate guidance or proper instruction given at the right time, the student will fail to acquire the skills needed to develop normal reading ability¹.

Reading difficulties vary from minor to very severe. When minor difficulties occur and are not recognized and promptly corrected, their deleterious effects become cumulative and frequently result in a severe difficulty.

Difficulties with Reading: In fact, many parents want to know where and why the reading process breaks down. Although problems may occur in any area and there are many difficulties with reading, decoding, comprehension, retention are the roots of reading problems in the view of many experts. Decoding difficulties are the process by which a word is broken into individual phonemes and recognized based on those phonemes. For example, proficient decoders separate the sounds "buh," "aah" and "guh" in the word "bag." A student who has reading difficulty especially (decoding difficulty), may not differentiate these phonemes. "Buh," "aah" and "guh" might be meaningless to them in relation to the word "bag" on the page. There are many signs of decoding difficulty for example; reading without expression, confusion between letters and the sounds they represent, slow oral reading rate (reading word-by-word), ignoring punctuation while reading and trouble sounding out words and recognizing words out of context.

Comprehension difficulties depend on mastery of decoding; children who struggle to decode find it difficult to understand and remember what has been read. Because their efforts to grasp individual words are so exhausting, they have no resources left for understanding. Comprehension difficulties have many signs, for instance; inability to connect ideas in a passage, lack of concentration during reading, confusion about the meaning of words and sentences, omission of, or glossing over detail and difficulty distinguishing significant information from minor details. Retention difficulties require both decoding and comprehending what is written. It depends on high level cognitive skills, including memory and the ability to group and retrieve related ideas. Students are expected to retain more and more of what they read as they become in higher levels. From low levels, reading to learn is basic in classroom, by high school it is an important task. Difficulty connecting what is read to prior knowledge is one of retention difficulty signs. Moreover, there is the difficulty in applying content of a text to personal experience and trouble remembering or summarizing what is read.

In the efforts to help the students achieve comprehension in reading activity, teachers must understand the factors that influence their students' reading process. As the result of reading process, there are also some factors that influence the students in their reading. Some experts have identified a number of factors affecting comprehension skill. According Dawson and Bamman,

¹ Martinez, A.G. Authentic Materials: An Overview on Karen's Linguistic Issues - <http://www3.telus.net/linguisticsissues/authenticmaterials.html> Journal, 2001, p. 56

there are five factors which affect the comprehension skill.¹ They are:

1. Intelligence

Students have different intelligence, so it will be possible for them to produce different comprehension. The number of ideas that they understand the depth of their understanding will be largely dependent upon his general capacity to learn. Knowledge of text structure indicates how students' intelligence is.

2. Experience

Students with limited experience may have difficulty in comprehending many ideas and activities with which other students are familiar before they come to school.

3. Mechanics of reading

Comprehension will be easy for the students if they have all mastered the skills of word attack and word meaning, and if they have learned to handle material books properly. Obviously, there must be a fine balance somewhat in each student between careful attention to word attack skills and to comprehension skills.

4. Interest and interest span

It is true that we will respond quickly to what we read if we are interested in the topic or at least familiar with it. The interest span is related to personality factors; a disturbed student who has encountered many unfortunate experiences at home or at the school may be unable to preserve when being required for comprehending reading passages.

5. Skills of comprehending

Another obvious factor, which influences the depth and amount of comprehension, is the skill, in which the students have developed the purpose. Like all reading skills, the ability to comprehend what we read develops gradually from the simple to the complex skills. There are many factors that might affect comprehension of printed materials.

a) Background Knowledge

Familiarity with concept of a reading material being read, both through experience of knowledge can make a reader easy to comprehend. It is stated that the low achievement of standing in reading caused by insufficient of basic knowledge had more effect on understanding of implied than an explicit information.

b) Vocabulary

One of the important factors influencing a readers' comprehension is the familiarity with the vocabulary, where the successful in associating between the printed words with their meaning and their referents depends on the familiarity with the words. Successful reading comprehension is possible when most of the vocabularies in a reading selection are familiar to the readers.

c) Teacher Influence

The teacher may give retention of information contained in printed material and this help students cope successful with reading assignment. There is some teacher's role to the students. That are encourage the students to apply what they have read, have them constantly evaluated the material that they have read, encourage the students to tell something about a book to other students, and encourage students to think of their own ways or reporting on books or stories.

References

1. Dawson, Mildred A. and Henry A. Bamman. Fundamentals of Basic Reading Instruction. New York: David McKay Company, 1967. p.176.
2. Gilmore, A. Authentic materials and authenticity in foreign language learning. Language Teaching, C.U.P, 2007, p. 40
3. Ur, P. A Course in Language Teaching: Practice and Theory. Cambridge: Cambridge University Press. 1999, p.51.
4. Martinez, A.G. Authentic Materials: An Overview on Karen's Linguistic Issues - <http://www3.telus.net/linguisticsissues/authenticmaterials.html> Journal, 2001, p. 56

¹ Dawson, Mildred A. and Henry A. Bamman. Fundamentals of Basic Reading Instruction. New York: David McKay Company, 1967. p.176.

PRAGMATIK TAHLILLARDA FONETIK VOSITALARNING O'RNI

Qurbonova Sayyoraxon

(f.f.f.d., FarDU katta o'qituvchisi)

Jalilova Irodaxon

(Quva pedagogika kolleji o'qituvchisi)

Annotatsiya: Maqolada matnning fonetik tahlilida pragmatik yondashuvdan foydalanish asoslari nazariy jihatdan yoritilgan.

Kalit so'zlar: pragmatika, til, fonetik tahlil, tovush, eshitish, verbal vosita, noverbal vosita.

“Ma'lumki, insonning so'zi uning mafkurasini belgilaydi. Inson o'z nutqi orqali ob'ektiv olamga bo'lgan munosabatini ifoda etadi, shu bilan birga milliy o'zligini ham namoyish etadi. Insonning dunyoqarashi, ongi, shuuri, hissiyoti, idroki, bilimi, hayotiy tajribasi, imon-e'tiqodi, umuman, inson ijtimoiy faoliyatida namoyon bo'luvchi siyosiy-mafkuraviy, falsafiy, axloqiy, diniy va estetik qarashlari mujassam bo'lgan uning nutqining tahlili va pragmatik talqini kishilarning bugungi milliy mustaqillik davrida qaynoq hayot jabhalaridagi o'rnini belgilashda muhimdir. Shu ma'noda inson ijtimoiy faoliyatini o'zida to'la aks ettirgan “harakat”dagi, “jonli” nutqning inson mafkurasini bilan bog'liq siyosiy va lisoniy hamohangligi”¹ni o'rganish bugungi kunda tilshunoslar oldida turgan eng muhim muammolardan biri sanaladi. Shu sababli ham har qanday badiiy asar mazmunida inson va uning dunyoqarashini ifodalash muammosi turadi. Bugungi kichik izlanishimiz orqali biz Said Ahmad asarlari tilining pragmatik xususiyatlarini ochib bermoqchimiz.

Kommunikatsiya jarayonining kengayishi munosabati bilan uni tadqiq etish jarayoni ham murakkablasha bordi. Boshqa fan sohalarida bo'lgani kabi tilshunoslikda ham yangi tarmoq, yangi tadqiqot ob'ektlari yuzaga kela boshladi. Olimlar jahon tilshunosligida kishilar o'rtasidagi aloqa-aralashuv jarayonini lingvistik xususiyatlar asosida ikki guruhga ajratib o'rganishni tavsiya etadilar:

1. Tovush tili - eshitish asosidagi mazmun va shakl.
2. Imo-ishora - ko'rish vositasi bilan amalga oshiriladigan til.

Anglash tushunchasi bilan bog'liq holda “his qilish” yo'nalishi ham lingvistika ko'rinishlaridan biri hisoblanadi. “Forobiy narsaning ob'ektivligini, uning mavjudligi bizning sezgi a'zolarimizga ta'sir etishini e'tirof etadi. Biz faqat o'zimizni qurshab turgan olamdagi narsalarni sezgi a'zolarimiz orqali bilib olamiz. Ushlash, qo'l tegizish yo'li bilan olingan bilimga quvvai lomisa, ko'rish orqali olingan bilimga esa quvvai nigohiy atamalarini qo'llaydi. SHu bilan birgalikda eshitish sezgisi orqali, nutq vositasida ham bilimga ega bo'lishi mumkinligini ta'kidlaydi. Bunday bilim quvvai notiq sanaladi².

Matnda mazmun ifoda etishda uch xil vositadan foydalaniladi: 1. Verbal yoki lingvistik vositalar. 2. Noverbal yoki paralingvistik vositalar. 3. Ekstralingvistik vosityalar.

Har bir dialektning o'ziga xos fonetik qonuniyatlari mavjud. SHuning uchun ham u yoki bu sheva vakili adabiy tildagi so'zlarni ham ana shu qonuniyatlarga bo'ysungan, amal qilgan holda talaffuz qiladi. Talaffuzdagi ana shunday shevaga xos farqlarning badiiy asar tiliga kiritilishi avtorning obrazni, personajni individuallashtirish, turmush, sotsial muhit, turli sharoitlarni badiiy ishonchli va etnografik aniq, real tasvirlash kabi maqsadlarni uzviy bog'langan bo'ladi. So'zlar talaffuzidagi bunday minimal o'zgarish va farqlar badiiy asarda juda katta ekspressiv vazifa bajaradi. SHEvadagi bu farqli qo'llashlar, ya'ni fonetik dialektizmlar, asosan, personaj nutqida qo'llanadi³.

Bu birliklarning qo'llanilishida so'z shakllari fonetik jihatdan erkin o'zgartishlar bilan berilgan bo'lsa, ba'zan so'z-shakllar shevaga xos o'zgarishlar bilan ifodalangan. Bunda yozuvchi maqsadi yanada boshqacha tus olib, ushbu shakllar orqali qahramonning qaysi hududdan ekanligi, ba'zan qaysi urug' yoki elatga xosligini ham bildirishga xizmat qiladi. Masalan:

-Biz tomonlarda qaraqchi jo'q edi-ku. Bu tovlarda igna ham jo'qolmaydi.

Echkilarni orasida hayt-hayt deb yurgan yigitcha cholning oldiga keldi.

¹ Ҳакимов М. Ўзбек прагмалингвистикаси асослари –Т.: Академнашр, 2013. 128 бет. Б-4.

² Нурмонов А., Махмудов Н.- Ўзбек тилшунослиги тарихи. Тошкент, 2000, 7-8-бет.

³ Абдурахмонов Х., Махмудов Н. Сўз эстетикаси. – Тошкент:Фан, 1981. Б-59. 28-бет.

-Ulovlarni tovga haydaymi?

-SHoshma, bolam. Manov meymonga tomoq ber.

Yigitcha zarang tovoqda et olib keldi.

... Chol cho'pon yigitga qaradi.

-Ulim, jo'q dema. Bir pusrmon bolasi ekan. Pat-patingni minib, pastga tushib chiq. Shay ham ol, qand ol. (Jimjitlik, 52-bet)

Asardan keltirilgan parchada shevaga xos belgilar ko'p qo'llanilgan. So'zlovchi (chol) tilida "j"lovchi (jo'q, jo'qolmaydi), bundan tashqari tov (tog'), meymon (mehmon), shay (choy) shevaga xos fonetik o'ziga xosliklar kuzatiladi. Matnda fonetik belgilarga nisbatan eng xarakterli so'z shakli pusrmon bo'lib, unda so'zlovchining shevaga xos xususiyatlari, katta yoshda ekanligi belgilari bilan birgalikda aks etadi. Bundan tashqari leksik birliklar (ovqat o'rniga tomoq, mototsikl o'rniga pat-pat) qo'llanilishida ham so'zlovchining shaxs xususiyatlarini ochib berishga xizmat qilgan.

Fonetik vositalar yordamida xususiyat ifodalash ko'pincha boshqa tildan o'zlashgan so'zlarda uchraydi. Chunki bu so'z-shakllarning talaffuz holati o'zlashtirilgan tilning talaffuz jarayoniga odatda mos kelmasligi mumkin.

- Garajni menga ulab ber. O'zim gaplashaman...

Ratsiya ancha paytgacha qitirlab, guvillab turdi. Keyin **xotinchalish** ovoz keldi:

- Garaj **jujurnigi** eshitadi... (Jimjitlik, 41-bet)

Matnning pragmatik xususiyatini ko'rsatishda verbal va noverbal vositalar qo'llangan. Rus tilidan o'zlashgan *dejurniy* so'zining fonetik o'zgarishga uchragan holda (*jujurnig*) qo'llanganligi verbal vosita sanalsa, so'zlovchining ovozigacha nisbatan *xotinchalish* sifatlovchisining qo'shib ishlatilishi unda (so'zlovchida) bilim va saviya o'rta darajada ekanligi, uning mahalliy xalq vakili ekanligi hamda bundan tashqari rahbar (sovxoz raisi) bilan suhbatlashishning salobati bosganligi, uning topshiriqni qabul qilish va albatta bajarishiga ishora qiladi.

MUHAMMAD RAHIMXON FERUZ "DEVON"IDAGI ERONIY QATLAMGA MANSUB LEKSIKA

Jumaniyazova Roʻzagul Saparbayevna
UrDU Filologiya fakulteti "Oʻzbek tilshunosligi"
kafedrası oʻqituvchisi

Annotatsiya: Mazkur maqolada Muhammad Rahimxon Feruz "Devon" idagi eroniy qatlamga mansub leksika haqida soʻz yuritilgan. Shuningdek, devondan keltirilgan namunalarda eroniy tillar genetikasi ilmiy-nazariy jihatdan tadqiq qilingan.

Kalit soʻzlar: Turkiy tillar, eroniy tillar, turkiy tillar genetikasi, lugʻaviy birliklar, pahlaviy tili, sheva, aforizmlar, hozirgi oʻzbek adabiy tili, sodda tub soʻz

Oʻzbek adabiy tili va shevalarida eroniy tillarga mansub soʻzlar salmoqli oʻrin tutadi. Eroniy tillar va turkiy tillar genetikasi turlicha boʻlsa ham, hayotiy zarurat, madaniy-adabiy, ijtimoiy-iqtisodiy va siyosiy munosabatlarning chuqurlashuvi turkiy tillar, jumladan, oʻzbek tilida eroniy oʻzlashmalar miqdorini belgilovchi asosiy omil hisoblanadi¹.

Eroniy tillarga mansub lugʻaviy birliklarning oʻzbek adabiy tili va shevalariga oʻzlashish yoʻllari va omillari F.Abdullayev, A.Ishayev, S.Usmonov, O.Madrahimov, E.Begmatov kabi olimlarimiz tomonidan koʻrsatib oʻtilgan². Ikkala tilning bir-biriga taʼsiri masalasida hal qiluvchi omil ularning asrlar davomidagi madaniy va iqtisodiy aloqalar munosabatidagi oʻzaro zarurat hisoblanadi³.

Turkiy qatlamga mansub soʻzlar tahlilida boʻlgani kabi Feruz devonida qoʻllanilgan genetikasi eroniy tillarga borib taqaladigan, etimologik tavsifida munozarali oʻrinlar mavjud boʻlgan soʻzlar, qolaversa, hozirgi adabiy tilimiz va shevalarimizda oʻz qatlamga mansub soʻzlar darajasida seristeʼmol boʻlishiga qaramay, etimologiyasi xususida tadqiqotlarda deyarli fikr bildirilmagan soʻzlar tahliliga qaratdik.

Jumladan, *bāzār* soʻzi hozirgi fors tili uchun ham, oʻzbek tili uchun ham tub soʻz sanalsa-da, tarixan ikki tarkibiy qismdan iborat. Pahlaviy tilida *vacar* (masalan, Xuziston bozori *Hūjistan vācar* deyilgan) shaklida boʻlgan bu soʻz qadimgi forsiyda *abācari* tarzida ishlatilgan. Uning *abā* qismi sanskritcha *sabha* bilan oʻzakdosh boʻlib, "odamlar toʻplanadigan joy" maʼnosi anglatlsa, *cari* qismi maydon, sahn mazmunlarini anglatgan⁴. "Chor"ning mazkur maʼnosi hozirda madaniy-maishiy joy nomlaridan boʻlgan *Chorsu* tarkibida ham koʻrinadi. Bu soʻz etimoni koʻpchilik tomonidan *chor* (toʻrt) va *su* (tomon) tarzida talqin qilinsa ham, undagi "chor" tarixan "maydon", "sahn" maʼnolariga ega *cari* bilan aloqadordir. Yuqoridagi talqin esa ushbu joy nomiga emas, "kvadrat shaklli"; "toʻrt burchakli" maʼnolaridagi "chorsu" (chahorsu) yoki "chorsuq" (chahorsuq) soʻziga tegishlidir⁵.

Feruz devoni lugʻaviy tarkibini tashkil qilgan eroniy qatlamga mansub soʻzlar ichida hozirgi adabiy tilimizda faol ishlatiladigan soʻzlar ham koʻp boʻlib, ularning aksariyati oʻzbek tili nuqtai nazaridan tub sanalasa-da, tarixan sodda yasama yoki qoʻshma hisoblanadi. Quyida ularning ayrimlarini koʻrib chiqamiz:

Dyushman soʻzi tarixiga nazar solsak, pahlaviy tilida *dush man*, "Avesto"da *dush manah* shaklida ishlatilganini koʻramiz⁶. Uning birinchi qismi *duj* ("j" sirgʻaluvchi) boʻlib, "yomon", "yovuz" maʼnosini anglatgan. Bu soʻz fors tilining keyingi taraqqiyotida ayrim soʻzlar tarkibida asl shaklini saqlab qolgan boʻlsa (*dujkom* – gʻamgin, *dujxim* – yomon qiliqli, badaxloq), ayrim soʻzlar tarkibida *z* (*doʻzax* kabi) yoki *sh* (*dushman*, *dushvor*)ga oʻtgan. *J* sirgʻaluvchisining *z* ga aylanishi yoki aksincha holatdagi fonetik hodisa fors tilida kuzatiladi. Yuqoridagi misolda *j*

¹ Усмонов С. Ўзбек тилининг луғат составида тожикча-форсча ва арабча сўзлар // Навоийга армуғон. – Тошкент: Фан, 1968. – Б.109; Бегматов Э. Ҳозирги ўзбек адабий тилининг лексик қатламлари. Тошкент, 1985. – Б.103-115.

² Абдуллаев Ф. Ўзбек тилининг Хоразм шевалари. – Тошкент: Ўз ФАН, 1961. – Б.140-141; Мадрахимов О. Ўзбек тилининг ўғуз лаҳжаси лексикаси. –Б. 46; Ишаев А. Из лексики узбекских говоров Каракалпакии // Вопросы тюркологии. – Ташкент: Фан, 1965. –С. 111-117.

³ Шоабдурахмонов Ш. Ўзбек адабий тили ва ўзбек халқ шевалари. – Тошкент: Фан, 1962. – Б.222.

⁴ Шамсуддин бин Халаф Табризий.Бурҳони қотеъ. – Техрон: Амири кабир, 1375 х.ш. – С. 128.

⁵ Персидско-русский словарь. Том I. – М.: Русский язык, 1983. – С. 481.

⁶ Шамсуддин бин Халаф табризий.Бурҳони қотеъ. – Техрон: Амири кабир, 1375 х.ш. – С. 866.

zga almashgan bo'lsa, pahlaviy tilida *Azidahak* shaklida bo'lgan so'z yangi fors tilida *ajdah* ko'rinishini olgan. "Dushman" so'zining ikkinchi qismi *man* esa pahlaviy tilida "xulq", "odat", "tabiat", "fitrat" ma'nolaridagi *man(i)shn* so'ziga aloqador bo'lib, mazkur so'z hozirgi fors tilida *manesh* shaklida ishlatiladi¹. Bu so'zning o'zi qadimiy *man* – "o'ylamoq" fe'liga borib taqaladi². Demak, ikkala so'zning umumiy mazmuni aynan "yomon o'yli", "yomon fikrli" (odam yoki biror aniq, mavhum narsa) deganidir. Bundan tashqari, fors klassik adiblari tilida *man* so'z "ko'ngil", "qalb", "dil" ma'nolarida ham ishlatilganki, bu mazmun hozirgi fors tilida mavjud emas³. Ko'rinadiki, bu mazmun "man"ning yuqorida qayd etilgan ma'nosidan polisemiya natijasida hosil bo'lgan. *Man* so'zi "ko'ngil", "qalb", "dil" ma'nolarida ishlatilganini Abulqosim Firdavsiyning "Shohnoma"sida ham uchramiz:

Sarash sabz bod-u tanash arjumand,

Manash bar guzashta zi charxi baland⁴,

ya'ni "boshi navqironu tani aziz bo'lsin, *ko'ngli (manash)* baland falakdan ham o'tsin (o'ksimasin)".

Feruz devonida qo'llanilgan *dushman* so'zining ma'no qirralariga e'tibor qaratamiz:

1. Dushman, yov, dushmanligi aniq bo'lgan odam:

Kimnikim o'zga do'st bilsam man,

Joni zorimg'a ul bo'lub *dushman*.

2. Yomon fikrli, do'st shaklidagi yovuz odamlar:

Mudom iqbolu Feruzing bo'lub yor,

Jahonda *dushmaningdin* qolmay osor.

Do'st-dushman masalasi hamisha muhim ijtimoiy va siyosiy ahamiyat kasb etgan. Shuning uchun ham Shayx Sa'diyning "Guliston"idagi quyidagi baytlari aforizmga aylangan bo'lib, "dushman" so'zi tarkibidagi ikkinchi qism *man* (ko'ngil, qalb) ekaniga ishora bor:

Az xudo don xilofi *dushman-u* do'st-

Ki, *dili* har du dar tFeruz devonirufi ust⁵.

Tarjimasi: "do'stu dushman xilofligini xudodan deb bil, chunki har ikkalasining ham qalbi Uning Feruz devonirufidadir".

Eroniy qatlamga mansub so'zlarning ayrimlari fonetik variantlarda ishlatilgan. Ulardan ba'zilari hozirgi o'zbek adabiy tilida faol ishlatiladi. Shu bilan birga ushbu so'zlarning asarda anglatgan ma'nolari hozirgi o'zbek adabiy tilida anglatgan ma'nolaridan farq qiladi. Bu so'zlarning ko'pchiligi sinxron jihatdan sodda tub so'z hisoblansa ham, etimologik tahlil ularning aksariyati tarixan yasama ekanini ko'rsatdi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati:

1. Усмонов С. Ўзбек тилининг луғат составида тожикча-форсча ва арабча сўзлар // Навоийга армуғон. – Тошкент: Фан, 1968. – Б.109; Бегматов Э. Ҳозирги ўзбек адабий тилининг лексик қатламлари. Тошкент, 1985. – Б.103-115.

2. Абдуллаев Ф. Ўзбек тилининг Хоразм шевалари. – Тошкент: Ўз ФАН, 1961. – Б.140-141; Мадрахимов О. Ўзбек тилининг ўғуз лаҳжаси лексикаси. –Б. 46; Ишаев А. Из лексикки узбекских говоров Каракалпакии // Вопросы тюркологии. – Ташкент: Фан, 1965. –С. 111-117.

3. Шоабдурахмонов Ш. Ўзбек адабий тили ва ўзбек халқ шевалари. – Тошкент: Фан, 1962. – Б.222.

4. Шамсуддин бин Халаф Табризий.Бурҳони қотеъ. – Техрон: Амири кабир, 1375 ҳ.ш. – С. 128.

5. Персидско-русский словарь. Том I. – М.: Русский язык, 1983. – С. 481.

6. ۛرۛف رۛش مۛ اۛب اۛتک نۛ رۛت گۛرۛب ۛرۛد. Al-rams. www.mehrahgam.com.

¹ Персидско-русский словарь. Том I. – М.: Русский язык, 1983. – С. 566.

² Шамсуддин бин Халаф Табризий. Бурҳони қотеъ. – Техрон: Амири кабир, 1375 ҳ.ш. Жилди 4. – С. 2342.

³ Шамсуддин бин Халаф Табризий. Бурҳони қотеъ. – Техрон: Амири кабир, 1375 ҳ.ш. Жилди 4. – С. 2036.

⁴ ۛرۛد ۛرۛف رۛش مۛ اۛب اۛتک نۛ رۛت گۛرۛب ۛرۛد. Al-rams. www.mehrahgam.com.

⁵ ۛرۛد ۛرۛف رۛش مۛ اۛب اۛتک نۛ رۛت گۛرۛب ۛرۛد. Al-rams. www.mehrahgam.com.

O'ZLASHMA SO'ZLARNING MA'LUM SO'ZLAR TARKIBIDAGI NUTQIY CHEGARASI

Mahmudova Fotimaxon, Mahmudova Zulayho
Farg'ona davlat universiteti talabalari

Annotatsiya: ushbu maqolada fors-tojikcha *nim* o'zlashma birligining o'zbek tilidagi nutqiy chegarasi izohlangan.

Kalit so'zlar: *nim, sema maydoni, o'zlashma qatlam, nutqiy chegara.*

O'zbek tilidagi o'zlashma so'zlarning semasi tilimizda ikki xil tarzda anglashilishi mumkin. Biri o'z sema ma'nosidan biroz uzoqlashib, yangi xil ma'no anglatilishi, ikkichisi o'zining semasini saqlab, ammo o'zbek tilida o'sha ma'noni berishi uchun yondosh birliklar bilan qo'llanilishi kuzatiladi. Masalan, o'zbek tilida *juvon* so'zi fors-tojik tilidan o'zlashgan bo'lib, bu so'zning ma'nosini quyidagicha izohlash mumkin. *Juvon* (f-t. نوج) yosh, umrining yarmiga ham yetmagan odam yoki hayvon, qari so'zining antonimi [FTZT, I, 600]. Tojik tilida *javon* shaklida keltirilgan bo'lib, *juvon* shevaga xos shakli hisoblib, o'zbek tiliga shevaga xos shakli olingan. Tojik tilida bu so'z o'zbek tilidagiga nisbatan juda keng qo'llanadi, ya'ni o'zbek tilidagi *yosh* so'zi bilan ekvivalent hisoblanadi. Shuning uchun u tojik tilida yigitlarga nisbatan ham ishlatiladi: *mardi javon* (yosh erkak, yosh kishi). O'zbek tilida uning ma'nosi qisqarib, xiralashib borgan va endi bu so'z *erdan chiqqan, tul xotin va iffatini yo'qotgan qiz* kabi ma'nolarni anglatadi, xolos. *Juvon olmay qiz oling: Qizning qiligi yaxshi.* [O'TIL, II] O'zlashma qatlamga o'tgach, o'zining sema maydonini toraytirib yoki umuman booshqa bir ma'no anglatadigan birliklar talaygina: *vazmin, zimiston, ro'mol birodar, urd, mard* h.k. Lekin o'zlashma birliklarning barchai ham o'zbek tiliga o'tganda o'zining semantik ma'nosidan chetga chiqmaydi, faqat ularning ma'nosi oydinlashishi uchun nutqiy vaziyat talab etiladi. So'zlar qurshovi, ma'lum bir so'z, izofali birlikma, so'z birikmasi kabilar tarkibidagina kelib, ma'nosi anglashiladigan birliklarning biri *nim* leksemasidir. Bu so'z fors-tojikcha so'zdan olingan bo'lib, *yak qism az du qismi barobari chize, nifsi har chiz; niyati nag'z davlat.* [FTZT, II], ya'ni *yarim, bo'lak* degan ma'nolarni anglatadi. Fors-tojik tilida bu birlik yakka holda ham, *nimasri, nimshab, nimbarahna, nimbardoshta, nimbedor, nimbedori, nimbekor, nimbemor, nimbiyobon, nimbiryon, nimbismil, nimboz* tarzda ma'lum bir so'zlar tarkibida ham qo'llanadi. O'zbek tilida esa bu birlik *yarim, sal, to'la emas* [O'TIL, III, 38] ma'nosini beradi, ya'ni o'z qatlamdan o'zlashgan qatlamga o'tish jarayonida bu birlik o'zining semantikasini yo'qotmagan. Faqat endi bu birlik o'zbek tilida istalgan leksema bilan aloqaga kirisha olmaydi, yakka o'zi ma'no *yarim, sal, to'la emas* ma'nolarini yuzaga chiqara olmaydi, shunday bo'lishi uchun u so'zlar qurshovida kelishi lozim. Bu o'zlashma birlikning o'zbek tilida *nim tabassum* birikmasi; *nimta qilmoq* qo'shma so'zi; *nimchorak* (yarim chorak, chorakning yarmi), *nimpushti* (och pushti), *nimjon* (chalajon, chalo'lik, yarim jon), *nimkorlik* (yarim bajarilganlik), *nimkosa* (kichikroq kosa, katta kosadan kichikroq) *nimtalamoq* (so'yilgan qo'y yoki mol tanasini teng ikkiga ajratmoq), *nimpalto* (kalta palto), *nimrang* (och rangli, yorqin emas, haqiqiy rangga biroz yetmagan) kabi so'zlar tarkibida keladi, shu tarzda kelganda ma'nosi oydinlashadi, bu birlikning yakka tarzda kelish o'zni o'zbek tilida uchramaydi. *Nimtati, nimxushk, nimchanimchiliq* kabi so'zlar tarkibida ajralmas qismga aylanib bo'lgan, ammo etimologik jihatdan tahlil qilganda o'zining *yarim, sal, to'la emas* semasini yo'qotmagan. Yuqoridagilardan kelib chiqib, bu birlikning o'zbek tilidagi qo'llanilish chegarasi sifatida qo'shma so'z, so'z birikmasi, ma'lum bir so'z tarkibi etib belgilash mumkin.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati:

1. Фарҳанги забони тоҷики. II том. – Тоҷикистон: Душанбе.
2. Ўзбек тилининг изоҳли луғати. V томлик – Т.: «Ўзбекистон миллий энсиклопедияси», 2006 – 2008.

О'QUVCHILARNING NUTQIY MADANIYATLARINI RIVOJLANTIRISH

Muqimova Nilufar

Buxoro viloyati Vobkent tumani

3- umumta'lim maktabining

nemis tili fani o'qituvchisi (+998-91-408-15-35)

Annotatsiya: ushbu maqolada o'quvchilarning nutq madaniyatini shakllantirish borasida olib borilgan chora-tadbirlar va ularning ijobiy ta'siri haqida so'z boradi.

Kalit so'zlar: davriy matbuot, gazeta rukni, "Ustoz-shogird" maktabi, tezis, iqtibos, notiqlik qobiliyati.

Nutq madaniyati ijtimoiy hodisa bo'lib, u jamiyat, fan va texnika, madaniy va adabiy hayot rivoji bilan chambarchas bog'liq holda taraqqiy etadi, takomillashib boradi, desak mubolag'a bo'lmas. Bunda, asosan, eng katta ma'suliyat biz ustozlar zimmasiga yuklatiladi. Nutq madaniyatining shakllanishi va rivojlanishida adabiyot, san'at, radio va televideniye, davriy matbuotning alohida o'rni bor. Biz shu maqsadda tumanimiz gazetasida o'zimizning yangi "Mutolaa zavqi" degan rukn ochishga sazovor bo'ldik. Bunda ustozimiz Nigora Rahimovaning xizmatlari beqiyos, albatta. Hozirgi kunda mazkur ruknga nafaqat o'qituvchilarimizning, balki ijodkor o'quvchilarimizning qiziqishi g'oyat ortib bormoqda. Biz buni o'quvchilarning kitobxonlik madaniyatlarini rivojlantirish, "Ustoz-shogird" maktablarini samarali tashkil etish va, ayniqsa, o'quvchilarning yozma va og'zaki nutq madaniyatlarini rivojlantirish maqsadida tashkil qildik. Har bir sinfga o'qigan kitoblari bo'yicha tezislar yozib kelish topshiriladi va ro'znomaga munosib topganlarimizni tahririyatga uzatamiz. Qolgan o'quvchilarning ishlari ham chetda qolmasdan, maktab radiosida o'quvchilar tomonidan o'qib eshittiriladi. Bizning bosh maqsadimiz shundan iboratki, o'quvchi nutq jarayonidagi notug'alliklarni payqaydigan, jarayondagi kamchiliklarni his qiladigan, faqat o'zgalarning, o'rtoqlarining nutqidagi emas, balki o'z nutqidagi kamchiliklarga ham tanqid ko'zi bilan qaray oladigan bo'lsin. Mana shunda o'quvchining ham yozma, ham og'zaki nutqi ravon bo'ladi. Men yana shuni ta'kidlamochi edimki, har bir o'quvchining notiqlik qobiliyatini rivojlantirish maqsadida, har bir fan o'qituvchisining nutqi chiroyli bo'lishi, o'quvchining bilimini yuza chiqaradigan so'z san'atidan unumli foydalana olishi lozim.

Har bir o'qituvchi o'z kasbiy mahorati va uslubiga ega. Nutq madaniyatini rivojlantirish bu faqat ona tili va adabiyot o'qituvchilariga emas, balki barcha fan o'qituvchilariga ham birdek taalluqlidir. Har bir ustoz darsni buyuk insonlar so'zlari bilan boshlab, dars so'ngida ham shu qoidaga amal qilsa, o'quvchilar nutqi ustida ishlash jadal suratlar bilan o'zgarishga shubhasiz. Masalan, darsni Prezidentimiz Shavkat Mirziyoyevning quydagi fikrlari bilan boshlasak «Kitobsiz taraqqiyotga, yuksak ma'naviyatga erishib bo'lmaydi». Deylik, bu yozuv bir soat davomida o'quvchi ko'z oldida turadi, qaysidir ma'noda yod bo'ladi va teran fikrlashga undaydi. Dars so'ngida fanimizdan kelib chiqqan holda nemis shoiri Goyetening mashhur iqtiboslaridan keltiramiz: «Kimki o'z ona tilini yaxshi bilmas ekan, u boshqa bir tilni mukammal o'rganolmaydi». Bu so'zlarning darslarda tez-tez takrorlanib turishi muloqotlar chog'ida, yoki bayon va insholar yozayotganida o'quvchilarga qo'l keladi. O'quvchining nutq madaniyatini rivojlantirish haqida qayg'urganda harakatlar isboti bilan bo'lishi samaraliroqdir. Aytaylik, biz o'quvchilarga xalq dostonlarini mutolaa qildirmoqchimiz. Agar o'zimiz bir dostonni o'qib, yaxshi bir maqola tayyorlab o'quvchida qiziqish uyg'otsak, nafaqat o'quvchimizga, balki farzandlarimizga ham tengsiz yordam qilgan bo'lamiz.

Bugungi yosh avlod mustaqil O'zbekistonning kelajagidir. Zotan, mana shu avlod namoyandalarini qanchalik ma'naviy jihatdan barkamol, yetuk kishilar qilib voyaga yetkazsak, ularning har birida or-nomus, milliy g'urur ruhini va intiluvchanlik qobiliyatini izchil shakllantirib borsak, ko'zlangan yuksak taraqqiyot va ulkan marralar sari ilgarilab boramiz. Dars jarayonida nutqiy madaniyatni rivojlantirish o'qituvchidan muloyimlikni, etika va estetikani o'z o'rnida qo'llay olishni, vaqti kelganda mulozamatni va tashakkur bildirish san'atini namoyon qilishni talab qiladi. O'quvchi katta hayotga tayyorgarlikni biz jonkuyar ustozlardan o'rgansa ne ajab.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Rasulov R. Nutq madaniyati. T.,2004- yil
- 2."Vobkent hayoti" gazetasi. 2021 y.

NEMIS TILI DARSLARIDA ZAMONAVIY TA'LIM TEXNOLOGIYALARINI QO'LLASH.

Abdurahmonov Maqsudjon Matsabirovich
Xorazm viloyati shovot tumani 7-son umumiy
o'rta ta'lim maktab nemis tili fani o'qituvchisi.
Email:maqsudjon7maktab@umail.uz

Annotatsiya: Ushbu maqolada nemis tilini o'qitishda zamonaviy texnologiyalardan qanday foydalanish,uning o'quvchi yoshlarni bilim olishidagi o'rni va zamonaviy texnologiyalarni qator ko'rsatkichlari bo'yicha turlar haqida mulohazalar yuritiladi.

Zamonaviy maktabning eng muhim va o'tkir muammolaridan biri o'quvchilarni maktab o'quv dasturlarini o'rganishga undashdir. "Chet tili" mavzusiga kelsak, bu muammo bolalar asta-sekin sinfdan sinfga qadar tilni o'rganishga bo'lgan qiziqish kamayib borayotganligi bilan namoyon bo'ladi. Agar tilni o'rganish uchun motivatsiya odatda yuqori bo'lsa, unda munosabat o'zgaradi, ko'pchilik xafa bo'ladi. An'anaviy darslarni tashkil qilishda bolalar kam ish bilan shug'ullanishadi, o'rganilayotgan materiallarga qiziqish va qiziqish darajasi past. Ushbu muammoni hal qilish ustida ishlayotganda, ta'limni tashkil etishning ba'zi zamonaviy ta'lim texnologiyalariga murojaat qilish va ularni darslarda qo'llash kerak. Nemis darslarida ishlatiladigan asosiy texnologiyalar quyida keltirilgan: 1) modulli ta'lim;2) interaktiv ta'lim;3) dizayn;4) AKTdan foydalanish.

Zamonaviy ta'lim usullarini tanlashda quyidagi usullarni hisobga olish kerak: talabani qulay va erkin his etadigan muhitini yaratish, o'quvchining manfaatlarini rag'batlantirish; umuman olganda, talabani shaxsiyatiga ta'sir qilish, uning his-tuyg'ularini, his-tuyg'ularini o'rganish jarayoniga jalb qilish, uning ijodiy qobiliyatlarini rag'batlantirish; o'quvchini kuchaytirish, uni o'quv jarayonida asosiy xarakterga aylantirish; o'qituvchi asosiy ko'rsatkich bo'lmagan vaziyatlarni yaratish; o'quvchilarni tilda mustaqil ravishda jismoniy, intellektual va hissiy qobiliyatlari darajasida ishlashga o'rgatish, ya'ni o'quv jarayonini farqlash va individuallashtirishni ta'minlash; sinfdan turli xil ish shakllarini taqdim etish: individual, guruh, jamoaviy, faoliyatni rag'batlantirish, mustaqillik, talabani ishi.

Tadqiqotchilar o'quvchilarning bilim mustaqilligini rivojlantirish uchun eng samarali shart-sharoitlar talabaga o'zining motivatsion sohasini, aql-zakovatini, moyilligini, mustaqilligini, kollektivizmini, o'z-o'zini boshqarish qobiliyatini rivojlantirishni ta'minlaydigan bunday ta'lim tizimiga kiritilgan degan xulosaga keladi. o'quv faoliyati. Ushbu talablarni amalga qo'llaydigan bunday tizimlardan biri modulli ta'lim texnologiyasidir.

Ta'lim faqat o'quv jarayonini tashkil qilishda samarali bo'ladi, agar talaba faoliyatda o'quv mazmunini o'zlashtirsa. Faqat bu holatda, o'rganish talabani bilimni va aql-zakovatini ongli va qat'iy o'rganishga olib keladi. Modulli ta'lim bu muammoni deyarli hal qilishga imkon beradi.

Modulli ta'lim texnologiyasi ostida uni "funktional tugunlar" tizimlariga bo'lish orqali o'quv jarayonini amalga oshirish tushuniladi - o'qituvchiga ko'proq yoki kamroq aniq amalga oshiriladigan professional ahamiyatga ega harakatlar va operatsiyalar, bu esa rejalashtirilgan ta'lim natijalariga erishishga imkon beradi. Modulli ta'limning mohiyati shundaki, u har bir o'quvchiga ta'lim va kognitiv faoliyatning o'ziga xos maqsadlariga to'liq erishishga imkon beradi.

O'quv mashg'ulotlari o'quvchini eng yaqin rivojlanish zonasida o'qitish imkonini beradi. Bunday ta'lim bilan qo'llab-quvvatlash allaqachon ishlab chiqilgan fikrlash jarayonlariga qaratilgan va kamolotga erishish jarayonida bo'lganlar faollashadi. Shunday qilib, ushbu texnologiyadan foydalanish chet tilini o'rganish uchun doimiy ichki motivatsiyani yaratishga imkon beradi.

Modulli ta'lim "modul" atamasidan uning nomini oldi, bu esa o'z navbatida modulli ta'lim vositasidir. Modul kontent, o'qitish usullari, mustaqillik darajasi va ta'lim darajasi bo'yicha individuallashtirilgan ta'lim dasturi bo'lishi mumkin.

Modulli texnologiyani amaliyotga joriy etish o'qituvchidan modulli ta'lim tamoyillarini aniq tushunishni talab qiladi:

1 modullik printsipti quyidagilarni o'z ichiga oladi: a) har bir o'quvchiga qo'yilgan maqsadga erishish uchun o'quv materiallarini loyihalash, b) o'quv materialini to'liq blok bilan taqdim etish, c) ta'limning turli turlari va shakllarini integratsiya qilish;

2 alohida elementlarni o'rganish mazmunidan ajratish printsipti va ongli nuqtai nazar turli

darajadagi didaktik maqsadlarni ishlab chiqishni o'z ichiga oladi-kompleks, integral, xususiy-kurs, sinf-ta'lim mazmunini tuzish asosida;

3 dinamizm printsipti ochiqlik g'oyasini o'z ichiga oladi, bu axborotni o'zgartirish imkoniyati, ta'lim faoliyatini tashkil etish shakllari, darsning har bir bosqichini o'quvchilarning moslashuvchanligi, qulayligi nuqtai nazaridan tahlil qilish;

4 tizimlilik, samaradorlik, bilimlarning samaradorligi printsipti ta'limning o'zgaruvchanligi bilan birlashtiriladi, ya'ni uning mazmuni, shakllari va usullari xilma-xilligi, o'quv faoliyatini o'zgartirish, umumiy ta'lim va maxsus ko'nikmalar va ko'nikmalarni shakllantirish;

5 moslashuvchanlik printsipti o'quvchilarning shaxsiy ta'lim uslubini shakllantirish uchun sharoit yaratish orqali o'quvchilarning shaxsiyatini rivojlantirishga qaratilgan treningni o'z ichiga oladi;

6.har bir o'quvchining muvaffaqiyati printsipti, baholash tizimini qo'llashda talabaning faol faoliyatini rag'batlantirishni qo'llash, mavjud rivojlanish zonasini va yaqin rivojlanish zonasini aniqlash bo'yicha monitoring natijalari asosida ta'limni individuallashtirishni anglatadi;

7 metodik maslahatning ko'p qirrali printsipti modulli dasturda axborotni (algoritmlar, savol tizimlari va boshqalarni) assimilyatsiya qilishni osonlashtiradigan o'qituvchining tavsiyalari mavjud.)

Foydalanilgan adabiyotlar.

1. Baskakov N.A., Sodiqov A., Abduazizov F. Tilshunoslikka kirish. T: O'qituvchi.1979.
2. Iskos A., Lenkova A. Deutsche Lexikologie.M:1970.

TIL SIYOSATI VA TILSHUNOSLIK RIVOJI

Qurbonova Sayyoraxon

(f.f.f.d., FarDU katta o'qituvchisi)

Ubaydullayeva Xilolaxon

(Quva pedagogika kolleji o'qituvchisi)

Annotatsiya: Maqolada til siyosati va tilshunoslikning o'zaro aloqadorlik jihatlari yoritilgan. Tilning ijtimoiy hayotdagi ahamiyati yoritilgan.

Kalit so'zlar: til siyosati, tilshunoslik, jamiyat taraqqiyoti, jamiyat psixologiyasi.

Bugungi kun ilm-fan olami o'zbek tilshunos olimlari oldiga g'oyat muhim va mas'uliyatli vazifalarni qo'yimoqda. O'zbekiston Respublikasi Prezidenti Islom Karimov ta'kidlaganidek, bugungi kunda "... fanning vazifasi kelajagimizning shakl-shamoyilini yaratib berish, ertangi kunimizning yo'nalishlarini, tabiiy qonuniyatlarini, uning qanday bo'lishini ko'rsatib berishdan iborat... Odamlarga mustaqillikning afzalligini, mustaqil bo'lmagan millatning kelajagi yo'qligini, bu bir tabiiy qonuniyat ekanini isbotlab, tushuntirib berish kerak. Fan jamiyat taraqqiyotini olg'a siljituvchi kuch, vosita bo'lmog'i lozim"¹.

Vatanimiz mustaqilligi ma'naviyatimizning yorqin namunasi bo'lmish til masalalarini o'rganish va uning ahamiyatini belgilashda ham o'z ta'sirini ko'rsatmoqda. Lekin mustaqillik o'ta totli ne'mat bo'lishi bilan birga katta mas'uliyat hamdir. Bu mas'uliyatning asosiy yuki hamma zamonda bo'lgani kabi, ayniqsa, ma'rifat kishilari zimmasiga tushadi. Shunday ekan, mustaqillik yaratgan keng imkoniyatlar endilikda tilni ijtimoiy, milliy hamda psixologik, pragmatik jihatlari tubdan tadqiq etishni talab etmoqda. Bunda tilni faqat "aloqa-aralashuv vositasi" sifatida qabul qilishday eskitdan qolgan o'ta jo'n va o'ta tor yondashuvlar bugungi kunga kelib ko'p qirrali, juda murakkab mazkur hodisaning birgina qirrasini ifoda etishi sir bo'lmay qoldi. Shuni ta'kidlab o'tish lozimki, matnda tilning ifoda vositalari faqat aloqa-aralashuv, muloqot uchungina xizmat qilmaydi, olimlar bu o'rinda eng muhim vazifa sifatida axborot almashinishni e'tirof etgan holda adabiyotshunos olim N.K.Gey aytganidek, "agar til faqat kommunikativ funksiyasining o'zi bilangina yashaganda edi, u benihoya qashshoqlashgan bo'lardi" degan fikrlarni bildiradilar². Zero, "ona tili – millatning ruhidir", uni faqat aloqa-aralashuv vositasi sifatida baholanganda uning psixologik, sotsial hamda pragmatik jihatlari nazardan chetda qoladi. Holbuki, oliy mavjudot sanalmish insonning yuksak ongi mahsuli bo'lmish muloqot jarayoni ayni jihatlari bilan yanada qiziq, yanada muhim va yanada ijtimoiy ahamiyatlidir.

Jamiyat taraqqiyoti barcha sohalar rivojiga, xususan, ilm-fanning shakllanishiga ham o'zining ijobiy ta'sirini ko'rsatadi. Jamiyatdagi o'zgarish va yangilanishlar natijasida barcha fanlar qatori tilshunoslik sohasida ham yangi yo'nalishlar yuzaga kela boshladi. Jumladan, psixolingvistika, neyrolingvistika, kognitiv tilshunoslik kabi fanning yangi sohalar insonning ruhiyati va tafakkuri bilan bog'liq ma'no, tushuncha va axborotlarni o'rganuvchi mutlaqo yangi yo'nalishlar hisoblanadi. Bu sohalarining dolzarbligi shunda-ki, insonning ruhiyati, kayfiyati, xarakteri va shu kabilar muloqotning samarali bo'lishida asosiy rol o'ynaydi. Hatto jamiyatdagi boshqaruv siyosati unda yashovchi odamlar psixologiyasi bilan uzviy bog'liq bo'ladi. An'anaviy tilshunoslikda inson tili, uning nutqi lingvistik aspektda atroflicha o'rganilgani holda uning antropotsentrik ildizlari tadqiqot ob'ekti sifatida yetarlicha o'rganilmadi. SHu ma'noda lingvistikaning boshqa ijtimoiy fanlar bilan yaqin aloqadagi tadqiqot materialini uyg'un holda o'rganish va uning o'rganilish tarixini ko'rib chiqishga ehtiyojlar yuzaga kela boshladi. SHuning uchun ham pragmalingvistikaga oid dastlabki tushunchalar, tadqiqotlar, qarashlarni nazardan o'tkazish, bu sohaga oid ilk masala va muammolar mundarijasini ko'rib chiqish pragmalingvistika haqida fikr yuritish uchun asos bo'lib xizmat qiladi. Bugungi kunda pragmatizmga xolis va ob'ektiv yondashuv, har qanday "izm"lar iznisiz munosabat shakllanmoqda. Pragmatizm taraqqiyotni "falaj" holatiga tushirishi mumkin bo'lgan radikalizmni ham, eski tutumlarga yopishib oladigan, taraqqiyot oyoqlariga kishan soladigan konservatizmni falsafiy ma'noda inkor qiladi va "yashnoq

¹ Каримов И.А. Тарихий хотирасиз келажак йўқ. -Тошкент: Шарқ, 1998. 25-бет.

² Абдурахмонов Х., Махмудов Н. Сўз эстетикаси – Тошкент:Фан, 1981. 4-бет.

hayot daraxti" sifatida rivojlanadi¹. Lekin tilshunoslik masalalarini tadqiq etishda maydonga kelgan yangi-yangi yondashuvlar ba'zan o'z usuli va tadqiqot ob'ektiga ko'ra tilshunoslik masalalaridan uzoqlashganday ko'rinadi. Bu holat esa o'z navbatida ayrim tilshunoslarning jiddiy qarshiliklariga sabab bo'lmoqda. Bugungi kunda tilshunoslik fani olamiga shiddat bilan kirib kelayotgan yangi yo'nalishlar asosan tilni jamiyatdan ajratilgan alohida material sifatida o'rganmasdan, balki undagi insonga xoslik belgilariga e'tibor bergan holda, ya'ni tilning sotsial va psixologik jihatlarini nutqda namoyon bo'lishi holatlari orqali tadqiq etishni maqsad qilib olgan. Boshqacha qilib aytganda, pragmalingsvistika, psixolingsvistika, diskursiv hamda antropotsentrik nazariyalar asosida olib borilayotgan yangi lingvistik tadqiqotlar til yagona bir inson ongida emas, undan kengroq va nisbatan qadimiyroq bo'lgan (ya'ni inson ong orqali uni o'zlashtirgunga qadar bu birliklar jamiyat orasida mavjud bo'ladi) ijtimoiy muhitda yashashi va rivojlanishi, shuning barobarida nutq apparati o'pkadan emas, yurakdan, shuurdan, ong va tafakkurdan boshlab o'rganilishi lozimligini isbotlashga harakat qiladi. "Shu nuqtai nazardan insonning ob'ektiv olamdagi ijtimoiy faoliyatining in'ikosi bo'lgan uning "harakat"dagi, "jonli" nutqini tadqiq etish faqat nazariy tilshunoslik uchungina emas, balki uning psixolingsvistika, sotsiolingsvistika, lingvistik geografiya, kommunikativ tilshunoslik, neyrolingsvistika kabi umumtarmoqlari uchun ham katta ahamiyatga egadir"². Bunda ijtimoiy, fiziologik, psixologik mulohazalar lingvistik masalalar bilan o'zaro shu qadar uzviy bog'liq-ki, ularni bir chiziq bilan bir-biridan ajratib, ayirib bo'lmaydi.

Tilshunoslik masalalarini atroflicha o'rganishga bo'lgan harakatlar boshlanganiga ancha vaqt bo'ldi. Jahon tilshunosligi miqyosida aytadigan bo'lsak, olimlar o'tgan asrning boshlaridayoq tilshunoslik masalalarini faqat o'z birliklari doirasida tahlil etish to'laqonli natijalar bera olmasligini tushunib etganlar va fanlararo hamkorligidagi tadqiqotlarga ehtiyoj sezganlar. Buning natijasida ilm-fanda ma'lum sohalar omuxtaligida olib borilgan tadqiqotlar maydonga keldi. Bora-bora bu tarzdagi izlanishlar salmog'i ortib fanda yangi sohalar sifatida rivojlanib bormoqda.

¹ Ибрагимов Ж. Лингвистик прагматика нимани ўрганади? // Лингвист. Илмий мақолалар тўплами, 2014. 5-сон, 131-бет.

² Ҳақимов М. Ўзбек прагмалингвистикаси асослари – Т.:Академнашр, 2013. Б-128. 5-бет.

ENGLISH AS A WORLD LANGUAGE.

Rakhmonova Mehrangiz

The English teacher of the secondary school #11 in

Termez city , Surkhandarya region.

E-mail: mehrangiz2021@gmail.com

Abstract: This article discusses the dissemination process of English as a language of international communication. The spread of English, throughout its historical development, contributed to the expansion of the variety of its linguistic contacts and, thereby increasing the number of its options. Based on the analysis of the system of relations between English options by the author, the factors determine the existence of global English.

Keywords: globalization, global English, international language, language contacts, language planning, language policy.

On May 6, President Shavkat Mirziyoyev chaired a meeting on measures to improve the system of teaching foreign languages.

Several areas of knowledge are determined every year in Uzbekistan, the development of which is given priority attention. This year physics and foreign languages have become such areas.

Uzbekistan's policy of openness, active entry into the global market, expansion of international cooperation in all areas increase the need for studying foreign languages. Teaching in foreign languages is conducted in 25 higher education institutions in Uzbekistan. In 2016, there were only 7 such institutions. Over the past 3 years, the number of applicants who have received a language certificate of international level has increased tenfold. This year 350 students received grants to study at prestigious foreign universities through the El-Yurt Umidi Foundation, which is five times more than in previous years.

"The time has come to create in Uzbekistan a new system of teaching foreign languages, which will become a solid foundation for the future. Since we set ourselves the goal of building a competitive state, from now on, graduates of schools, lyceums, colleges and universities must be fluent in at least two foreign languages. This strict requirement should become the main criterion for the work of the head of each education institution", Shavkat Mirziyoyev said.

It was noted that an Agency for the Promotion of Learning Foreign Languages will be created under the Cabinet of Ministers. The agency will be engaged in the introduction of proven methods, programs and textbooks into the education system, and will organize training in at least 10 foreign languages based on the needs of educational institutions, industries and regions. The agency's competence will also include the task of developing and introducing methods for ministries, agencies and other employers that will allow employees to carry out professional activities in foreign languages. Currently, in the context of globalization, we are witnessing a rapid increase in the number of English speakers for which it is not native. In different regions, English is represented by options and dialects, in which both Americanism and britisms are present, as well as lexical units, characteristic of other embodiments and dialects of the English language or used in another value. This circumstance allows us to talk about the existence of an international version of the English language based in its development to the British and American English (BA and AA). These processes are also in direct communication with the foreign language influence provided by English in the context of language contacts and as part of the formation of English as an international. At the same time, English is not only distributed due to globalization, but is its conductor. Thus, as a result of inevitable English linguistic contacts with other languages, the existence of a large number of its variants, dialects and regilites can be observed. These variants, dialects and region-leeks in the context of globalization are components of global English. The concept of global English was proposed by David Crystal specifically to designate the set of all existing options and dialects of the English language [4. P. 111]. It is characteristic that the units common to these variants and dialects have significant variability. Their alignment occurs only within the framework of the most common options: American and British erects of English and global English as a whole. The entire set of options and dialects of the English language can be divided into those that seek to normal and those who seek to differ from her. The causes underlying this differentiation have different nature. In the first case, this is the need for carriers of these options and dialects

to integrate into the community of English speakers, in the second - the need to differ from this community. The need to be equal to the option representing the literary standard, or the so-called leveling of dialects, on a global scale is comparable to the processes of education of the norm within a separate state language or language that has an institutional status when a dialect of an economic, political and cultural center becomes the norm for this state [2. P. 3-5]. Although there is here and the difference, which is that in the context of globalization, such alignment of dialects is due not to so much by the centralization of the states typical of individuals, as a need for a single communication means, due to the socio-economic needs of individual individuals. The tendency to expansion, characteristic of English, has contributed to the expansion of its linguistic contacts and, thereby increasing the number of forms of its existence. Languages in contact with English assimilate some of its lexical units to expand its functional or become soil for new English options, acting as a substrate. Structural and functional changes currently on local versions and dialects of English should be considered in connection with the changes occurring in global English, since the development of mass communication and transport in the context of globalization contributes to the alignment of various variants and dialects of English and education Its combined option.

Used literatures:

1. Grishaeva, E. B. Typology 1. Grishaeva, E. V. Tipologija Language Politician and Language (Functional aspect): monograph. Krasnoyarsk: Rio Krasga, 2006. 278 p.
2. Yartseva, V.N. Development of national literary English. M.: Science, 1969. 284
3. https://uza.uz/en/posts/president-its-time-to-create-a-new-system-of-teaching-foreign-languages-a-solid-foundation-for-the-future_264920

О'ЗБЕК ТИЛИ О'QITISHNING UMUMDIDAKTIK PRINSIPLARI

Sobirova Nilufar Rajabboyevna

Xorazm viloyati shovot tumani 37-son umumiy
o'rta ta'lim maktab ona tili va adabiyot fani o'qituvchisi.
Email: nilufar37maktab@umail.uz

Annotatsiya: Ushbu maqolada o'zbek tili o'qitishning umumdidaktik prinsiplari ahamiyati, bolalarning shakllanishida bu prinsiplarning ahamiyati haqida mulohazalar yuritiladi.

O'quvchilarga hozirgi o'zbek tilshunosligida qat'iy hal etilgan, ilmiy tomondan tasdiqlangan to'g'ri ma'lumotlar beriladi. O'qituvchi til hodisalarini o'zaro aloqa va taraqqiyot nuqtai nazaridan izohlaydi. O'qitishning ilmiylik prinsipi o'qituvchining hamisha ziyrak bo'lishini, fan yangiliklaridan xabardor bo'lib turishini talab qiladi. U butun fikrini ilmga asoslanib bayon etishi kerak. O'zbek tili o'qitishda sistemalilik va izchillik prinsipi ham alohida o'rin tutadi. Ona tili fanini, uning bo'limlarini bir tartibda o'rganish o'quvchilarning bilim olish va mantiqiy fikrlash faoliyatini yaxshilashdan tashqari, o'zlashtirish jarayonini ham yengillashtiradi. Shuning uchun dastur, darslik qo'llanma tuzishda ham shu prinsipga qat'iy amal qilinadi. Maktabda ona tili o'qitish fonetika, grafika, leksika, so'z yasash, morfologiya, sintaksis va punktuasiyani o'zida birlashtirgan ekan, bu sistemalilik va izchillik prinsipiga to'la mos tushadi. O'quvchilarga fonetika va grafika haqida ma'lumot bermasdan leksika haqida bilim berib bo'lmaydi. Tilning leksik boyligi bilan tanishish so'z yasash, so'z qurilishi, so'z turkumlari haqida asosli bilim berishga imkon yaratadi. Shuning uchun leksika bo'limi morfologiyadan oldin o'rganiladi. Morfologiyada o'quvchilar har bir so'z turkumini o'rganish davomida so'z yasash usullari bilan kengroq tanishib boradilar.

2. Odatda, har bir sinf o'quvchilari yosh jihatdan bir xil bo'lsalar ham, bilim va malakalarni o'zlashtirish, qabul qilish, qiziqish, mustaqil ishlash va qobiliyat kabilar nuqtai nazaridan ma'lum darajada farqlanadilar. Bir o'quvchi juda oson o'zlashtirgan materialni o'zlashtirishda qiynalsa umidsizlana boshlaydi, o'quvchida fanga qiziqish susaya boradi. Mavzuning hammaga tushunarlibo'lishiga erishish o'qituvchiga muayyan pedagogik mas'uliyat yuklaydi. Shuning uchun o'qituvchi har bir darsda o'quvchilar yoshini, sinfning tayyorgarligini, materialning xarakterini hisobga oladi, shunga ko'ra dars o'tish vositasini tanlaydi. O'qitishning bu prinsipiga ko'ra, hatto ilmiy va tarixiy nuqtai nazardan to'g'ri bo'lgan ayrim dalillarni 5-sinf o'quvchisi uchun taqdim etish didaktik tomondan o'zini oqlamaydi.

3. Til inson faoliyatining barcha sohasi bilan bog'liqdir. Til bo'lmasa, jamiyat ham bo'lmaydi, har qanday ishlab chiqarish to'xtaydi. Bu ma'noda tilning xizmati cheksizdir. Maktab jamiyatning kelgusi a'zolarini tarbiyalab yetishtiradi. Maktabni tamomlagan o'quvchi ijtimoiy hayotdan o'rin oladi. Bunda unga, ayniqsa, ona tilidan bilganlari, to'g'ri yozish va o'qish malakalari, mazmunli va chiroyli so'zlash san'ati, ish qog'ozlari bilan muomala qila olish o'quvchiga qo'l keladi. Shuning uchun ona tili darslarida nazariya va amaliyotni o'zaro bog'lash juda muhimdir. Ona tili darslarini hayotga bog'lash prinsipi quyidagilarni taqozo etadi: a) grammatik qoidalar uchun jonli nutq va badiiy adabiyot namunalari misol keltirish. Hayotiy va chiroyli jumlar o'quvchilarga chuqur singib boradi, ularning bilimlarini ongli o'zlashtirishlariga yordam beradi. Misollarning tarbiyaviy ahamiyati kuchli bo'lsa, ona tili darslarining saviyasi yana ortadi; b) o'tilgan qoidalarni mustahkamlashda faktik materiallarga boy, o'quvchilarning mustaqil fikrlashini hamda ijodiy qobiliyatini o'stirishga yordam beradigan mashqlardan foydalaniladi; v) o'quvchilar amaliy ish davomida nazariy bilimlarini og'zaki va yozma nutqlariga tadbiq etish malakasini egallaydilar. Turli topshiriq va mashqlarni erkin bajaradilar; g) og'zaki va yozma nutqni o'stirish mashg'ulotlari o'quvchilarning amaliy tayyorligiga bog'lab olib boriladi.

4. O'quvchilar bilimining mustahkamligi prinsipi Ona tilidan olingan bilim va malakalar amaliy faoliyatda yordam bersa, o'quvchilar bilimining yanada boyishi, kengayishi va chuqurlashishi uchun asos bo'lsagina bu bilim mustahkam hisoblanadi. Bilimlarni mustahkam o'zlashtirish quyidagi shart-sharoitlar bilan bog'liq: a) yangi o'rganilayotgan mavzuni yaxshi tushunib olish va aniq tasavvur qilish; b) o'quvchilarda o'tilgan mavzu bilan yangi mavzuni bog'lay olish malakasini hosil qilish; v) o'quvchilarda o'rganilgan mavzu yoki bo'limlar bo'yicha sinfda, uyda bajargan mustaqil ishlarining sifati; g) takrorlash sistemasi. d) mashg'ulotlarni bog'liqlik

prinsipi asosida olib borish. Bu prinsipga binoan, o'qituvchi o'quvchilarni o'rganiladigan mavzuni o'zlashtirishga oldindan tayyorlashi mumkin.

5. Ona tili o'qitishda izchillik 5-9 sinf ona tili mashg'ulotlarini boshlang'ich sinflarda o'rganilgan materiallarni hisobga olgan holda o'tkazish ona tili o'qitishning muvaffaqiyatini ta'min etuvchi asosiy shartlardan biridir. 1-3 sinf dasturlarini yaxshi bilgan o'qituvchigina ta'lim jarayonini yengildan qiyinga, soddadan murakkabga, yaqindan uzoqqa prinsipi asosida tashkil etishi mumkin. Bu narsa yangi darsni oldingi dars asosida o'tkazish uchun imkon beradi. O'quvchilarning boshlang'ich sinflarda olgan bilim va malakalarini hisobga olmay turib, 5-6-sinflarda ona tili o'qitishni to'g'ri uyushtirish mumkin emas. 1-4 sinflarda o'rganilgan tushuncha va malakalarni e'tiborga olib, o'qituvchi 5-sinfda ona tili o'qitish usullaridan eng muvofiq'ini amalda tadbiq etadi. 5- sinfdagi dastlabki mashg'ulotlar xarakteri, dars o'tish metodlari va usullari, misol va mashqlar, o'qituvchi nutqi va boshqalar boshlang'ich sinflarda olib borilgan ish shakllarining davomi bo'lishi kerak. 5-8 sinflardan boshlab o'qituvchining ish shakllari murakkablashib boradi.

Foydalanilgan adabiyotlar.

1. O'rta umumta'lim maktablarining 5-11 sinflari uchun ona tili darsliklari mezon (konsepsiyasi). "Til va adabiyot ta'limi" jurnali, 1992 yil, 3-4- sonlar, 7-8-betlar.
2. N.Maxmudov, A.Nurmonov, A.Sobirov, V.Qodirov, Z.Jo'raboyeva, G.Ziyodullayev Ona tili. 5-sinf. O'qituvchilar uchun metodik qo'llanma. "Tafakkur" nashriyoti, Toshkent, 2011 yil.

ALISHER NAVOIY IJODINI O'RGANISHNING TARBIYAVIY AHAMIYATI

Umirzakova Hilola Ergashevna,
o'qituvchi Samarqand viloyati
Samarqand shahar 29 - maktab

Annotatsiya: Ushbu maqolada Alisher Navoiy ijodini o'rganishning tarbiyaviy ahamiyati yoritib berilgan.

Kalit so'zlar: Alisher Navoiy, maktab, ta'lim, badiiy asar, tarbiya.

Yosh avlodga zamonaviy ta'lim berish bilan birga ularni umuminsoniy va milliy qadriyatlar, yuksak insoniy fazilatlarni qadrlash ruhida tarbiyalash, ongi va qalbini mafkuraviy tahdidlardan himoya qilish, ularda g'oyaviy immunitetni shakllantirish masalalari davlatimizning doimiy diqqat markazida bo'lib kelmoqda.

Ta'limda milliy g'oyani bolalar qalbi va ongiga singdirish vositalari juda ko'p, albatta. Ulardan eng asosiysi badiiy adabiyot hisoblanadi, badiiy adabiyot orqali bolalar qalbi va ongiga ona yurtga muhabbat, vatanga sadoqat, ezgulik, fidoiylik, mardlik kabi tuyg'ular singdirilib, ular ushbu ma'naviy-axloqiy muhitda tarbiyalanadi. Odob deya atalmish yuksak axloqiy fazilatni boshlang'ich sinf o'quvchilariga Navoiyning bobomizning betakror ibratli so'zlari orqali yetkazish o'ylaymanki, ancha samarali bo'ladi, ya'ni Navoiy fikricha odob insonlargagina xos bo'lgan yuksak axloqiy fazilatlardan sanaladi. Ana shu yuksak fazilatdan bebahra bo'lgan kishi hech qachon jamiyatda e'tibor qozona olmaydi, do'st ortira olmaydi, taqdirning o'zi bu kabi insonlarni odamlar orasidagi o'rnini belgilab berdi.

Mutafakkirning odob haqidagi quyidagi betakror fikrlari tahsinga loyiqdir: Qahqahdan kabk navo kelturib,

Boshig'a ul kulgu balo keltirib.

G'uncha kulib bo'ldi ochilmoq anga,

Yetti ochilmoqda sochilmoq anga.

Barqni kulgu yiqibon tog' aro,

Balki qilib yer quyi tirnog' aro.

Shuningdek, Alisher Navoiyning dostonlari tarkibidagi qator ibratli hikoyalar: "Donolar donosi", "Sher bilan Durroj", "Ikki vafoli yor", "Bir kabutar", "Hotam toyi" kabi hikoyalari, "Tilga ixtiyorsiz-elga e'tiborsiz", "Oz-oz o'rganib dono bo'lur", "Bilmaganin so'rab o'rgangan olim, orlanib so'ramagan o'ziga zolim" kabi hikmatli so'zlari bolalarga turmushda, jamiyatda, o'z jamoasida yurish-turishning to'g'ri qoidalarini egallashida, ularda ijobiy fazilatlarning shakllanishida katta yordam beradi. Bolalar buyuk mutafakkirlarimiz haqida faqat ilk ma'lumotga ega bo'lib qolmasdan, balki ularning boy ma'naviy merosi haqida ham tasavvurga ega bo'lalilar. Mashg'ulotlar jarayonida ulug' bobokalonimizning hayotiy sodda so'zlar bilan aytilgan ibratli fikrlaridan bolalar yurtimiz buyuk allomalar yurti ekanligini his eta borib ularda bundan faxrlanish, g'ururlanish tuyg'ulari shakllana boshlaydi. Badiiy asar bolalarning axloqi, bilimi, dunyoqarashining shakllanishiga ta'sir ko'rsatadi. Tajribalar shuni ko'rsatadiki, bolalar she'r, ertak, hikoyalarni qiziqib tinglaydilar, ijobiy qahramonlar obraziga taqlid qiladilar, ularning xatti-harakatini, so'zlarini eslab qoladilar. O'qituvchi tomonidan berilgan topshiriqlarni bajarish bilan birga bolalar o'zlariga berilgan rollar, asar qahramonlarining obrazlari, she'rlar orqali, o'rtoqlarining quvonchiga, qayg'usiga sherik bo'lish, o'stirgan guli qurib qolsa qayg'urish, birovlarining narsasini so'roqsiz olmaslik, o'rtog'iga ko'maklashish, kattalarga hurmatda, kichiklarga izzatda bo'lish kerakligini tushunib, «uvol», «gunoh», «savob», «haq», «nohaq» kabi so'zlarning ma'nosini uqib boradilar. Bolada yoshlik chog'idanoq atrofda go'zallik axtarish, zavqlanish, go'zallikni his qilishning ilk tuyg'ulari uyg'ona boshlaydi. Ana shu ilk tuyg'u bolada atrofdagilarga nisbatan insoniylikni tarbiyalash uchun asos bo'la oladi. Eng muhimi, bolaning atrofdagi voqea va hodisalarga nisbatan beparvo bo'lmasligidir. Bu beparvolik oilaga, qolaversa, jamiyatga juda qimmatga tushadi. Zero, bugungi yoshlarni ajdodlarga munisib bo'lishlari, sharqning yuksak tarbiya maktabini mukammal egallab, uni avlodlarga yetishlari jamiyatimiz oldida turgan zaruriy shartlardandir.

Adabiyotlar:

1. Hamroyev M.A. O'zbek tilidan ma'ruzalar majmuasi. -T.: 2013.
2. Qodirova F. Pedagogik kadrlarga ilg'or pedagogik texnologiyalar haqida. Til va adabiyot jurnali. 2001.

O'ZBEK TILI MANBALARIDA ARABCHA O'ZLASHMALAR ("QO'QON XONLIGI TARIXI" ASARI MISOLIDA)

Usmanova Muhabbat Abdullayevna
(FarDU, o'qituvchi)

Annotatsiya: Maqolada o'zbek tiliga arab tilidan o'zlashgan birliklar, xususan, izofalar xususida fikr yuritilgan.

Kalit so'zlar: o'zlashmalar, izofa, tarixiy manba, "Qo'qon xonligi tarixi", so'z birikmasi.

Tillarning boyish manbalaridan biri boshqa tillardan so'z olishdir. O'zbek tili ham shu ah'aha asosida boyib borgan. Uning lug'at tarkibida arab tilidan o'zlashgan so'z va shakllarning alohida o'rni bor. Ushbu maqolada mazkur hodisani tarixiy asar hisoblangan "Qo'qon xonligi tarixi" asari misolida o'rganib chiqamiz.

Oy nomlarining asarda arabiy izofa orqali berilishi ahamiyatga molikdir:

*Vaqtiki amir Nasrullo mulaqqabi Bahodirxonki **rabial-avval** oyida sana 1277 tarixda **olami foniyydin olami boqiyg'a** rixlat qildi (58-bet)* Ushbu gapda ham arabiy, ham forsiy izofaga oid misollar berilgan.

*Chahorshanba kuni **rabiulsoniyning** avvalida, sanai bir ming ikki yuz ellik sakkiz¹ tarixda Xo'qandg'a doxil bo'lub, Boturxon² askarini torojg'a farmonlab, Muhammadalixonni ark o'rdasida qaror topti.(21-bet)*

*Necha manzil va marohil tay qilib Buxoroga yaqin borg'onida, tamomi ulamo va fuzalo va mashoyix istiqbolig'a chiqib muborakbod qilg'on ekanlar. Shul asnoda amir Bahodirxon xursandlig' qilib Mirzo Jo'navidillo, Maxdum Hoziq mullaqabkim, **shayxulislom** Hirotiyning o'g'ullari erdi, amiri Buxoroga kecha- kunduz hamnishin erdilar; ziyoda gustoh ekanlar; amir farmoyish qildikim, "bizni bu safardin bo zafar kelganimizga bir fard bayt mashq qilib bir nimarsa ayting",- dedilar(21-bet).*

Yuqoridagi misolda keltirilgan "shayxulislom" so'zi arabcha izofaga misol bo'lib, "islom dini shayxi" deb tarjima qilinadi.

Ushbu so'z bilan ifodalangan izofiy bog'lanishlar quyidagi jummalarda ham o'z aksini topgan:

*Shul asnoda amir Bahodirxon xursandlig' qilib Mirzo Jo'navidillo, Maxdum Hoziq mullaqabkim, **shayxulislom** Hirotiyning o'g'ullari erdi, amiri Buxoroga kecha- kunduz hamnishin erdilar; ziyoda gustoh ekanlar; amir farmoyish qildikim, "bizni bu safardin bo zafar kelganimizga bir fard bayt mashq qilib bir nimarsa ayting",- dedilar(21-bet)*

Barchamizga ma'lumki, arabcha ismlar, asosan **-al, -ul** aniqlik artikllari orqali so'zlarning bir-ririga birikishi natijasida hosil bo'ladi.

Qo'qon xonligi tarixida katta nom qoldirgan xonlardan yana biri Xudoyorxon davrida bo'lib o'tgan voqea-hodisalar bayonida ham arabiy izofalar; ismlarni kuzatish mumkin:

*Dodxoh mazkur bir necha kun o'rdag'a istiqomat qilib, arzi dod so'rab, dodxohlik qilib, turub erdilar; mulla Isobek degan Xo'qand boshidin bir necha avbosh olomon birla **Abdullohbekni** sardor qilib kelib, o'rdag'a doxil bo'ldi ersa, Hotamquli parvonachi o'tlanib qochib ketti.(46-bet)*

Quyida keltirilgan misolda ham kishi ismi bilan bog'liq izofa mavjud:

*Andog'kim, Sotiboldibek va Ohund dodxoh, Muhammadkarim xalifa va Lo'la xalifai tunqotor; shul amsol odamlarni qatl aylab, **Rahmatulloh** dodxohni dorg'a osdilar.*

Ushbu jumladagi Rahmatilloh so'zi "ollohning rahmati" degan ma'noga ega.

"Qo'qon xonligi tarixi" asarida ham ushbu so'z ishtirokida berilgan izofiy birikmalar ancha. Masalan:

Ahli majlis, ahli qo'shun, ahli saloh, ahli mu'takif, tamomi ahli Xo'qand va hokazo.

Fikrimizning dalili sifatida quyidagi misolni keltirsak, maqsadga muvofiq bo'ladi:

*Shul holda Muhammadniyozbiyning Toshkandg'a hokim qildilar. Qosimbiyning mingboshi qildilar. Tamomi **ahli Xo'qand** xushvaqt va shodmon bo'ldilar.(52-bet)*

Xudoyorxon o'z hukmronligi davrida olib borgan ishlari, safarlari haqida asarda ko'p ma'lumotlar berib o'tiladi. Jumladan:

¹ Milodiy 1842 yilning may oyi.

² Gap Buxoro amiri Nasrullo haqida boradi. Muallif uni Boturxon, Bahodirxon nomlari bilan beradi.

*Otabek noyibni **dorus-saltanag'a** arza so'ramoqg'a Otaliq noyibg'a tayin qilib qo'yub, bir necha siporishlar aylab, xotirjamlik birlan ravona bo'ldilar.(82-bet)*

*Andijonning saranjom aylab, andin Baliqchi borib, shul tariqa saranjom aylab, Namangon bordilar va bir necha kun istiqomat qilib arza so'rab, saranjomi davlati tamom birla g'onim va solim **doxili dorus-saltanai Xo'qand** bo'ldilar (83-bet)* Mazkur jumladan ayon bo'ladiki, keltirilgan misolda ham forsiy, ham arabiy izofa qatnashgan. Ya'ni, **doxili dorus-saltanai Xo'qand** izofiy bog'lanish tarkibidan joy olgan **doxili** (forsiy izofa)+ **dorus-saltanai** (arabiy izofa+ forsiy izofa).

Asarda ma'lum bir tarixiy shaxsning tavalludu va vafotiga bog'liq izofiy birikmalar ham ko'p uchraydi. Masalan:

*Tarix bir ming ikki yuz to'qson birida' Valixon to'rai **shayxulislom** Chustiy taqdiri ilohiy birlan **dorulfanodin dorulbaqog'a** rixlat qildilar.(82-bet)*

XIX asrda yaratilgan asarlarda arabcha izofiy birikmalarning qo'llanishi birmuncha kamaygan. Lekin, Mirzoolim Mushrifning "Qo'qon xonligi tarixi" asarida tojikcha hamda forscha izofalar bilan bir qatorda arabcha izofiy birikmalar ham qo'llanilganligini guvohi bo'lamiz.

NON-TRADITIONAL FORMS OF ENGLISH LESSONS

Xujamova Nargiza Erdashevna, teacher
Samarkand region Oqdaryo district School №41

Abstract: This article highlights non-traditional forms of English language lessons.

Key words: English language, innovation, lesson.

Non-traditional forms of English lessons can be conducted using information and communication technologies (ICTs), which allows: to stimulate pupils' interest in learning a foreign language in a non-traditional form of the lesson, to promote the development of cognitive and communicative interest, the desire to work independently to master the English language both in the non-traditional form of the lesson, and in extracurricular time; it allows you to differentiate learning and serves as a way for one pupil to eliminate gaps in knowledge, and for others to expand their knowledge, contributes to a deeper and more conscious perception of new material, forms the skill of integrated application of knowledge of the English language.

Project methodology-as a non-traditional form of the lesson, differs in the cooperative nature of tasks when working on the project, the activity that is carried out, is inherently creative and focused on the pupil's personality. It assumes a high level of individual and collective responsibility for each project development task. When selecting a project topic, the teacher should focus on the interests and needs of pupils, their capabilities and personal significance of the upcoming work, the practical significance of the result of work on the project. The completed project can be presented in a variety of forms: an article, recommendations, album, collage, and many others. Various forms of project presentation are also available: report, conference, competition, celebration, performance.

The main result of working with the non-traditional form of the lesson on the project is updating existing and acquiring new knowledge, skills and abilities and their creative application in new conditions. In the non-traditional form of the lesson, work on the project is carried out in several stages and usually goes beyond the scope of educational activities in the classroom: choosing the topic or problem of the project; forming a group of performers; developing a work plan for the project, determining deadlines; distributing tasks among pupils; completing tasks, discussing the results of each task in the group; creating a joint result; reporting on the project; evaluating the implementation of the project.

So, the main idea of the project method as one of the types of non-traditional forms of the lesson is to shift the focus from various types of exercises to active mental activity of pupils in the course of joint creative work. Non-traditional lesson-the project forms the skills of independent work. The main feature of the non-traditional form of the lesson is the availability of the topic and the ability to vary it.

In our time, when communication between different countries and peoples is developing more and more, familiarity with the English national culture becomes a necessary element of the process of learning English. The pupil should be able to conduct a tour of the city, village, tell foreign guests about the identity of English culture, etc. The principle of dialogue of cultures involves the use of cultural material on the native country, which allows to develop a culture of submission of their native country, as well as forming ideas about the culture of the target language. Aware of the stimulating power of regional and cultural motivation, strive to develop pupils' cognitive needs through non-traditional teaching.

The structure of the non-traditional form of the lesson in the form of a lesson - tour: Pupils are informed about the topic of the tour and are asked to guess the content. Then a new vocabulary is introduced, which is necessary for understanding the presentation that is the basis of the lesson. New vocabulary is introduced before the start of the non-traditional form of the lesson. There are also questions that pupils will have to answer at the end of the tour.

The considered non-traditional forms of the lesson can be applied to lessons in other subjects with appropriate content adjustments.

References:

1. Golish L. V. Technologies of teaching at lectures and seminars: Textbook // Under the General editorship of Akad. S. S. Gulyamova. - T.: TGEU, 2005.
2. Egorov O. communicative function of the training session. // Teacher-2001. - №1.

FIZIKA TA'LIMIDA INNOVATSION YONDASHUVLAR.

Matniyozov Zokir Matyazovich
Xorazm viloyat Xiva shahar
3-maktab fizika fani o'qituvchilari.
99-967-29-77

Annotatsiya. Malakatimizda ta'lim samaradorligini oshirishda xorij tajribalaridan foydalanishning ahamiyati haqida ma'lumotlar keltirilgan.

Tayanch tushunchalar: Innovatsiya, texnologiya, pedagogik texnologiya, aspekt, zamonaviy dars, an'anaviy dars, innovatsion yondashuv, asos, pedagogik texnologiyaning falsafiy, ijtimoiy va iqtisodiy asosi, ko'rgazmalilik, tarqatma.

Ta'lim yosh avlodga to'plangan ijtimoiy tajriba boyligini bilish va amaliy faoliyatlarini tashkillashtirish yo'li bilan jadal uzatish va ular tomonidan o'zlashtirish maqsadiga qaratilgan maxsus ijtimoiy faoliyat sifatida qaraladi. Ta'lim jarayoni bu - o'quv masalalarining maqsadli ketma-ket almashinuvi va ta'limning barcha elementlari ta'lim oluvchilarning ijtimoiy tajriba mazmunini o'zlashtirish faoliyati natijasida ularning xususiyatlarini shakllantirishga yo'naltirilgan o'zgarishidir. Ta'lim mazmuni deganda ta'lim oluvchilar tomonidan o'zlashtirilishi lozim bo'lgan pedagogik ishlovdan o'tgan ijtimoiy tajriba asoslari tushuniladi. Ta'lim mazmunining nazariy konsepsiyasi olimlar tomonidan umumiy, ijtimoiy ta'lim, kasbiy tayyorgarlik va shunga o'xshash tashkil etuvchilardan iborat yaxlit didaktik tizim sifatida qaraladi. Agar faoliyat qisqa muddatli bo'lsa va yaxlit tizim xususiyatiga ega bo'lmasa, o'z oldiga muayyan tizimdagi faqat ba'zi elementlarini o'zgartirishni vazifa qilib qo'ygan bo'lsa, u holda biz novatsiya bilan muloqot qilayotgan bo'lamiz. Agar faoliyat ma'lum konseptual yondashuv asosida amalga oshirilayotgan bo'lsa va uning natijasi o'sha tizim rivojlanishiga yoki uning prinsipial o'zgarishiga olib kelsagina innovatsiya deya olamiz. Har ikkala tushuncha mezonlari quyidagicha: novatsiya amaldagi nazariya doirasida amalga oshiriladi, ko'lam va vaqt bo'yicha chegaralanadi, metodlar yangilanadi va natijasi avvalgi tizimni takomillashtiradi. Innovatsiya esa tizimli, yaxlit va davomli bo'ladi, ma'lum amaliyotda yangi faoliyat tizimini loyihalaydi, amaliyot subyektlari pozitsiyalarini to'la yangilaydi. Bunda faoliyatning yangi yo'nalishlari ochiladi, yangi texnologiyalar yaratiladi, faoliyatning yangi sifat natijalariga erishiladi, natijada amaliyotning o'zi ham yangilanadi. Innovatsiyaning amaliyotga kiritilishi innovatsion jarayonlarda amalga oshiriladi.

Innovatsion jarayon deb- innovatsion o'zgarishlarga tayyorgarlik ko'rish va uni amalga oshirish jarayoniga aytiladi. Ta'lim jarayonidagi innovatsion o'zgarishlar, ta'lim tizimiga har qanday yangilikning kiritilishi bevosita o'qituvchi faoliyatini yangilash va o'zgartirish orqali amalga oshirilishi ham atroficha o'rganilgan. Ta'lim tizimidagi innovatsiyalar, ularni amaliyotga kiritish, innovatsion jarayonlarni boshqarishni tahlil qilish orqali innovatsion faoliyat tushunchasini ta'riflash imkoniyati paydo bo'ldi. Innovatsion faoliyat - pedagogik jamoani harakatga keltiruvchi, olg'a boshlovchi, taraqqiy ettiruvchi kuchdir.

Innovatsion faoliyat — bu yangi ijtimoiy talablar bilan an'anaviy me'yorlarning mos kelmasligi, yohud amaliyotning yangi shakllanayotgan me'yorining mavjud me'yor bilan to'qnashuvi natijasida vujudga kelgan majmual muammolarni yechishga qaratilgan faoliyatdir», - deb ta'kidlaydi V.I.Slobadchikov. Innovatsion faoliyat bu amaliyot va nazariyaning muhim qismi bo'lib, ijtimoiy-madaniy obyekt sifatlarini yaxshilashga qaratilgan ijtimoiy subyektlarning harakat tizimi bo'lib, u ma'lum doiradagi muammolarni yechish qobiliyatigagina emas, balki har qanday vaziyatdagi muammolarni yechish uchun motivatsion tayyorgarlikka ega bo'lishdir. O'qituvchi innovatsion faoliyatining markaziy masalasi o'quv jarayonini samarali tashkil etishdan iborat. Fransiya jahondagi iqtisodiy rivojlangan mamlakatlar ichida yetakchi o'rinlardan birini egallaydi. Uning ta'lim tizimi ham qadimiy va boy tarixga ega. Fransiya ta'limining asosiy maqsadi shaxsni har tomonlama kamol topishini ta'minlash, uni mustaqil faoliyatga tayyorlash, bozor munosabatlarining kamol topishini taminlash, uni mustaqil faoliyatga tayyorlash bozor munosabati sharoitida o'quvchilarni tadbirkorlikka, ishbilarmonlik va omilkorlikka o'rgatish va shunga xos kasbga yo'naltirishdan iborat. Boshlang'ich sinflardagi o'qish ertalabki va tushdan keyingi qismlarga bo'linadi. Xorijda ta'lim jarayonini ko'radigan bo'lsak bolaga do'stona munosabat, erkin fikrlashi uchun uning fikri tinglanadi. Masalan:Fransiyada boshlang'ich ta'lim maktablariga

6 yoshdan 11 yoshgacha bo'lgan bolalar jalb etiladi. Fransuz maktablarida nafosat ta'limiga ham alohida ahamiyat beriladi. Bunday ta'lim uch tartibdan iborat: musiqa, tasviriy sanat va sport. O'quvchilar 11 yoshda boshlang'ich maktabni tugallab o'rta maktabga o'tadilar.

Xulosa o'rinda shuni aytilish mumkinki, innovatsion pedagogik texnologiyalar o'qituvchining pedagogik mohiyatiga bog'liq bo'lgan hodisa. Har bir o'qituvchi o'zining kreativligini ishga solgan holda turli xil yangi g'oyalar bilan o'quvchilarni darsiga qiziqтира olishi mumkin. Bunda o'yin texnologiyalaridan foydalanganda esa, boshqa texnologiyalardan ko'ra yaxshiroq natijaga erishishi mumkin.

Foydalangan adabiyotlar

1. Ishmuhammedov R. Innovatsion texnologiyalar yordamida ta'lim samaradorligini oshirish yo'llari. - T., Nizomiy nomidagi TDPU, 2009.

2. Ochilov M. «Yangi pedagogik texnologiyalar» /Qo'llanma. -Qarshi: Nasaf, 2000.

3. Usmonov Q., Sodiqov M. O'zbekiston tarixi (1917-1991 yillar). Akademik litsey va kasb-hunar kolejlari uchun darslik. -T.: Sharq, 2002, 2003, 2011.

4. Xodiyev B.Yu., Golish L.V., Rixsimboyev O.K. Keys-studi - iqtisodiy oliy o'quv yurtidagi zamonaviy ta'lim texnologiyasi: Ilmiy-uslubiy qo'llanma "Zamonaviy ta'lim texnologiyalari" turkumi. - T.: TDIU, 2009.

FILOLOGIYA FANLARINI RIVOJLANTIRISH YO'LIDAGI TADQIQOTLAR: TA'LIM RUS TILIDA OLIB BORILADIGAN MAKTEBLARDA O'ZBEK TILI DARSLARINI O'QITISHNING DOLZARB MASALALARI

Kenjayeva Xolida Mirzakimovna

Toshkent shahar Olmazor tumani

242- maktab O'zbek tili fani o'qituvchisi

Tel: 99897-466-88-18

xolidakenjayeva@yandex.ru

Annotatsiya: Ushbu maqolada ta'lim rus tilida olib boriladigan maktablar uchun o'zbek tili fanini o'qitishning ayrim muammolari, ularning yechimlari va ba'zi takliflar ilgari surilgan.

Kalit so'zlar: o'zbek tili, nutqiy kompetensiya, DTS, darslik, konsepsiya

Ma'lumki o'zlikni anglash, milliy ong va tafakkurning ifodasi, ajdodlar orasidagi ruhiy-ma'naviy bog'liqlik til orqali namoyon bo'ladi. Jamiki ezgu fazilatlar inson qalbiga, avvalo, ona allasi, o'zbek tilining betakror jozibasi bilan singadi. Ona tili-bu millatning ruhidir.

Milliy ruh bag'ishlovchi o'sha allani aytuvchilarni ham biz-ustozlar o'qitamiz. Uni maromiga yetkazib, so'zini marjondek terib, ma'nosiga tushunib aytish uchun ham bilim kerak. Ana shu bilimning tamal toshi esa o'zbek tilini qay darajada o'qitilishiga borib taqaladi. Ota-ona bilimli, yani ma'naviyatli bo'lsa, farzandiga ham to'g'ri tarbiya bera oladi. Bugungi kunda bilimga chanqoq o'quvchilar soni ko'payib bormoqda. Avvalo, ularga o'zbek tilini to'g'ri va mukammal o'rgata olishimiz kerak. Bu borada prezidentimiz ham o'zbek tili sohasiga alohida ahamiyat qaratganlar. Bu esa biz o'qituvchilarga o'zbek tilini o'qitishdagi muammolarni hal bo'lishiga umid uyg'otdi.

Ayniqsa, o'zbek tili fanini noo'zbek guruhlarida davlat tili sifatida o'qitishning yo'lga qo'yilishi «Davlat tili to'g'risidagi» Qonunning talablarini bajarishning muhim omili bo'lib xizmat qildi. Chunki, O'zbekistonda 130 dan ortiq turli xil millat va elat vakillari istiqomat qilishadi. Ularning milliy urfodatlarini, madaniyatini hamda ona tillarini hurmat qilishni davlatimiz o'z zimmasiga olgan. Shuningdek davlatimiz bosh qomusida «O'zbekiston Respublikasining davlat tili o'zbek tilidir» degan moddani kiritilishi o'zbek tilining nufuzi va davlat tili sifatida obro'sini yanada yuksakka ko'tarishga xizmat qildi desak aslo xato bo'lmaydi. [2].

O'zbek tilini o'qitishdagi muammolardan biri o'zbek tili grammatikasini tartib bilan berilmagani, o'quvchilarga grammatik mavzularni murakkab berilganidir. Boshlang'ich sinflarda o'quvchilar rus tili alifbosi bilan birgalikda o'zbek tili alifbosini ham o'rganishadi. Lekin 5-sinf darsligidan boshlab esa to'g'ridan to'g'ri so'z turkumlari mavzusiga o'tib ketilgan. So'zlarni yasalishi, qo'shimchalar haqida darslikda hech qanday ma'lumot kiritilmagan. 7-8-sinf darsliklarida 1-soatdan esa adabiy o'qishga mavzu ajratilgan. Lekin darslikda hech qanday matn keltirilmagan. O'quvchilar u yoqda tursin rejada berilgan adib haqida o'qituvchining o'zi ham ma'lumot topa olmaydi. Ta'lim o'zbek tilida olib boriladigan maktablarga nisbatan rus maktablarda o'zbek tilini o'qitish biroz soddaroq bo'lishi kerak emasmi. Nahotki darslik yozilayotganda bu jihatlarga ahamiyat qaratilmaydi. Men bir necha bora shu masala yuzasidan mutasaddilarga murojaat qildim. Lekin e'tiborsiz qoldirishdi. DTS talabiga ko'ra, o'zbek tili fanini o'qitishning asosiy maqsadi- ikki kompetensiyada mujassamlashdi. 1. Nutqiy kompetensiya - tinglab tushunish, o'qish, gapirish va yozish ya'ni muloqot malakasini egallash. 2. Lingvistik kompetensiya- til materialini (fonetika, leksika, grammatika) va vositalarini nutqda qo'llay bilish uchun yetarli bilimlarni o'zlashtirish uchun, bilimlar va nutq faoliyati turlari (tinglab tushunish, o'qish, gapirish, yozish) egallashni nazarda tutadi. [3] Avvalo, rusiyazon maktablarda o'zbek tili darslari o'quvchilarni o'zbek tilida ravon so'zlashi, so'z qo'llashdagi xatolarga yo'l qo'ymasligi, imlo, ishora, uslubiy xatolarni qilmaslikni o'rgatishdan iborat bo'lishi kerak. Demak, avvalo til o'rganish jarayonida nutqiy kompetensiyani rivojlantirish kerak. 10-11- sinf darsliklarida esa o'zbek shoir yozuvchilari haqida 1 soatdan adabiy o'qish uchun mavzular ajratilgan. Bu esa o'quvchilarni nutqiy kompetensiyasini rivojlantirishda qo'l keladi. Darslik yaratish jarayonida rusiyazon o'quvchilar tushuna oladigan, mavzularni o'zlashtirishda qiynalmaydigan, soddaroq shaklda yozishlarini shoir yozuvchilar hayoti, asarlaridan parchalarni quyi sinflardan berib borilsa maqsadga muvofiq bo'lardi. Abdulla Qahhor, O'tkir Hoshimov asarlari tushunilish tili sodda, o'quvchilar tez anglab oladigan tilda yozilgan. Ularning asarlarini o'quvchilar bemalol anglay

oladi. 5-6- sinf darsliklarida ularning ijodidan parchalar berib borilsa o'quvchilar ham o'zbek tilini va adabiyotini naqadar go'zal va jozibador ekanligini his qila olishardi. Bu esa yangi davr kishisini tarbiyalashda, kamolga keltirishda yordam berishi shubhasiz.

Foydalaniladigan adabiyotlar

1. Mirziyoyev Sh.M. "Erkin va farovon, demokratik O'zbekiston davlatini mard va olijanob xalqimiz bilan birga quramiz" mavzusidagi O'zbekiston Respublikasi Prezidenti lavozimiga kirishish tantanali marosimiga bag'ishlangan Oliy Majlis palatalarining qo'shma majlisidagi nutqi. – T.: "O'zbekiston", 2016. – 56 b.

2. Uzluksiz ta'lim tizimi uchun o'quv adabiyotlarining yangi avlodini yaratish konsepsiyasi // Karimov A.A., Imomov E.Z. va boshqalar. –T.: Sharq. 2002. -15 b.

STRATEGIES OF DEVELOPING LISTENING SKILLS IN TEACHING THE ENGLISH LANGUAGE

ИНГЛИЗ ТИЛИНИ ЎҚИТИШДА ТИНГЛАБ ТУШИНИШ КЎНИКМАСИНИ РИВОЖЛАНТИРИШ ОМИЛЛАРИ

СТРАТЕГИИ РАЗВИТИЯ АУДИРОВАНИЯ В ОБУЧЕНИИ АНГЛИЙСКОМУ ЯЗЫКУ

Касимова Зулфия Хамидуллаевна

Ўзбекистон давлат жаҳон тиллари

университети катта ўқитувчиси

Телефон: +998(99) 9881315

SZX-88@mail.ru

The following article deals with different issues on listening processes for comprehension and acquisition whereas variety of implications have been discussed on teaching listening at the English language lessons. The author analyzes different approaches to training listening comprehension and its importance of meta-cognitive knowledge, lexical knowledge including stress and intonation.

Key words: cognitive strategies, meta-cognitive strategies, bottom-up, top-down, scheme, awareness, one-way communication, two-way communication, autonomy

Ушбу мақола инглиз тилида тинглашнинг ўрганувчи томонидан тушуниши ва қабул қилишдаги муаммолари ёритилган ва кўплаб фикр мулохазалар таҳлил қиланган. Бундан ташқари мақолада тинглаб тушунишдаги метакогнитив, лексик билим ҳамда урғу ва интонациянинг аҳамияти кўриб чиқилган.

Калит сўзлар: англаш стратегияси, метокогнитив стратегияси, схема, англаш, бир томонлама мулоқот, икки тамонлама мулоқот, мустақил бўлиш.

Данная статья рассматривает различные проблемы, возникающие в процессе аудирования, для понимания и усвоения материала слушателями. Автор рассматривает различные точки зрения по обучению аудированию и пониманию текстов на английском языке. В статье проанализированы навыки, необходимые для понимания прослушанных текстов, и важность мета-когнитивных, лексических знаний, включая ударение и интонацию для достижения положительных результатов.

Ключевые слова: познавательные стратегии, мета-когнитивные стратегии, схема, понимание, односторонняя коммуникация, двусторонняя коммуникация, независимость

Listening skill is at the heart of language learning and it is the most essential one. English learners want to understand the language speakers and want to comprehend a variety of multimedia such as television and the Internet. At the same time, listening is an important language skill to develop in terms of acquisition as P. Dunkel and M. Rost mentioned. Acquisition studies have demonstrated that comprehensible input is critical for language acquisition as well as comprehensible output. M. Rost mentions that “a key difference between more successful and less successful acquirers relates in large part to their ability to use listening as a means of acquisition”¹

In spite of its importance, learners often regard listening as the most difficult language skill to learn. As L. Vandergrift points out, one of the reasons might be that learners are not taught how to learn listening effectively. A narrow focus on the correct answer to comprehension questions, often given at a lesson, does little to help learners understand and control the process leading to comprehension. When learners listen to spoken English, they need to perceive and segment the incoming stream of speech in order to make sense of it. The listener cannot refer back to the text in contrast to a reader who usually has the opportunity to refer back to clarify understanding. Moreover, as L. Stahr asserts, “spoken language is characterized by assimilation as well as unclear articulation, and lexical units are not necessarily as clearly marked as in written text; this lack of

¹ M. Rost. *Teaching and researching listening*. London -2001 p. 94

clarity of spoken language makes word segmentation an extremely difficult task for listeners”¹.

To know why students may find the listening comprehension task difficult may also provide us with opportunities to alter listening exercises into more effective ones. Learners who learn to control their listening processes can enhance their comprehension. Developing listening comprehension ability would enable the learners to succeed in acquisition in terms of increasing comprehensible input.

Adding to the fact that learners recognize listening as the most difficult skill to learn, it is said that listening remains the least researched of all four language skills. In spite of being the least researched skill, listening studies have addressed various issues; for example, cognitive issues such as bottom-up processes and top-down processes. Linguistic issues such as linguistic factors that contribute to listening comprehension, for example, lexis and phonology, and affective issues such as motivation and anxiety in listening have all been investigated. Findings in research on those various issues could be applied to listening methodology. It may be significant to review a variety of recent research to provide a basis for creating more effective listening instruction.

One basic understanding held by researchers is that, as input is converted into intake, learners make use of listening for two purposes: comprehension and acquisition. Namely, the listening process has the two overlapping purposes. Learners have the natural inclination to decode linguistic input for successful communication. Nevertheless, not everything that is understood at the message level necessarily contributes to the learner's language development. In other words, not all input becomes intake.

According to VanPatten, it would appear that only a very small subset of input ever becomes intake that has a permanent effect on the learners' acquisition of the material. R. Schmidt, who has drawn attention to the role of noticing in language learning, asserts that we will not learn anything from the input we hear and understand unless we notice something about it. He found that there was a close connection between noticing features of the input, and their later emergence in speech. However, it is plausible that comprehension is prerequisite to acquisition.

In the early stages of acquiring a language, the learner's main objective is to establish meaning at all costs. This takes considerable effort, leaving little attention spare for the actual form of lexicon that is used. In other words, until learners feel comfortable with their ability to comprehend the message that is being imparted, they will not be ready to pay attention to, and to learn from the language that is used to put the message across.

It has been said that it is important for teachers to understand the distinction between comprehension and acquisition in listening. The two views of listening lead in different directions for classroom pedagogy. Learning to listen involves enhancing comprehension abilities in understanding the language process. On the other hand, listening to learn involves creating new meaning and form linking and then repeating the meaning and form linking, which helps the learners to be ready for paying more attention to the syntax and lexis of the language through listening.

It seems significant that teachers view developing listening skills as one of the most important approach to enhancing language acquisition. In order to achieve the optimal goal of listening development in teaching English is to allow students to listen not only to the spoken message but also to all the authentic materials which are represented through radio, television.

Many researchers in language acquisition have paid attention to both top-down processing and bottom-up processing in listening comprehension. Top-down processing refers to the use of background knowledge in understanding the meaning of a message. Bottom-up processing, on the other hand, refers to using the incoming input as the basis for understanding the message. Combinations of top-down processing with bottom-up processing of information from the stimulus itself are used. Thus, it is generally agreed that top-down and bottom-up processes continuously interact to make sense of spoken input. For instance, it is possible to understand the meaning of a word before decoding its sound. We know what normally happens, and so we have expectations about what we will hear. Moreover, G. Buck mentions “while we are listening, we almost always have some hypothesis about what is likely to come”².

¹ L. Stahr. Vocabulary knowledge and advanced listening comprehension in English as a foreign language. *Studies in Second Language Acquisition* 2009. p. 582

² G. Buck. *Assessing listening*. Cambridge, Cambridge University Press-2001.

Significantly, learners who have limited processing ability with less linguistic knowledge will depend on their ability to make use of all the available resources to interpret what they hear by top-down processes. Meta-cognitive knowledge is useful to develop rapid word recognition ability, because the learners make use of context and other compensatory strategies to make sense of the aural form of a word. Therefore, it is generally agreed that strategies to use compensatory mechanisms – contextual, visual or paralinguistic information, world knowledge, cultural information and common sense while listening – will determine the degree of listening success. Thus, the findings in research on top-down and bottom-up processes have provided listening methodologies called the top-down process approach and bottom-up process approach. For example, according to J. Richards, a top-down process approach includes exercises that require top-down processing develop the learners' ability to use the key words to construct the scheme of a discourse, infer the setting for a text and infer the role of the participants and their goals.

A bottom-up approach includes exercises that develop bottom-up processing, which helps learners to recognize word and clause divisions, recognize the key words and recognize the key transitions in a discourse.

It can be seen in the following exercise:

Read the statements. Listen to the conversation and put the statements in order they appear.

- a. recent research works assert that learning with multiple sources is more effective than with a single one.
- b. ___ getting information in a less structured text is comparatively more challenging than in well structured texts.
- c. ___ strategies of working with multiple sources should be taught.
- d. ___ it's better to understand connection than to learn details by heart.
- e. ___ one should be able to filter the context.

"Scale Up, lesson 3, Studying with multiple sources ex.2"

If the sentence is a question, they may answer, if it is an instruction, they may obey. Namely, learners' listening comprehension processes might be enhanced by their perception skill, parsing skill and utilization skill, and exercises focusing developing each skill in each stage could enhance their comprehension.

Some researchers have found that listening support in tasks can enhance the learners' use of meta-cognitive strategies in listening comprehension.

One of the most essential parts of listening acquisition in English is the stress and intonation. There is a huge difference between Uzbek and English intonation and this can be the reason of misunderstanding the speech. Even in a very fast speech these two things cannot be missed. Intonation indicates clausal boundaries, questions, and when it is appropriate for the listeners to respond. The intonation pattern might be relevant to the identification of the constituent structure or a basic phrase or unit in a sentence's surface structure in the parsing stage.

Moreover, stress is importantly used to listen to content words differently from function words. Listeners exploit the perceptual difference between stressed syllables, which occur almost exclusively in content words, and unstressed syllables, which often correspond to monosyllabic, weak quality function words.

vocabulary and parsing sentences.

As a conclusion it can be mentioned that listening comprehension has revealed the importance of meta-cognitive knowledge in the top-down process as well as lexical knowledge and prosodic cues including stress and intonation in the bottom-up process. It might be necessary to view listening for comprehension as different from listening for acquisition. However, it seems that current listening instruction seems to be mixed with both learning to listen and listening to learn. For example, learners often listen to spoken texts that include many unknown words for them. Since there is a large impact of vocabulary knowledge on comprehension, adequate vocabulary coverage of listening material might need to be considered. Low vocabulary coverage might lead learners to listening anxiety. Learners might be able to learn how to control the listening comprehension

process more effectively by listening to text utilizing their linguistic repertoire than by listening to texts which include many new words.

Listening comprehension is a prerequisite for acquisition. Teachers need to allow learners to be acquired through listening, not only to allow learners to understand spoken messages in the English language. Cumulative meaningful listening activities and communicative activities are effective for acquisition. The final goal of developing listening might be to enable learners to become autonomous learners. Appropriate instruction for listening comprehension can reduce listening anxiety and provide a good foundation for becoming autonomous learners who can utilize the listening process for acquisition.

References

1. E. P. Altenberg "The perception of word boundaries in second language"- 2005
2. J. R. Anderson "Cognitive psychology and its implications seventh edition". New York – 2009
3. G. Buck "Assessing listening" Cambridge University Press - 2008.
4. P. Dunkel. "Listening in the native and second/ foreign language" 1991 Graham, S. (2003). Learner strategies and advanced level listening comprehension.
5. M. Rost. "Teaching and researching listening". London - 2001
6. L. Stahr. "Vocabulary knowledge and advanced listening comprehension in English as a foreign language". -2009.

ИНГЛИЗ ТИЛИДА ТИНГЛАБ ТУШУНИШ КўНИКМАСИНИ ўқитишнинг ЗАМОНАВИЙ МЕТОДИКАЛАРИ

INNOVATIVE METHODS OF TEACHING LISTENING IN ENGLISH LANGUAGE

ИННОВАЦИОННЫЕ МЕТОДИКИ ОБУЧЕНИЮ АУДИРОВАНИЮ НА АНГЛИЙСКОМ ЯЗЫКЕ

Касимова Зулфия Хамидуллаевна

Ўзбекистон давлат жаҳон тиллари

университети катта ўқитувчиси

Телефон: +998(99) 9881315

SZX-88@mail.ru

Аннотация: Ушбу мақолада инглиз тилида тинглаб тушуниш кўникмасининг ҳозирги кундаги ўрни ва аҳамияти, ўқитишнинг инновацион усуллари ва кўплаб фикр мулохазалар таҳлил қиланган. Бундан ташқари мақолада тинглаб тушуниш кўникмасига доир турли машқлар мисол қилинган ва кўриб чиқилган.

Калит сўзлар: интерфаол усул, гуруҳ бўлиб ишлаш, якка ҳолда ишлаш, шахслараро мулоқот, схема, англаш, бир томонлама мулоқот, икки томонлама мулоқот, мустақил бўлиш.

Annotation: The following article deals with some issues on the importance of listening and different innovative methods of teaching listening at English language lessons. The author analyzes different approaches to training listening comprehension and some of the tasks and activities were given as an example.

Key words: interactive way, group work, individual work, interpersonal activities, scheme, awareness, one-way communication, two-way communication, autonomy.

Аннотация: В этой статье рассматриваются некоторые вопросы о важности аудирования и различных инновационных методов обучения аудированию на уроках английского языка. Автор анализирует различные подходы к обучению восприятия речи на слух и некоторые задачи и упражнения были даны в качестве примера.

Ключевые слова: интерактивность, способ, групповая работа, индивидуальная работа, деятельность, схема, осознание, односторонняя коммуникация, двусторонняя коммуникация, независимость

Ўзбекистон Республикаси ўзининг мустақил ижтимоий-иқтисодий ривожланиш йўлини танлаб олиб, таълим соҳасини ҳам собит қадамлик билан ислоҳ қилиб бормоқда. Айниқса, “Таълим тўғрисида”ги Қонун, “Кадрлар тайёрлаш миллий дастури”, ПҚ 1875 “Чет тилларни ўрганиш тизимини янада такомиллаштириш чора тadbирлари тўғрисида” каби ҳужжатларнинг мавжудлиги ва ҳаётга тadbир қилиниши бу борадаги ишларни кенг кўламда оширди. Ушбу ҳужжатларнинг талаблари асосида билим ва касб-хунар эгаллашга бўлган эътибор кучайиб кетди. Шу туфайли таълим- тарбия тизимида янгича илмий-услубий ёндашувлар кириб кела бошлади. Бу ёндашувлар, ўз навбатида, ўқув жараёнининг турли ташкилий ва методик жамғармаларида муайян ижобий ўзгаришларни содир этади, албатта. Ўқув фаолияти-бу кенг маънода инсон фаолиятининг муайян мақсадлар йўналишида намоён бўлишидир. Бу фаолият фақат инсоният жамиятида амалга оширилиши сабабли, у нафақат ҳар бир инсоннинг, балки бутун жамиятнинг манфаатлари ва мақсадларига хизмат қилади. Ўқув фаолияти-бу инсонда муваффақиятли меҳнат фаолиятини амалга ошириш имкониятини таъминлаш мақсадида уни ўқитиш ҳамда тарбиялашга қаратилган мақсадли фаолиятдир. Ушбу жараённинг моҳияти инсон томонидан тўпланган тажриба, билимлар, малака ва кўникмалар шаклида ўзгартириш ҳамда уни ўсиб келаётган авлодга беришдан иборат. Ўқув фаолияти инсоннинг индивидуал ривожланиши билан узвий боғлиқ ва унинг ҳамма фазаларда- болаликдан бошлаб, то улғайган давригача мавжуд бўлади. Шунинг учун тарихий ижтимоий ҳодиса ҳисобланмиш ўқув жараёни ўз ривожланиш тарихига эга. (1) Демак, ўқув фаолияти, бошқа инсон фаолияти турлари сингари, кишилиқ жамиятига хос бўлган объектив ҳодиса сифатида амал қилади. Жамиятнинг ўзи мураккаб ва зидди-

ятли ўзгаришларга учраб турар экан, ўқув фаолияти ҳам инсоният тараққиётининг турли ривожланиш босқичларида ҳар хил муайян шаклларга эга бўлади.

Ҳозирги кунда давлатимиз томонидан чет тилларини чуқур ўрганиш ва ўқитишга катта эътибор берилиб келинмоқда. Айниқса инглиз тилини ўқитиш бўйича кўплаб инновацион методикалар, турли доирадаги ўқитиш техникалари ўрганувчига анча қулайлик яратмоқда. Инглиз тилини ўрганишда энг асосий ўринни эгалловчи тинглаб тушуниш кўникмаси нутқ фаолиятини оширишда жуда катта ёрдам беради. Тинглаб тушуниш кўникмаси тил ўрганиш ва ўқитишнинг энг асосий ва ажралмас бўлаги ҳисобланиб, у тил ўрганувчининг мулоқотга киришишида муҳим вазифани бажаради. Ҳозирги кунга келиб тил ўқитишнинг турли ҳил замонавий методикалари мавжуд бўлиб улардан тинглаб тушунишга оид машқ ва вазифаларнинг кўплаб интерфаол усуллари ортиб бормоқда ва тил ўқитиш сифатини оширишда ёрдамчи омил бўлиб хизмат қилмоқда.

Ўқитувчи дарсда тинглаб тушуниш кўникмасини ўқитишда асосан аутентик материаллардан фойдаланиши мақсадга мувофиқ. Аутентик материалларга реал ҳаётдан олинган суҳбат, диалоглар, телефонда суҳбат, жамоат жойларидаги эълонлар (масалан, вокзал/аэропорт эълонлари) телевидение ва радио орқали бериладиган янгиликлар, теле ва радио дастурлар (ток-шоу, ҳужжатли фильмлар), ўқиш ва касбга оид мавзуларда презентациялар, нутқлар, маърузалар, бадиий фильмлар, интервьюлар, қўшиқлар, аудио китоблар ва бошқалар киради. Бу каби материаллардан фойдаланганда ўқитувчи ўрганувчининг билим даражаси унинг ёши ва гуруҳ катта кичиклигига аҳамият бериши лозим. Аудио материалларга ўқитувчининг креативлиги ёрдамида турли ҳил машқ ва вазифаларни фаолият турига қараб ажратиш мумкин. Қуйида уларнинг ҳар бирига бирма бир тўхталиб ўтамыз:

Шахслараро фаолият: ўрганувчи тинглаб тушуниш жараёнида эшиттирилаётган материални янада яхшироқ тушуниши ва ривожлантириши учун шахслараро фаолияти жуда катта ёрдам беради. Бунда ўрганувчи турли ҳикоялар ва ясама интервьюлар орқали икки ва ундан ортиқ гуруҳ бўлиб ишлаши ва бир бири билан муҳокамалар қилиши лозим. Масалан: бирон газета ёки журналдан олинган мақола ёки ҳикояни талаба интервью сифатида шериги билан муҳокама қилиб унга доир вазифалар яратади ва бошқа гуруҳ вакиллари билан фикр алмашади ва уни тақдимот қилиб беради.

Гуруҳ бўлиб ишлаш фаолиятлари: Катта ва кичик гуруҳларга бўлиниб ишлаш ҳам ўрганувчининг тинглаб тушуниш кўникмасини ривожлантириш усули бўлиб хизмат қилади. Ушбу фаолият турида ўқувчи ёки талаба сонидан келиб чиқиб 4-5 шахсдан иборат гуруҳларга бўлинади ва тинглаб тушунишга оид “Jigsaw listening” (апалаш матнларни жойлаштириш), “Note taking” (маълумотларни ёзиб олиш), “Group discussion” (Гуруҳ муҳокамаси), “Matching”(солиштириш) каби машқ ва вазифаларни мисол қилиш мумкин.

Work in groups. Listen to three people talking about different cultures around the world. Listen and match each speaker 1-3 to one of the photos A-C.

A

B

C

Upscale, unit-6 culture; p-25

Аудио сегментлар: тинглаб тушуниш кўникмасини ривожлантиришда радио эшиттириш, онлайн мулоқот, аудио хабарлар, қўшиқлар орқали тинглаш маҳоратини оширишга қаратилган фаолият туридир.(4) Материаллар “аутентик” бўлганлиги сабабли ўрганувчи дарс жараёнида бу каби интерактив тинглаш жараёнини жуда катта қизиқиш ва иштиёқ билан қабул қиладилар. Биринчидан улар аудио сегмент мазмунини тушунишга ҳаракат қиладилар ва бунда ўқитувчининг тинглашга йўналтирувчи машқ ва вазифаларни бериши

муҳимдир. Тинглаш жараёнида эса ўрганувчи умумий ва асосий мазмунга аҳамият бериш, янги сўзларни аниқлаш каби техникалардан фойдаланиши мақсадга мувофиқ. Ўқитувчи ўрганувчи билим даражасига қараб аудио материални икки ёки уч маротаба эшиттириши мумкин. Материалнинг давомийлиги узун ёки қисқа бўлиши, секин ёки тезлиги, инглиз тилининг қайси шевасидалиги ҳам тингловчининг англаб тушунишига таъсир қилади. Шу сабабдан танланилаётган аудио материал барча лингвистик, грамматик ва прагматик нуқтаи назардан аввалдан тайёрланиб кўриб чиқилган бўлиши шарт.

Видео лавҳалар: Тинглаб тушунишга доир қизиқарли ва ўрганувчини руҳлантирувчи вазифалардан яна бири бу – видео лавҳалардир. Уларга қисқа митражли филмлар, драматик, комедик ва ҳужжатли филмлар, қисқа лавҳалар, янгиликлар ва интервьюлар киради. Бунда ҳам аудио материалдаги ўқитиш стратегиялари ишлатилади аммо видео лавҳа билан ишланганда кўришдан олдин, давомида ва кейин фаолият турлари фаркланади. Масалан кўриш давомида филм ёки лавҳани овозсиз кўрадилар ва асосий ғояни аниқлашга ҳаракат қиладилар. Ўрганувчилар ўз фикир ва мулоҳазаларини берганларидан сўнг иккинчи марта овозли видеони тамоша қиладилар ва биринчи маротабасидаги мазмун билан солиштирадilar.

Куйида "Parents' example" номли видео лавҳа мисолида турли вазифалар берилган:

PRE-WATCHING: ACTIVITY 2. PAIR WORK. RANGING.

Who has greater impact on the upbringing of children?

RANGE THE FOLLOWING IN THE ORDER OF IMPORTANCE

TEACHER, GRANDPARENTS, NEIGHBOURS, FRIENDS, PARENTS

1

Parents

2

Teacher

3

Friends

4

Neighbors

5

Grandparents

WHILE-WATCHING: ACTIVITY 3. Watch the video and tell what the children are learning from their parents. Write the imitation actions of children you saw in the video.

- Smoking and mashing a cigarette
- Shouting at people around/showing coarse words
- Speaking on phone on the way to somewhere
- Talking to someone nervously on coin-box telephone
- Waiting the train impatiently
- Passing without help
- Throwing empty cans in the street
- Abusing alcohol
- Looking down on immigrants
- Throwing stones to the dog
- Shouting at the baby
- Using rough treatment/violence to wife
- Helping

POST-WATCHING: Activity 4. Discussion. Let's look back and your imitation to your teachers or parents.

HOME-TASK: Compare and write a report on European and Uzbek upbringing methods as family tidbits.

Ўқитувчи ҳар қандай методикадан фодаланишдан қатъий назар тинглаб тушинишни ўқитишнинг асосий мақсади ўрганувчинининг турли жабҳаларда ўз соҳаси бўйича инглиз тилидаги нутқларни тушунишига ва тинглаш орқали оғзаки нутқ фаолиятини ривожлантиришга йўналтирилган.

Ўқитувчи талабни осонроқдан мураккабга қараб қўйиши белгиламақсадга эришишда асос бўлиб хизмат қилади. Чунки энг малакали эшитувчилар ҳам тинглаш жараёнида бир қанча тушунмовчиликка дуч келиши мумкин.

Юқорида санаб ўтилган тинглаб тушунишни ривожлантиришга мўлжалланган барча машқ ва вазифалар ўқитувчининг дарсга креатив ёндашуви орқали талабаларга етказилиши мумкин.

Фойдаланилган адабиётлар рўйхати

1. Каримов И.А. Она юртимиз бахту иқболи ва буюк келажаги йўлида хизмат қилиш-
энг олий саодатдир. Т.: Ўзбекистон, 2015.— 6.233
2. Altenberg E. P. The perception of word boundaries in second language. London, 2005. —
78p.
3. Anderson J. R. Cognitive psychology and its implications seventh edition. New Yorkm,
2009.— 255p
4. Buck G. Assessing listening. Cambridge University Press, 2008. — 90-97p.
5. Dunkel P. Listening in the native and second/foreign language. 1991. — 187p.
6. Rost M. Teaching and researching listening. London, 2001. — 47p.
7. Stahr L. Vocabulary knowledge and advanced listening comprehension in English as a
foreign language. Cambridge, 2009. — 69p.

ҚИТЪА ТАДҚИҚИДАГИ НАЗАРИЙ МУАММОЛАР

Джураева С.Р.

Тошлент давлат педогогика
университети ўқитувчиси (PhD)
Телефон: +998978761687

Аннотация: Мақолада қитъа жанрининг ўрганилишидаги назарий муаммолар хусусида мулоҳаза юритилади. Муаллиф XX аср ўзбек адабиётшунослигида қитъанинг ўрганилишидаги бир қатор чалкашликларга аниқлик киритишга ҳаракат қилади.

Калит сўзлар: қитъа, назарий муаммолар, қитъанинг бошқа жанрлардан фарқи, қитъа ва ғазал, қитъа ва қофия, қитъа ва маснавий, илмий чалкашлик.

Теоретические проблемы в исследовании жанра китъа

Аннотация: В статье рассматриваются теоретические проблемы изучения жанра «китъа». Автор стремится прояснить ряд путаниц в изучении жанра «китъа» в узбекской литературе XX века.

Ключевые слова: жанр «китъа», теоретические проблемы, отличие «китъа» от других жанров, китъа и газель, китъа и рифма, китъа и меснави, научная путаница.

Theoretical problems in the study of the genre “kit’a”

Abstract: The article deals with the theoretical problems of studying the genre “kit’a”. The author seeks to clarify a number of confusion in the study of the “kit’a” genre in the Uzbek literature of the 20th century.

Key words: genre “kit’a”, theoretical problems, difference of “kit’a” from other genres, kit’a and gazelle, kit’a and rhyme, kit’a and mesnavi, scientific confusion.

Мумтоз адабиётимизнинг энг қадимий жанрларидан бири қитъа баъзи хусусиятлари билан бир қатор шеърӣ жанрлар билан умумийлик ҳосил қилса, ўз навбатида баъзи белгилари билан алоҳидалик касб этади. Хусусан, қитъанинг тўртлик ҳажми рубоӣ, туюқ, муаммо, тўртлик, чистон, таърих каби жанрлар билан умумийликни юзага келтирса, ўзига хос қофияланиш тартиби, шунингдек, мазмуни ва вазнидаги эркинлик бошқа жанрлардан ажратувчи асосий мезон саналади. Навоӣ қитъаларининг баъзилари рамал баҳрида яратилганлиги қитъа вазн доирасида чегара билмаслигини, ҳатто, туюқ вазнига ҳам дахл этганлигини кўрсатади. Шеърӣ жанрлардаги мана шундай қоришиқ хусусиятлар уларни муайян гуруҳларга ажратишга монеълик қилади.

Адабиётларда таъкидланишича, қитъа сўзининг луғавий маъноси арабча “бўлак”, “парча”, “қисм”, “ҳисса” демакдир. Уларда “қитъа” сўзи икки хил маънода қўлланилиши қайд этилади: 1) маълум бир шеърӣ жанрнинг одатда ғазал ёки қасиданинг бир қисмига нисбатан парча, бўлак маъносида (сўзнинг луғавий маъносидан келиб чиққан ҳолда) қитъа сўзи ишлатилган. 2) мустақил яратилган асосан тўрт мисрадан иборат, баъзан ғазал ва қасида кўринишида, қофияланиши жуфт мисраларнинг оҳангдошлиги (б-а-в-а) асосига барпо бўлган, вазни ва ҳажми қатъӣ бўлмаган шеърӣ жанрга нисбатан (истилоҳӣ маънода) қўлланилган. Биринчи ҳолатда “қитъа” сўзи ўз мустақил луғавий маъноси сақлаб қолган бўлса, иккинчи ҳолатда эса маълум бир адабий тушунча(жанр)ни англатиш учун маъноси махсуслаштирилган ҳолда илмӣ атама вазифасини бажаради.

Қитъада одатдаги ўзаро оҳангдош мисра – матлаънинг мавжуд эмаслиги, яъни ўзига хос қофияланиш тартиби (б-а-в-а) баъзи бир шеърӣ (ғазал, қасида) жанрларнинг парчаси билан ўхшашлик ҳосил қилади. Айнан мана шу хусусияти унинг жанрлик атамасида намоён бўлиши уни бошқа жанрлардан ажратиб туради.

Шунингдек, қитъанинг ўзига хос композицион тузилиши ҳамда бу жанр ҳақида муайян бир манбада аниқ ва тўлиқ назарӣ маълумотнинг йўқлиги, мавжуд бўлган адабиётлардаги қарашларнинг ҳар хиллиги, нотугаллик XX аср ўзбек адабиётшунослигида турли чалкаш мулоҳазаларга сабабчи бўлди. Мазкур чалкашликлар: 1) қитъанинг яратилиш бўйича; 2)

қитъанинг ғазал жанридан фарқи бўйича; 3) қитъанинг қофияланиш тартиби бўйича; 4) қитъанинг турлари бўйича билдирилган қарашларда юзага келди.

Биринчи масала юзасидан билдирилган фикрларда қитъа жанрининг яратилиши икки хил талқин қилинди: 1) мустақил асар сифатида яратилади; 2) қасида, ғазал жанрининг таркибидан бирор парчани ажратиб олиш асосида юзага келади.

Абдурахим ибн Аҳмад Сурнинг “Кашф ул-луғот” (“Қитъа бир неча байтки, унда матлаъ бўлмайди. Бунда ғазал ёки шеърдан байт ёки парча узиб келтирилади”)¹ ва Муҳаммад Ғиёсиддиннинг “Ғиёс ул-луғот” (“Шоирлар таъбири билан айтганда, икки ёки ундан ортиқ матлаъи бор ё йўқ шеър, гўё у парча ғазал ёки қасидадан кесиб олинган”)² асарида келтирилган маълумотлардан ғазал ёки қасиданинг бирор бўлаги ҳам қитъа жанрини юзага келтира олади, деган ноўрин фикр келиб чиқиши мумкин.

Худди шундай маълумот XX аср ўзбек адабиётшунослигида А.Зуннунов, Н.Хотамов муаллифлигида нашр этилган “Адабиёт назариясидан қўлланма” дарслигида³, Н.Хотамов ва Б.Саримсоқов ҳаммуаллифлигида нашр этилган “Адабиётшунослик терминларининг русча-ўзбекча изоҳли луғати”да⁴ ҳамда У.Тўйчиевнинг “Адабий турлар ва жанрлар” монографиясида⁵ ҳам қайд этилди.

Шу туфайли Р.Орзибеков бугунги кунда адабиётшуносликка оид луғатлар таркибида, хусусан, “Ўзбек классик адабиёти асарлари учун қисқача луғат” ва “Навоий асарлари луғати” китобида қитъага: “Қитъа: а. парча; шеърда ғазал ёки қасидадан ажратиб олинган икки-уч ёки ундан ортиқ байт” тарзида бирёклама таъриф берилганлигини танқид этди. Чунки бу тарздаги изоҳ ёки “Бундай талқин қитъанинг пайдо бўлиши ва ривожланишида мустақил йўл ҳам бўлганлигини, унга лирик турнинг ўзига хос алоҳида жанрларидан бири сифатида қаралиши лозимлигини йўққа чиқаради”, деб таъкидлайди ва биринчи ҳолатда у мустақил шеърий жанр, иккинчи ҳолатда эса ўзининг истилоҳий маъносини йўқотган ҳолда ғазал ва қасидаларнинг маълум қисмига нисбатан «парча» маъносида қўлланилишини ёритиб беради⁶. Шунингдек, олим “Адабиётшуносликдан қисқача русча-ўзбекча терминологик луғат”да “Қитъа икки байтли шеърий фрагментдир”⁷, дейилишида ҳам хато борлигини таъкидлаб, қитъа икки байтдан 19 байтгача бўлиши мумкинлигини, лекин одатда бир байтдан то ўн байтгача қитъалар учраши, Навоий қитъалари орасида 11 байтлиси ҳам борлигини таъкидлайди ва бу борадаги чалкашликларга ҳам аниқлик киритади⁸.

“Қитъа” сўзи мустақил жанр маъносини англатиб келганда, икки хил кўринишдаги жанрлардан: 1) ғазал ва қасида кўринишидаги жанрлардан; 2) рубоий, туюқ сингари тўртлик кўринишдаги жанрлардан ўзига хос хусусиятлари билан ўзаро фарқланади.

Хусусан, қитъанинг ғазал ёки қасида шаклидаги кўриниши ғазаллардан ўзаро оҳангдош матлаъга эга эмаслиги билан алоҳидалик касб этади. Аммо икки жанр ўртасидаги ўхшашлик олимларнинг турли хил қарашларига сабаб бўлди. Яъни ғазалга ўхшаш қитъалар баъзи манбаларда қитъанинг бир тури деб қайд этилган бўлса, баъзи манбаларда, аксинча, ғазалнинг тури деб таҳлил этилди. Хусусан, О.Носиров тадқиқотларида “ғазал-қитъа” ғазалнинг бир тури деб изоҳланади⁹. Р.Орзибековнинг “Лирикада кичик жанрлар” (1976) рисоласида эса, аксинча, ғазал-қитъаларни, қитъанинг бир тури сифатида қайд этади, аммо олим Р.Орзибеков “Ўзбек поэзиясида ғазал ва мусаммат” (1976) рисоласида эса О.Носировнинг қарашларига эргшиб, ғазал қитъаларни қитъанинг эмас, ғазалнинг бир тури сифатида кўрсатади: “Шулар ичидан ғазал-қитъалар ҳажми, қофия тартиби жиҳатидан ғазаллардан деярли фарқ қилмаса ҳам, лекин унда матлаъ байт бўлмайди, яъни биринчи

¹ Абдурахим ибн Аҳмад Сур. Кашф ул-луғот. – Лакхнав. 1878, 2-жилд. – Б. 144.

² Муҳаммад бинни Жалолиддин Ғиёсиддин. Ғиёс ул-луғот, 2 жилд. – Канпур, 1323 ҳижрий. – Б. 719.

³ Зуннунов А., Хотамов Н. Адабиёт назариясидан қўлланма (8-10 синфлар учун). – Тошкент, Ўқитувчи, 1978. – Б. 138-139.

⁴ Хотамов Н. Адабиётшуносликдан қисқача русча-ўзбекча терминологик луғат. – Тошкент, 1969. – Б. 152–153.

⁵ Тўйчиев У. Адабий тур ва жанрлар (тарихи ва назариясига оид). Лирика. 3 жилдлик. 2-жилд. – Тошкент, Фан, 1992. – Б. 192

⁶ Орзибеков Р. Лирикада кичик жанрлар. – Тошкент, Адабиёт ва санъат, 1976. – Б. 6.

⁷ Хотамов Н. Адабиётшуносликдан қисқача русча-ўзбекча терминологик луғат. – Тошкент, 1969. – Б. 56.

⁸ Орзибеков Р. Лирикада кичик жанрлар. – Тошкент, Адабиёт ва санъат, 1976. – Б. 14.

⁹ Носиров О. Ўзбек адабиётида ғазал. – Тошкент, Адабиёт ва санъат, 1972. – Б. 66.

байт ўзаро қофияланмайди. Шу маънода уни матлаъсиз ғазал деб аташ ҳам мумкин... Ўзбек ғазалчилигини формал-поэтик жиҳатдан тасниф этган О.Носиров бундай шеърлардаги икки жанрга хос хусусиятларни назарда тутиб бўлса керак, уларни ғазалнинг бир тури, ғазали-қитъа деб аташни тавсия этади. Бу фикрга тўла қўшилиш мумкин”¹.

Қитъага ғазалнинг бир тури сифатида қараш 1979 йилда Н.Шукуров, Н.Ҳотамов, Ш.Холматов, М.Маҳмудов ҳам муаллифлигида нашр этилган “Адабиётшуносликка кириш” қўлланмасида ҳам кузатилади: “3.Ғазал - қитъа. У худди қитъадек қофияланади. Яъни б-а, в-а, г-а, д-а ҳоказо”².

Олимларнинг таъкидича, бундай қитъаларда ёки ғазалнинг бу турида тахаллус қўлланган мақтаънинг ҳам мавжудлиги уларни ғазалларга янада яқинлаштиради ва улар ўртасидаги фарқ деярли йўқолади. Фақат биринчи байтнинг ўзаро оҳангдош эмаслиги қитъаларни ғазаллардан ажратиб туради, холос. Шу туфайли олимлар қитъанинг ғазал кўринишдаги тури дейишдан кўра, аксинча, ғазалнинг қитъа шаклида қофияланувчи тури дейишни маъқул топади.

Фитратнинг “Адабиёт қоидалари” рисоласида эса, аксинча, худди шу матлаъси мавжуд бўлмаган ғазаллар “қитъа” деб баҳоланган: “Ғазалнинг биринчи байти бўлмас, қолгани қитъа бўлади. Бошқача айтганда, қофияси ҳар байтнинг охирида бўлиб, биринчи мисраъи қофиясиз бўлкон тизмаларга қитъа дейилади. Кўбрак талабномалар, чақириш битимлари, насиҳатлар қитъа шаклида ёзилгандир”³.

Бизнингча ҳам масалага шу тарзда ёндашиш ўринлидир. Ўзаро оҳангдош матлаъга эга бўлмаган шеърларга нисбатан оддийгина “қитъа” деб қараш баъзи бир чалкашликларнинг олдини олади. Аслида қитъанинг қофиядаги худди шу хусусияти уни бошқа жанрлардан ажратиб турувчи ягона қатъий мезони саналади. Мана шу белгиси билан у “қитъа” (яъни худди бирор шеърнинг матлаъдан кейинги қисмига ўхшаганлиги сабабли ҳам унга “қитъа” деб ном берилган бўлса ажаб эмас). Бу хусусда чех олими, академик Ян Рипканинг: “Агар матлаъ бўлмаса қасида ҳам, ғазал ҳам қитъага айланади” ёки Е.Э.Бертельснинг: “У одатда кичик шеър бўлиб, ғазалдан фарқи шундаки, у ярим шеърдир. Биринчи байт ўзаро қофияланмайди” сингари фикрлари аҳамиятлидир⁴.

Мазкур фикрлардан қитъа учун асосий мезони унинг ўзига хос қофияланиш тартиби бўлиб чиқади. Худди шу белгиси билан қитъа ғазалдан ҳам, рубоидан ҳам, туюқдан ҳам ажралиб туради. И.Ҳаққуловнинг “Қитъа ва ғазал” мақоласида⁵ ҳам мазкур мавзу чуқур таҳлил этилди.

Қитъа жанри бўйича юзага келган чалкашликлардан яна бири унинг қофияланиш тартиби бўйича билдирилган фикрлардаги ҳар хиллик. Юқорида кўриб чиққанemizдек қитъа учун ягона жанр мезони унинг қофияланиш тартиби бўлиб, худди шу белгиси билан у барча жанрлардан алоҳидалик касб этади. Бу хусусият фақат қитъаларга хосдир. Аммо XX асрда баъзи манбаларда қитъанинг қофияланиши а-а, б-б, в-в тарзда ҳам қайд этилди, натижада қитъа ва маснавий ўртасидаги фарқ йўқолиб, адабиётшунослигимизда маснавий шаклида қофияланувчи шеърлар ҳам қитъа сифатида таҳлил этилди. Чунончи, М.Иброҳимов ва Ғ.Маҳмудов, О.Носиров, С.Жамолов, М.Зиёвиднов⁶ томонидан олиб борилган тадқиқотларда қитъанинг қофияланиши а-а, б-б, в-в тарзида ҳам бўлиши мумкинлиги қайд этилди. Аммо бундай қофияланиш бизга маълумки, маснавийларга хосдир. Шу билан бирга ҳеч қайси назарий манбаларда қитъанинг бу тарзда қофияланиши қайд этилмаган. Хусусан, О.Носиров, С.Жамолов, М.Зиёвиддинов ҳаммуаллифлигида нашр этилган “Ўзбек классик шеърини жанрлари” (1979) рисоласида “Ҳазойин ул-маоний” девонидан жой олган

¹ Орзибеков Р. Ўзбек лирик поэзиясида ғазал ва мусаммат. – Тошкент, Фан, 1976. – Б.34-35.

² Шукуров Н., Ҳотамов Н., Холматов Ш., Маҳмудов М. Адабиётшуносликка кириш. –Тошкент, Ўқитувчи, 1979. –Б.191.

³ Фитрат Абдурауф. Адабиёт қоидалари. – Тошкент, Ўқитувчи, 1995. – Б.50.

⁴ Ян Рипка. История персидской и таджикской литературы. – Москва, Из-во «прогресс», 1970. – С. 106; Бертельс Е.Э. История персидско-таджикской литературы. – Москва, 1960. –С.113].

⁵ Ҳаққулов И. Қитъа ва ғазал // Ўзбек тили ва адабиёти. – Тошкент, 1978. № 6. –Б. 27– 30.

⁶ Иброҳимов М. Кичик поэтик жанрлар ва уларнинг услуб хусусиятлари // Ўзбек адабиётида жанрлар типологияси ва услублар ранг-баранглиги. – Тошкент, Фан, 1983. –Б. 184; Маҳмудов Ғ. Замон, шеърит, ҳажвиёт. – Самарқанд, Сўғдиёна, 1994.–Б.53; Носиров О., Жамолов С., Зиёвиднов М. Ўзбек классик шеърини жанрлари. –Тошкент, Ўқитувчи, 1979. –Б.152.

куйдаги маснавий қитъа сифатида келтирилади:

Кимки ўзлук иморатин бузди,
Бўлди нақди фано анинг музди.
Ул иморатни бузмайин солиқ,
Бўла олмас бу нақдга молик.(1-т., 41-қ.)¹

Л.Серикова томонидан ҳам худди шу маснавий “Алишер Навоийнинг “Хазойин ул-маоний” асарида қитъа” (1976) номли мақоласида шоир қитъалари қаторида таҳлил этилган эди².

Ё.Исҳоқовнинг 60-йиллардаги тадқиқотида қайд этилишича, худди шу 41 рақамли – қитъа аслида маснавийдир. Олим шундай ёзади: “Қитъа учун хос энг муҳим белгиларидан бири – унинг қофия системаси эди (а-б, в-б, г-б). Навоий бу масалага жиддий муносабатда бўлганлигини унинг ўз изоҳларидан сезиб олиш мумкин. Шоир маснавий тарзида қофияланган ва қитъалар қаторида берилган иккита шеърини парчаннинг устига шундай сарлавҳа қўйган: “Маснавий хожаи Нақшбанд қуддиси сирруху каломи таржимасидаким...”, “Маснавий машоих каломи таржимасидаким...” (ФК 739–740). Демак, бири уч ва иккинчиси икки байтли бўлган мазкур шеърлар, муаллифнинг ўз таъкидига кўра, қитъа эмас, балки маснавий. Улар фақат ҳажм эътиборига кўра қитъалар қаторида берилган холос. Шунинг учун ҳам муаллиф уларга алоҳида изоҳ бериб ўтган. “Ғаройиб-ус-сиғар”даги” 41, “Бадоеъ-ул-васат”даги 3, 18, 52 ва “Фавойид ул-кибар”даги 42 ва 44 рақамли шеърлар ҳам қитъа эмас, балки маснавий ҳисобланади³. Мана шу ҳисобда “Хазойин ул-маоний” девонидаги 210 та қитъадан 6 таси миниатюр маснавийлар бўлиб чиқади ва қитъалар сони 204 та эканлиги маълум бўлади. Демак, а-а, б-б, в-в, тарздаги қофияланиш тартиби маснавийга, а-б, в-б, г-б ... ёки а-б-в-б тарзида жуфт мисраларнинг ўзаро қофиядошлиги асосан қитъага хосдир.

Аммо юқорида кўриб ўтганимиздек, ўзаро оҳангдош байтлардан ташкил топган кичик шеърларни қитъа деб аташ адабиётшунослигимизда Ё.Исҳоқов билдирган танқидий фикрлардан сўнг ҳам давом этди. Чунончи, Ғ.Маҳмудов тадқиқотларида Аваз Ўтарнинг бир қатор маснавийлари ҳам ҳажвий қитъалар намунаси сифатида таҳлил этилди⁴.

Р.Орзибековнинг тадқиқотларида эса бу хилдаги шеърлар “маснавий-шеърлар” деб тўғри таҳлил этилди: “Маснавий шеърларнинг намуналари кўп. Улар тематик жиҳатдан ғоят ранг-барангдир. Уларда эпик ҳолатларга нисбатан лирик ҳолатлар, ҳиссий коллизиялар, мушоҳадалар устун туради. Шунинг учун уларни лирик маснавийлар туркумига киритиб, шаклий ва ғоявий-тематик тасниф асосида ўрганиш мумкин”⁵.

Ё.Исҳоқов ва Р.Орзибеков томонидан қайд этилган мазкур фикрлар адабиётшунослигимизда қитъа ва маснавийни бир-биридан фарқлашда муҳим қимматли маълумот вазифасини ўтади. Бизнингча, олимларнинг мана шу асосли фикрлари икки жанрни чалкаштириш ҳолатидан сақлайди.

Фойдаланилган адабиётлар

1. Абдурахим ибн Аҳмад Сур. Кашф ул-луғот. – Лакҳнав.1878, 2-жилд. –Б.150.
2. Атоуллоҳ Ҳусайний. Бадойиъу-с-санойиъ.– Тошкент, Адабиёт ва санъат, 1981. – Б. 400.
3. Зуннунов А., Хотамов Н. Адабиёт назариясидан қўлланма (8-10 синфлар учун). – Тошкент, Ўқитувчи, 1978. – Б.160.
4. Иброҳимов М. Кичик поэтик жанрлар ва уларнинг услуб хусусиятлари // Ўзбек адабиётида жанрлар типологияси ва услублар ранг-баранглиги. – Тошкент, Фан, 1983. –Б. 210.
5. Исҳоқов Ё. Навоий поэтикаси. – Тошкент, Фан,1983. – Б.167.
6. Муҳаммад бинни Жалолиддин Ғиёсиддин. Ғиёс ул-луғот, 2 жилд. – Канпур, 1323

¹ Носиров О., Жамолов С., Зиёвиддинов М. Ўзбек классик шеърини жанрлари. – Тошкент, Ўқитувчи, 1979. – Б.153.

² Серикова Л. Алишер Навоийнинг «Хазойин ул-маоний» асарида қитъа // Адабий мерос. – Тошкент, 1975. № 5. –Б.57.

³ Исҳоқов Ё. Навоий поэтикаси. – Тошкент, Фан,1983. – Б.67-68.

⁴ Маҳмудов Ғ. Замон, шеърини, ҳажвийи. Ўзбек ва тожик сатирик поэзиясида жанрлар ранг-баранглиги (1900-1930 йиллар) – Самарқанд, Суғдиёна,1994. –Б,54.

⁵ Орзибеков Р. Ўзбек лирик шеърини жанрлари. –Тошкент, Фан, 2006. –Б.353.

ҳижрий.-Б.719.

7. Маҳмудов Ғ. Замон, шеърит, ҳажвиёт. – Самарқанд, Сўғдиёна, 1994.–Б.102.
8. Носиров О. Ўзбек адабиётида ғазал. – Тошкент, Адабиёт ва санъат, 1972. –Б.134.
9. Носиров О., Жамолов С., Зиёвидднов М. Ўзбек классик шеърятти жанрлари. –Тошкент, Ўқитувчи, 1979. –Б.183.
10. Орзибеков Р. Лирикада кичик жанрлар. – Тошкент, Адабиёт ва санъат, 1976. – Б.168.
11. Орзибеков Р. Ўзбек лирик шеърятти жанрлари. –Тошкент, Фан, 2006. –Б.353.
12. Орзибеков Р.Ўзбек лирик поэзиясида ғазал ва мусаммат. – Тошкент, Фан, 1976. – Б.120.
13. Серикова Л. Алишер Навоийнинг «Хазойин ул-маоний» асарида қитъа // Адабий мерос. – Тошкент, 1975. № 5. –Б.52-62.
14. Тўйчиев У. Адабий тур ва жанрлар (тарихи ва назариясига оид). Лирика. 3 жилдлик. 2-жилд. – Тошкент, Фан, 1992. – Б.247.
15. Фитрат Абдурауф. Адабиёт қоидалари. – Тошкент, Ўқитувчи, 1995. – Б.50.
16. Шукуров Н., Ҳотамов Н., Ҳолматов Ш., Маҳмудов М. Адабиётшуносликка кириш. –Тошкент, Ўқитувчи, 1979. –Б.191.
17. Ҳаққулов И. Қитъа ва ғазал // Ўзбек тили ва адабиёти. – Тошкент,1978. № 6. –Б. 27–30.
18. Ҳотамов Н. Адабиётшуносликдан қисқача русча-ўзбекча терминологик луғат. – Тошкент,1969. – Б. 200.
19. Ян Рипка. История персидской и таджикской литературы. – Москва, Из-во «прогресс»,1970. – С. 106;].
20. Қабул Муҳаммад. Ҳафт Қулзум, VII жилд. – Лакҳнав, 1230 ҳижрий. –Б.46

"ЎЗБЕКИСТОНДА ИЛМИЙ-АМАЛИЙ ТАДҚИҚОТЛАР" МАВЗУСИДАГИ РЕСПУБЛИКА 29-КЎП ТАРМОҚЛИ ИЛМИЙ МАСОФАВИЙ ОНЛАЙН КОНФЕРЕНЦИЯ МАТЕРИАЛЛАРИ

(7-қисм)

Масъул муҳаррир: Файзиев Шохруд Фармонович
Мусахҳиҳ: Файзиев Фаррух Фармонович
Саҳифаловчи: Шахрам Файзиев

Эълон қилиш муддати: 30.06.2021

Контакт редакций научных журналов. tadqiqot.uz
ООО Tadqiqot, город Ташкент,
улица Амира Темура пр.1, дом-2.
Web: <http://www.tadqiqot.uz/>; Email: info@tadqiqot.uz
Тел: (+998-94) 404-0000

Editorial staff of the journals of tadqiqot.uz
Tadqiqot LLC The city of Tashkent,
Amir Temur Street pr.1, House 2.
Web: <http://www.tadqiqot.uz/>; Email: info@tadqiqot.uz
Phone: (+998-94) 404-0000
